

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Inga Doniņa. Miniatūri kuršu 7.–15. gs. arheoloģiskajā materiālā • *Ivar Leimus*. Monetary History of Medieval Courland: Some Speculations • *Gvido Straube*. “Civillaulība” kā objektīva realitāte: civillaulības kā institūta pastāvēšanas nosacījumi Vidzemē 17.–19. gadsimtā • *Kaspars Kļaviņš*. Mihaela Johana Borha tikšanās ar Voltēru: Latvijas kultūras vēstures eiropeiskā lappuse • *Ginta Brūmane-Gromula*. Ideoloģijas un varas atspoguļojums K. Ulmaņa autoritārā režīma politiskajā plakātā: 1934.–1940. gads • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Personālijas

---

2013

4

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” noslēdzis vienošanos par materiāla elektronisku publicēšanu ar “EBSCO Publishing”, kas piedāvā pasaulē visplašāko pilna teksta žurnālu un citu izdevumu apkopojumu. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” pilnais teksts būs atrodams “EBSCO Publishing” atjaunotajā Akadēmiskajā datubāzē, kad datubāzes uzturētājs būs nokomplektējis jaunu ievietojamo izdevumu kolekciju.

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVS, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVS, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Ispeiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Inga Doniņa*. Miniatūri kuršu 7.–15. gs.
arheoloģiskajā materiālā/
Inga Doniņa. Miniature Artifacts in Couronian
Archaeological Material of the 7th–15th centuries 5
- Ivar Leimus*. Monetary History of Medieval
Courland: Some Speculations/
Ivars Leimuss. Viduslaiku Kurzemes naudas
vēsture: daži pieņēmumi 37
- Gvido Straube*. “Civillaulība” kā objektīva
realitāte: civillaulības kā institūta pastāvēšanas
nosacījumi Vidzemē 17.–19. gadsimtā/
Gvido Straube. Cohabitation as an Objective
Reality: “Life in Sin” as One of the Conditions
of Existence in 17th–19th Century Vidzeme 60
- Kaspars Kļaviņš*. Mihaela Johana Borha tikšanās
ar Voltēru: Latvijas kultūras vēstures
eiropeskā lappuse/
Kaspars Kļaviņš. Meeting of Michael Johann Borch
with Voltaire: the European Page in the History
of Latvian Culture 80
- Ginta Brūmane-Gromula*. Ideoloģijas un varas
atspoguļojums K. Ulmaņa autoritārā režīma
politiskajā plakātā: 1934.–1940. gads/
Ginta Brūmane-Gromula. Ideology and Power
behind Political Posters Issued by Kārlis Ulmanis’
Authoritarian Regime: 1934–1940 98

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Latvijas Centrālās padomes radists Emīls Vecmanis
(1913–2006) (dokumentus un atmiņas publicēšanai
sagatavojis un komentējis *Dzintars Ērglis*)/
Emīls Vecmanis, Wireless Operator of the Latvian
Central Council (1913–2006) (documents and
memoirs prepared for publication and commented
upon by *Dzintars Ērglis*) 125

*Uldis Neiburgs. ASV Kara bēgļu padomes un
Zviedrijas C biroja dokumenti par latviešu bēgļu
laivu akcijām pāri Baltijas jūrai (1944–1945)/*
*Uldis Neiburgs. Documents of the USA War Refugee
Board and Swedish C-byrån on boat actions
of Latvian refugees across the Baltic Sea
(1944–1945) 137*

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE 162

RECENZIJAS/REVIEWS

Nils Ahlberg. *Svensk stadsplanering: arvet från
stormaktstiden, resurs i dagens stadsutveckling.*
Stockholm: Forskningsrådet Formas, 2012
(aut. Ieva Ose) 185

Anete Karlson. *Dziesmu svētki un tautiskā tērpa
attīstība Latvijā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimtā.*
Rīga: Zinātne, 2013 (aut. Lilita Vanaga) 188

*Utrachennoe sosedstvo: evrei v kul'turnoi pamiatī
zhitelei Latgalii. Materialy ekspeditsii 2011–2012 gg.*
Otv. red. S. Amosova. Moskva: Centr nauchnykh
rabotnikov i prepodavatelei iudaiki v vuzakh “Sefer”;
muzei “Evrei v Latvii”, 2013 (aut. Māris Goldmanis) 193

PERSONĀLIJAS/NOMINA 200

AUTORI/AUTHORS 201

2013. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/
CONTENTS OF JOURNAL IN 2013 202

ZINĀTNISKIE RAKSTI

MINIATŪRI KURŠU 7.–15. GS. ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Inga Doniņa

Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente.

Zinātniskās intereses: arheoloģiskās liecības par 8.–15. gs. apbedīšanas tradīcijām kuršu apdzīvotajā teritorijā.

E-pasts: inga.donina@inbox.lv

Raksts veltīts vienai senlietu grupai – miniatūriem. Par miniatūriem tiek sauktas sadzīvē lietojamu darbarīku mazas kopijas, kas atrastas 7.–15. gadsimta kuršu apbedījumos. Raksta mērķis ir sniegt ieskatu miniatūro priekšmetu daudzveidībā, lietojuma intensitātē un sabiedrības ideoloģijā. Raksturoti iekšējie un ārējie faktori, kas noteica miniatūro priekšmetu ieviešanas kuršu apbedījumos. Analizēts kapu inventārs no kuršu skeletkapiem un ugunskapjiem, norādot kopīgās un atšķirīgās iezīmes miniatūro priekšmetu lietojumā. Aplūkota mūsdienu Latvijas un Lietuvas teritorijas rietumu daļa, kas sakrīt ar kuršu kultūras izplatības areālu.

Atslēgas vārdi: kurši, apbedījumi, miniatūri, kapa inventārs.

IEVADS

Arheoloģiskajā materiālā īpaši izceļama senlietu grupa, kura arheoloģiskajā literatūrā tiek saukta par miniatūriem. Ar miniatūriem saprot lielu priekšmetu kopijas, kas reprezentētas mazākā izmērā no kaut kā lielāka,¹ vai izmērā reducētu objektu.² Mērķis šādiem modeļiem būt precīziem izmērā, kas vienkārši reprezentē materiālo kultūru mazākā izmērā. Mēs varam atpazīt modeli, kas ir miniatūrs, no īstā priekšmeta, piemēram, liela izmēra trauks un tā miniatūrs.³

Miniatūrizācijas procesam ir senas tradīcijas Eiropas kultūrā.⁴ Tā, piemēram, Centrālajā un Vidus Skandināvijā un Gotlandē jau no 7. gs. izplatīti miniatūri,⁵ kas lietoti kā piekariņi – amuleti (āmurs, cirvis, zobens u.c.). Daļa miniatūru izplatīti plašākā areālā, tomēr atsevišķas šo priekšmetu grupas ir lokāla parādība noteiktai kultūrai. Tā, piemēram, Senajā Ēģiptē miniatūrie trauki izmantoti bērū

ceremonijās.⁶ Šāda savdabīga kultūras iezīme vērojama arī Baltijas jūras piekrastē, mūsdienu Latvijas un Lietuvas teritorijas rietumu daļā, kas saistāma ar kuršu apdzīvoto areālu. Šai kultūrai īpaši raksturīga apbedīšanas tradīcijas iezīme ir, ka līdztekus ierastajam kapa inventāram atrodami maza izmēra priekšmeti. Tā ir atsevišķa apbedījumos iegūta priekšmetu grupa, kura pēc ārējā izskata pazīmēm tiek saukta par miniatūriem to mazo izmēru dēļ. Šie priekšmeti pēc izskata līdzinās īstiem sadzīves priekšmetiem un rotām, tomēr lielākā daļa no tiem nav praktiski lietojami sadzīvē.

Raksts veltīts vienas arheoloģisko senlietu grupas – 7.–15. gs. kuršu apbedījumos atrasto miniatūru analīzei.⁷ Šī raksta mērķis ir iepazīstināt ar miniatūro priekšmetu daudzveidību, lietojuma intensitāti un ideoloģiju. Raksta uzdevums ir analizēt mūsdienu Latvijas un Lietuvas rietumu daļā arheoloģiskajos izrakumos iegūtos artefaktus, raksturot iekšējos un ārējos faktorus, kas noteica šo miniatūru ieviešanos kuršu apbedījumos, un skaidrot to nozīmi. Miniatūri ir plaši izplatīti kapu inventāros kuršu apbedījumos, tomēr Latvijā šai tēmai nav veltīti plašāki pētījumi.

Kuršu arheoloģiskā pētniecība aizsākās jau 18./19. gs., tomēr arheoloģisko izrakumu metodoloģijas nepilnības un niecīgais uzkrāto zināšanu klāsts izraisīja kļūdas materiāla interpretācijā, kā arī netika pievērsta uzmanība miniatūrajām atradumiem. Miniatūriem kā kuršu kapu inventāra sastāvdaļai uzmanība tika pievērsta galvenokārt 20. gs. 20.–30. gados,⁸ kad, uzkrājoties apjomīgam arheoloģisko izrakumu materiālam, bija iespēja nošķirt miniatūrus. Eduards Šturms tos saistīja ar priekšmetu simboliem, kas tika dāvāti aizgājējam lietošanā viņa saulē,⁹ aizstājot dabiska izmēra priekšmetu. Šādu rituālu darbību sauca par *pia fraust* (godbijīgās viltības motīvs) – ziedojumu mirušajam aizstāt ar saimnieciski izdevīgāku variantu. Līdz ar to E. Šturms šos miniatūrus saistīja ar mazturīgāko kuršu apbedījumiem.¹⁰ Taču arī šajos pētījumos trūkst detalizētas miniatūru analīzes, aprobežojoties tikai ar miniatūru uzskaitījumu. Līdz pat 20. gs. 60. gadiem Lietuvā un 80. gadiem Latvijā nav plašāku pētījumu, kuros atsevišķi būtu analizēti miniatūri. Šim jautājumam lielāka uzmanība veltīta Lietuvā, kur atsevišķi autori savās monogrāfijās, analizējot kuršu kapulauku materiālu, pievēršas arī miniatūriem.¹¹ Tomēr pirmais plašākais pētījumu par šo tēmu ir Laimas Nakaites (*Nakaitė*) raksts,¹² kurā analizēti Lietuvas teritorijā laika posmā līdz 1964. gadam atrastie miniatūri. Viņa izdala darbarīku, zirga ietēpa piederumu, māla podu un rotu miniatūrus, kurus saista

ar simboliskajiem darbarīkiem, kas speciāli izgatavoti kā bērū inventārs. Audrone Bluijēne (*Bliujienē*) savās monogrāfijās¹³ analizējusi no dzintara izgatavotos jostu aužamo rīku miniatūrus, kā arī rakstījusi par kuršu apbedījumos atrasto keramiku, tai skaitā miniatūrajām māla podiņiem.¹⁴ Latvijā šai tēmai nav veltīti plašāki pētījumi, izņemot Ingridu Virsi – Ozeri, kura savā rakstā¹⁵ analizējusi vidējā un vēlā dzelzs laikmeta miniatūros podiņus, tos klasificējot astoņās grupās. Viņa rakstījusi arī par Kurzemes apbedījumos atrastajiem piekariņiem – amuletiem,¹⁶ pie kuriem nepamatoti pieskaita miniatūro velku nazi, kas piederīgs pie jostu aužamajiem miniatūriem. Latvijas arheoloģiskajā literatūrā miniatūri galvenokārt īsi aplūkoti, analizējot konkrēta pieminekļa arheoloģisko materiālu, vienīgi grāmatā *Kurši senatnē*¹⁷ šī artefaktu grupa raksturota nedaudz plašāk.

Raksta avotu pamatbāzi veido artefaktu materiāls no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja un Liepājas muzeja, kā arī publicētie izrakumu materiāli par Laivju (*Laiviai*),¹⁸ Bandužu (*Bandužiai*)¹⁹ un Genču II (*Genčiai II*)²⁰ kapulaukiem. Latvijas arheoloģiskajā materiālā miniatūri konstatēti 24 arheoloģiski pētītajos kapulaukos, bet Lietuvā – ap 30, liela daļa miniatūru ir savrupatradumi.

MINIATŪRU KATEGORIJAS, MINIATŪRIE UN REĀLIE PRIEKŠMETI

Kuršu apbedījumu inventārā izdalāmi maza izmēra artefakti, kas ir pilna izmēra objektu reprodukcijas, līdz ar to identificējami kā miniatūri. Starp analizētajiem miniatūrajām priekšmetiem var izdalīt divu veidu miniatūrus, kuri atšķiras pēc izmantošanas funkcijas. Vieni, miniatūrie priekšmeti – piekariņi, tiek saistīti ar amuletiem (ķemmītes). Tie tikuši nēsāti kā piekariņi, kas ir dažādu darbarīku un iedzīves priekšmetu miniatūri. Kuršu apbedījumos konstatējami vairāku veidu miniatūrie piekariņi (cirvītis, putniņš u.c.), tomēr tie izplatīti plašākā teritorijā (Latvija, Skandināvija) un nav raksturīgi tikai kuršu apbedījumiem. Otri, sadzīves priekšmetu miniatūri, saistīti ar bērū ieražām un speciāli gatavoti šim nolūkam.

Arheoloģiskajā literatūrā tie tiek dalīti divās grupās – sievietu un vīriešu kapos atrodami miniatūri. Šāds dalījums tiks ievērots, analizējot kuršu apbedījumos atrastos miniatūrus. Šādā kārtā pie sievietu darbarīku komplekta pieskaita apģērba darināmo rīku miniatūrus (L. Nakaitē, E. Gintautaitē-Butēnienē, E. Butēnas, A. Bliujienē). Šajā grupā ietilpst vārpstiņa, mazs nazītis, celu dēliši, stieplu

slotiņa vai suka, pie šīs grupas bieži pieskaita arī īlenu un adatu. Ar vīriešu apbedījumiem tiek saistīti darbarīku, zirglietu un ieroču miniatūri – izkaps, kaplis, laužņi, piesis, cirvis un ķemmes veida piekariņš. Gan sievietes, gan vīriešu apbedījumos atrodami māla miniatūrie podiņi un saktiņas.

SIEVIEŠU APBEDĪJUMOS ATRODAMIE MINIATŪRI

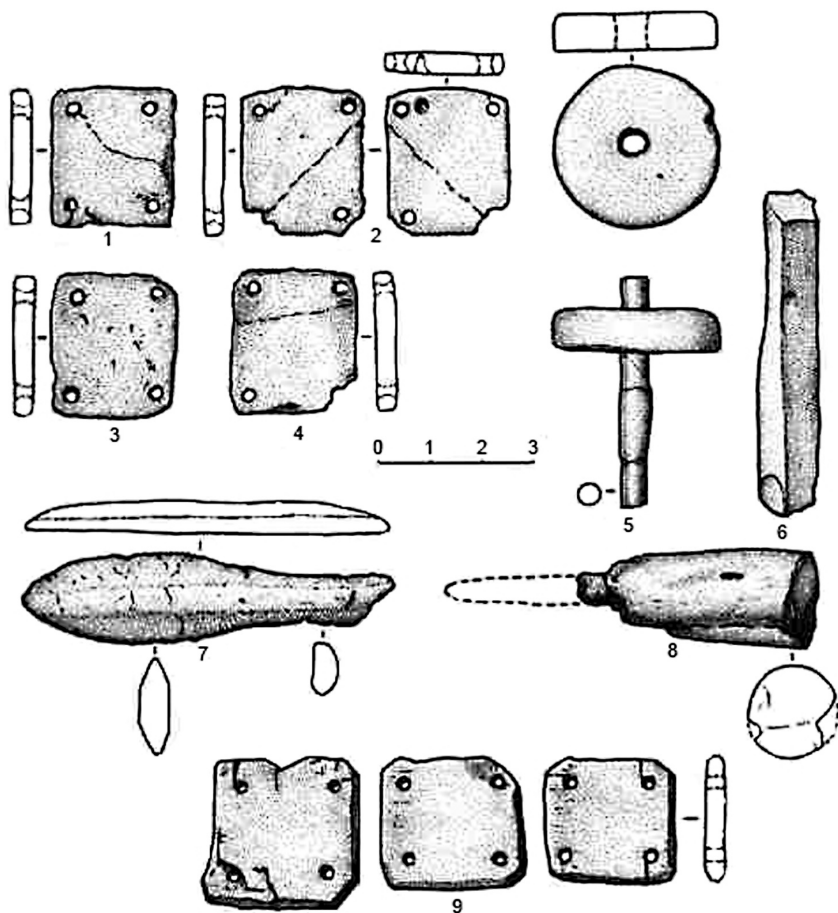
Par sievietes miniatūra darbarīku komplekta sastāvdaļu uzskata **vārpstiņas miniatūru** (3. att.: 3), kas uzlūkojams par sadzīvē vērpšanai izmantojama darbarīka simbolu. Vārpstiņas tiek uzskatītas par tipisku sievietes darbarīku, kas norāda uz aušanu un vērpšanu.²¹ Tomēr atsevišķos gadījumos tās konstatētas arī vīriešu apbedījumos (Sāraji, Strautiņi, Tosmares grantsbedres, Laivji, Kretinga, Genči I, Palanga u.c. kapulauki). Vērpjamās vārpstas miniatūrs sastāvēja no divām daļām: no aptuveni 1,2–2,5 cm platas bronzas skārda ripiņas (skriemeļa), kas retos gadījumos var būt arī kantaina (Laivju kapulaukā – atgādina celu aužamo dēlīti), un bronzas adatas vai stieples, uz kuras uzvērta šī ripiņa (3. att.: 3)²² (Kalniņi, Tiltiņi, Strautiņi, Tosmares grantsbedres, Laivji, Genči u.c.). Atsevišķos gadījumos apbedījumos likti ornamentēti miniatūrie vārpstu skriemeļi (Grieže). Miniatūrās vārpstiņas galvenokārt gatavotas no bronzas skārda, dažas arī no dzintara. Tāda atrasta Palangas kapulauka sievietes kapā (2. att.: 5) un sastāvēja no 3,5–10 cm garas dzintara nūjas, uz kuras bija uzmaukts neliels dzintara vārpstas skriemelis,²³ kura diametrs 2–3,6 cm, biezums 0,7–1,2 cm. Tā atgādina īstu dzintara vārpstiņu, kādas parasti atrodamas Rietumlietuvas kapulaukos.²⁴ Daļa šo dzintara vārpstiņu līdzinās lielām krellēm. Iespējams, ka caur vārpstiņas skriemeļi bija izvērts koka mieturis – adata. Skeletapbedījumos parasti vārpstas skriemelis līdz ar citām kapa lietām ielikts bērza tāss kārbīnā, kas novietota virs mirušā galvas kopā ar miniatūro podiņu. Lielākajā daļā gadījumu vērpjamās vārpstiņas miniatūri likti kopā ar citiem šī veida miniatūriem, piemēram, celu aužamiem dēlīšiem, nazi, slotu u.c. (Grieže, 3. kaps; Genči I, 16. kaps; Eglišķi–Anduļi, 19. kaps; Gintališķe, 17. kaps; Sāraji, 12. un 31. kaps; Tiltiņi, 4. kaps; u.c.) (5. att.: 2).

Normāla izmēra vērpjamo vārpstu skriemeļi apbedījumos sastopami jau no agrā dzelzs laikmeta, galvenokārt sievietes kapos.²⁵ Tie visbiežāk darināti no dzintara, māla un smilšakmens, to izmēri varēja variēt, tomēr vairākums ir 2,5–5 cm diametrā. Dažreiz to virsma vai pat malas dekorētas ar urbtiem caurumiem vai iegravētu līniju,

tomēr lielākā daļa nav dekorēta.²⁶ No dzintara gatavotie vērējamo vārpstu skriemeļi apbedījumos sastopami 7.–9. gadsimtā.²⁷ Šādas no dzintara gatavotas vārpstas, kas domātas pēcnāves dzīvei, atrodamas kuršu sieviešu kapos.²⁸ 10. gs. tradīcija likt vārpstas skriemeļus sāka izzust no kuršu sieviešu kapiem un 11. gs. izzuda pavisam.²⁹ Kuršu ugunskaļos normāla izmēra vērējamo vārpstu skriemeļus atrod samērā reti,³⁰ tos aizvietoja miniatūri. Vārpstas skriemeļu miniatūri kuršu apbedījumos parādās 7. gs. beigās – 8. gs. kopā ar citiem jostu aužamiem darbarīkiem (Palanga, 64. un 34. kaps; Lazdininki, 26. kaps (2. att.)),³¹ un tie sastopami vēl 13. gs. apbedījumos.

Apbedījumos atrodamās nelielās četrstūrīnās skārda plāksnītes ir **celu aužamo dēlišu** miniatūri (3. att.: 5) (Laivji, Palanga, Strautiņi, Kalniņi, Tiltiņi, Tosmares grantsbedres, Kapsēdes muiža u.c.), kas ir normāla lieluma dēlišu atdarinājums. Normāla izmēra celu dēliši var būt izgatavoti gan no kaula/raga, gan koka, to aptuvenais izmērs ir 5 × 5 cm,³² un tie paredzēti jostu un celaiņu aušanai. To miniatūri veidoti četrstūra formā no plāna bronzas skārda, retāk no sudraba un dzintara, katrā stūrī ir pa caurumam (visbiežāk kopskaitā 4), un tie ir ļoti līdzīgi cits citam.³³ To izmēri svārstās no 1,1 × 1,3 līdz 2,2 × 2,8 cm. Izņēmums ir Laivju kapulauka 338. kapā, kas datējams ar 11.–12. gs., atrastie četri sudraba dēliši, kuru forma un izmērs ir tāds pats kā bronzas celu dēlišiem, atšķiras tikai ar to, ka visām sudraba plāksnītēm viena puse pavirši ornamentēta ar nepārtrauktiem trijstūrīšiem un trim punktiem vidū. Palangas un Lazdininku kapulaukā (2. att.: 1–4, 9) tādi bija no dzintara³⁴ (izmēri 2,3 × 2,4–2,3 × 2,7 cm, biezums 0,3–0,4 cm).³⁵ Miniatūrie celu dēliši apbedījumos tiek atrasti arī uzvērti uz stieples kopā ar citiem jostu aužamiem miniatūriem (Sārāji, 12. kaps; Kretinga, 32. kaps; u.c.), un tie visbiežāk likti pa vairākiem vienā kapā (Tiltiņi, 4. kaps; Strautiņi, B tranšejas 1. kaps), retāk pa vienam (Sārāji, 22. kaps; Grieže, 26. kaps; u.c.). Retos gadījumos šie celu dēliši pavirši ornamentēti ar lauztu līniju (Genči, Gintališke) vai trīsstūrīti ar trim punktiem vidū (Laivji).³⁶

Šai pašai grupai pieskaitāmi arī apbedījumos liktie miniatūrie **naži** (velku nazis) (3. att.: 5), kas pēc formas bieži atgādina parastu nazi (Kretinga, 32. kaps; Ābramu mājas, s.a.; Strautiņi, B tranšejas 1. kaps), bet citi vairāk līdzinās divasmeņu zobenam (Sārāji, 12. kaps; Kapenieki, 18. kaps; Eglišķi–Anduļi, 20. kaps) vai vienkāršai lentei ar smailu virsotni (Laivji, 321. kaps; Genči I, 61. kaps; Kapenieki, 20. kaps). To asmeņi parasti neasi, jo paredzēti jostas diega piespiešanai aušanas procesā.³⁷ Naži galvenokārt gatavoti no bronzas,³⁸

2. att. Palangas (1–8) un Lazdininku (9) kapulaukā atrastie no dzintara darinātie jostu aužamo rīku miniatūri. Pēc: Audronė Bliujienė (2007). *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus Aureus, p. 403.

izņēmums ir dzintara miniatūrais nazis (garums 7,5 cm), kas atrasts jau minētajā Palangas kapulaukā (2. att.: 7) kopā ar dzintara miniatūrajiem ceļu dēļiņiem.³⁹ Atsevišķos gadījumos kapos likti ornamentēti miniatūrie naži (Gintališķe; Laivji, 368. kaps), piemēram, ar eglīšu motīvu un šķerssenisku svītrojumu.⁴⁰ Bieži šiem nažiem kāta galā caurums, caur kuru izvērtā stieple,⁴¹ uz kuras uzvērti arī ceļu dēļi un vārpstiņa (Sārāji, Anduļi, Laivji u.c.). Kapos tie visbiežāk

atrodami kopā ar celu dēlīšiem, kaut pēdējie bieži atrodami arī vieni, bez citiem sieviešu darba miniatūrajem priekšmetiem.⁴² Šo nelielo nažu garums svārstās no 5 līdz 10 cm,⁴³ dažreiz sasniedz 11 cm, asmens platums – 0,5–1 cm.⁴⁴ I. Virse šos velku nažus pieskaita pie piekariņiem, tomēr, kā rāda apskatāmais materiāls, tie visbiežāk atrasti kopā ar celu dēlīšiem, vārpstiņu u.c. šī veida miniatūriem, kas atsevišķos gadījumos savienoti ar stiepli (Sārāji, 12. kaps), līdz ar to tie pieskaitāmi pie jostu aužamo rīku miniatūriem.

Pie šīs pašas grupas pieskaitāms arī **sukas (slotiņas)** miniatūra, kas ir bronzas stieplu saišķis, kam viens gals aptīts ar stiepli un atgādina zaru slotu (Laivji, 354. kaps; Palanga, 263. kaps; u.c.). Visbiežāk slotiņas tiek atrastas kopā ar iepriekš apskatītajiem jostu aušanas komplekta miniatūriem.⁴⁵ Pie šī veida miniatūriem pieskaitāma arī šaura un garena plāksnīte, kurai vienā galā iegriezumi, bet sānu mala satīta cilindri (Eglišķi–Anduļi, 19. kaps). Domājams, šī suka ir vilnas un linu sukāšanas rīku simbols.⁴⁶ Šo suku miniatūri nav konstatēti Latvijas arheoloģiskajā materiālā, bet sastopami tikai mūsdienu Lietuvas teritorijā.

Apbedījumos kopā ar miniatūrajiem jostu aužamajiem rīkiem bieži tiek novietotas **adatas** (3. att.: 4) un **īleni**, līdz ar to tie tiek skaidroti kā šo komplektu sastāvdaļas. Adatas parasti izgatavotas no apaļas bronzas stieples, kurai viens gals ir nosmailināts, bet otrā izdobts “acs” caurums (Genči I, 16. kaps; Gintališķe, 17. kaps; Lībagu Sārāji, 31. kaps; Tiltiņi, 4. kaps). Adatu garums svārstās no 3,1 līdz 7,3 cm.⁴⁷ Atsevišķos gadījumos uz adatām uzvērta miniatūrās bronzas skārda vārpstiņas skriemelis (Sārāji, 31. kaps; Laivji, 211. kaps; u.c.). Palangas kapulaukā kopā ar dzintara jostas aužamajiem rīkiem atrasts arī dzelzs īlens dzintara kātā (2. att.: 8) (34.a kaps), kas uzskatāms par unikālu atradumu.⁴⁸

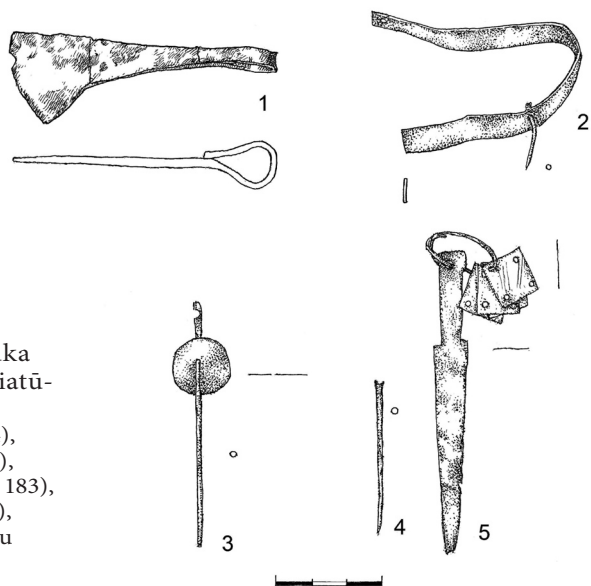
Pēdējā unikālā dzintara iezīme kuršu kultūrā nāk no sieviešu kapiem, kur miniatūrie jostu aužamie rīki veidoti no dzintara.⁴⁹ Tikai Palangas un Lazdininku kapulaukos atrastas dzintara jostu aužamo darbarīku komplekta daļas (2. att.): četrstūrveida plāksnītes ar caurumiem stūros (kopskaitā 3 un 4),⁵⁰ vārpstiņa, kas sastāvēja no dzintara kātiņa un tam uzmaukta neliela skriemeļa, nazītis dzijas piespiešanai un īlens ar dzintara kātu. Bez tam šeit atrastas vairākas vārpstas kāta rupji apdrāztas sagataves (2. att.: 6).⁵¹

Apbedījumos no šīs grupas īstiem priekšmetiem iepriekšējās gadsimtos atrod tikai vārpjamās vārpstas skriemeļus. Gandrīz pilns šāds miniatūro jostu aužamo darbarīku komplekts konstatēts tikai

atsevišķos apbedījumos (Palanga, 263. kaps; Laivji, 321. kaps; Kretinga, 32. kaps; Eglišķi–Anduļi, 19. kaps; Sāraji, 12. un 31. kaps; u.c.). Apbedījumos no šī komplekta galvenokārt atrod tikai atsevišķus miniatūrus. Vēlajos ugunskaļos no miniatūriem aizvien retāk atrodamas stieplu slotiņas.

VĪRIEŠU APBEDĪJUMOS ATRODAMIE MINIATŪRI

Ar vīriešu kapa inventāru galvenokārt tiek saistīti ieroči, darbarīki un zirglietas, bet kuršu apbedījumos arī to miniatūri. Apbedījumos līdztekus normāla izmēra **cirvjiem** atrodami to miniatūri (3. att.: 1) (Banduži, 34. kaps; Dārznieki, 1. kaps; Strautiņi, B tranšejas 1. kaps; Upīši, 8. kaps; Grabstes Zundas, s.a.; Vilkmuižas ezers, s.a.; u.c.). Vizuāli miniatūrie cirvji gatavoti ļoti vienkārši un pavisām. Tie, tāpat kā normāla izmēra cirvji, veidoti dažādi – uznavas un iedzītņa. Platasmens cirvja asmens platums ap 2,5–7,5 cm, pieta daļa 1,5–4 cm un kopējais garums aptuveni 5–10 cm.⁵² Normāla izmēra cirvjiem garums un asmens platums svārstās no 15 līdz 24,5 cm.⁵³ Lielākajā daļā gadījumu piets veidots, uzliecot un saspiežot vienu galu (Bunkas muiža, s.a.; Sāraji, 12. kaps).⁵⁴ Jons Stankus norāda, ka, iespējams, šādā tehnikā bija veidota arī daļa normāla izmēra

3. att. Sāraju kapulauka 12. kapā atrastie miniatūrie priekšmeti:

- 1 – cirvis (A 12816: 154),
- 2 – piesis (A 12816: 168),
- 3 – vārpstiņa (A 12816: 183),
- 4 – adata (A 12816: 183),
- 5 – velku nazis un 4 celu dēliši (A 12816: 184).

Zīmējusi Aiga Ivbule

cirvju.⁵⁵ Miniaturie, tāpat kā normāla izmēra cirvji, varēja būt iestiprināti koka kātā, uz ko norāda atrastās koka paliekas pieta daļā (Laivji, 354. kaps).⁵⁶ Miniaturie dzelzs cirvīši konstatēti arī vēlinajos ugunskaļos, piemēram, tāds uzziets Darvdedžu kapulauka 11. kapā, kurš datējams ar 14. gs. beigām – 15. gs. sākumu, tā garums – 7 cm, asmens platums – 4,3 cm.⁵⁷ Normāla izmēra cirvji rodami 1. g.t. beigās un 2. g.t. sākumā Rietum-, Vidus- un Austrumlietuvā un Latvijā, bet miniaturie cirvji parasti atrodami Rietumlietuvā un Rietumlietuvā. Daļa šo cirvju, visticamāk, tikuši izgatavoti speciāli kapā likšanai, tomēr nav izslēdzama iespēja, ka šie miniaturie cirvji varēja tikt izmantoti sadzīvē, ikdienas vajadzībām.⁵⁸

Jānorāda, ka kuršu apbedījumos sastopami nelieli āvas cirvji, kurus nevar pieskaitīt pie miniaturiem.⁵⁹ Problēmjaūtājumu iezīmē iespēja nošķirt neliela izmēra cirvjus no miniaturajiem cirvjiem. Atsevišķos gadījumos var pilnīgi droši nošķirt šos miniatūros cirvjus, kuri ir tikai dažus centimetrus lieli (Kalniņi, 20. kaps; Sāraji, 12. kaps; u.c.) un kuriem nav pamatota funkcionāla pielietojuma. Par neliela izmēra cirvjiem var uzskatīt tos, kuri pārsniedz 10 cm robežu.⁶⁰ Šādi maza izmēra cirvji raksturīgi 10.–13. gs., tomēr tie pastāvēja arī 14. gs. pirmajā pusē.⁶¹ Eduards Šturms šos neliela izmēra cirvjus saista ar zēnu apbedījumiem,⁶² līdzīgi arī Māris Atgāzis tos saista ar zēniem vai pusaudžiem, kas vingrinājās kara mākslā.⁶³ Šos nelielos cirvjus varēja izmantot kā ieročus, jo pat maza cirvja sitiens sekmēja pretinieka izsišanu no ierindas. Pie ieročiem tos pieskaita arheoloģiskā konteksta dēļ – apbedījumu inventāros tie iegūti kopā ar kaujas šķēpiem.⁶⁴

Nav konsekvences, runājot par miniaturiem, kas pēc ārējām pazīmēm atgādina **kapli** vai **kaltu**. L. Nakaite tos saista ar miniaturajiem kapļiem,⁶⁵ bet J. Stankus tā paša reģiona Bandužu kapulaukā atrasto sauc par kaltni.⁶⁶ Kapulaukos šādi normāla izmēra kapļi nav atrasti, bet ir atrodami tikai miniaturie kapļi vai kaltni (Laivju kapulaukā kopskaitā 13, Girkaļu 5. kapā u.c.). Tie izgatavoti ļoti pavisri un vienkārši un galvenokārt konstatēti vīriešu kapos. Šie uznavas veida darbariki ir neliela izmēra – 5–9 cm gari, asmens platums 2,9–4,4 cm. Šādi priekšmeti visbiežāk atrasti kopā ar 8.–12. gs. senlietām, galvenokārt kuršu apdzīvotajā teritorijā mūsdienu Lietuvā. Nav izslēdzama iespēja, ka šie kapļi tikuši izmantoti arī sadzīvē.

Kapos līdzās lielajām izkaptīm papildus tika liktas arī miniaturās **izkaptis** un **sirpi**, kurus, tāpat kā normāla izmēra izkaptis, atrod gan vīriešu skeletkapos, gan ugunskaļos (Raņķu Kapenieki, 36. kaps;

Alsungas Kalniņi, 23., 29., 34. kaps; Strautiņi, B tranšejas 1. kaps; u.c.).⁶⁷ Normāla izmēra izkaptis vīriešu apbedījumos konstatējamas jau no 3. gs.⁶⁸ bet miniatūrās izkaptiņas parādās 8. gadsimtā (Laivji, 258. kaps).⁶⁹ Visbiežāk tās tiek atrastas kopā ar vēlā laikposma rotām (10.–13. gs.). Miniatūrās izkaptis ir dažāda izmēra: vienas visai īsas – 11–12 cm garas un 1–1,2 cm platas, citas pat 20–23 cm garas un 2 cm platas. Tās visas dažādas formas unniecīgi izliektas. Turpretī normāla izmēra izkaptīm garums 37–43 cm, platums 2,5–3,7 cm. Atsevišķos gadījumos miniatūrās izkaptis atrastas kopā ar citiem miniatūriem izstrādājumiem: cirvi, kapli u.c.⁷⁰ Visbiežāk apbedījumos atrod no vienas līdz pat trim izkaptīm (Laivji, Palanga, Kalniņi, Kapenieki u.c.). Tehnoloģiski miniatūrās izkaptis izkaltas no parastas dzelzs un nav lietotas ne tikai mazā izmēra, bet arī izgatavošanas īpatnību dēļ,⁷¹ līdz ar to tām bieži ir sliktā saglabāšanās pakāpe.⁷² Vairums atrasts ugunskapos, tomēr atšķirībā no lielākās kapa inventāra daļas, tās nav liktas sārtā, lai gan tām bieži nolauzts gals. Atsevišķos gadījumos ir grūti novilkt robežu, kas ļauj atšķirt miniatūrās no normāla izmēra izkaptīm.

Kuršu apbedījumos neiztrūkstošs kapa inventārs ir zirglietas, kas galvenokārt liktas vīriešu un bērnu kapos. Kuršu apbedījumos starp normāla izmēra zirglietām atrodami arī to miniatūri.⁷³ Pie šīs grupas pieskaitāmi **laužņi**, kas pēc formas līdzīgi istiem laužņiem ar metāla gredzenu galos. Miniatūrie, kā arī normāla izmēra laužņi veidoti no dzelzs un bija divlocekļu (Laivji, 363., 363.a, 361., 362. kaps), izņemot Slenģu kapulaukā atrasto, kur šie miniatūri bija trīskārši. Savienojumi astoņnieka formā, kuru posms veidots no 0,3–0,4 cm biezas stieples, tā garums 3–4,5 cm, diametrs – 2,5–6,5 cm.⁷⁴ Laivju kapulaukā atrasto laužņu garums sasniedza 15–18 cm, bet normāla izmēra laužņu garums pārsniedz 24–26 cm. Laivju kapulauka 361. kapā līdzās laužņu posmam bija ievērti sadalītāji ar ādas atliekām vidū, domājams, ka kapā bija ielikts ne tikai lauznis, bet arī mazi iemaukti.⁷⁵ Miniatūrajiem laužņiem nav nekāda praktiska pielietojuma, uz ko norāda ne tikai to izmēri, bet arī izgatavošana, piemēram, ķēdes posms nebija savienots, bet ar stiepli sasiets mezgls.⁷⁶

Apbedījumos starp miniatūriem – zirglietām izdalāmi arī **pieši** (3. att.: 2) (Laivji, 354. kaps; Slenģi, 23. kaps; Grieže, 3. kaps; Strautiņi, B tranšejas 1. kaps; Sāraji, 12. kaps; u.c.), kas atgādina īstus bronzas piešus ar dzeloni loka vidū, tikai tie ir ievērojami mazāki. Tie pagatavoti no plānas, 0,6–1,2 cm platas bronzas skārda sloksnes, dažiem gali sašaurināti. Vidū ir īss naglveida bronzas dzelonis, bet

galos caurumiņi siksnas ievēršanai. To diametrs vidēji 4–7 cm.⁷⁷ Apbedījumos likti aptuveni no 9. līdz 13. gadsimtam. Atsevišķos gadījumos tie ir arī ornamentēti (Kapenieki, 27. kaps).

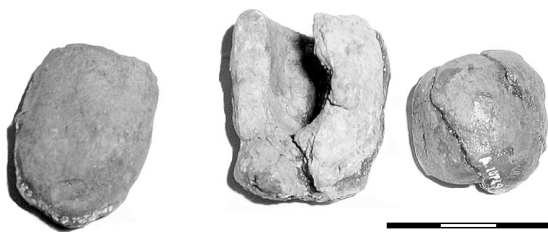
Runājot pa miniatūrajiem rīkiem, neiespējami nepieminēt Laivju kapulaukā atrastās mazās dzelzs **šķiltavas** (354. kaps), šādas maza izmēra šķiltavas konstatētas arī citos kuršu kapulaukos (Kveči, 4. kaps; Genči I, 150. kaps;⁷⁸ Kapenieki, 17. kaps). Pēc formas tās līdzīgas normāla izmēra šķiltavām. Laivju kapulaukā atrasto šķiltavu garums bija tikai 3,8 cm.⁷⁹ L. Nakaite uzskata, ka priekšmeta mazais izmērs liek šaubīties par tā praktisko lietojumu, līdz ar to tos saista ar šķiltavu miniatūriem.⁸⁰

Kuršu apbedījumos atrod **ķemmes veida plāksnītes**, kuras tiek uzskatītas par miniatūrajām ķemmītēm – piekariņiem. Pirmie šāda veida piekariņi izgatavoti no dzintara un apbedījumos atrodami jau no 7. gadsimta. Ķemmītes veidotas dažādās formās – trijstūrveida, četrstūrveida, trapecveida un pusloka formas. Šo no dzintara izgatavoto ķemmes veida piekariņu garums 4–7 cm, platums 3–5 cm (Girkāļi, 20. kaps; Palanga, 49. kaps; Banduži, 36. kaps; Laivji, 317. kaps; u.c.). Vairumā gadījumu piekariņi nav ornamentēti. 10.–11. gs. šos dzintara piekariņus nomainīja no bronzas skārda veidotas ķemmes veida plāksnītes, kuru izmēri aptuveni 2,4 × 6,8–1,3 × 2,7 cm (Laivji, 354. kaps; Palanga, 247. kaps; Prišmanči I, 55. kaps; Tiltiņi, 4. kaps; Strautiņi, B tranšejas 1. kaps; Upīši, 7. kaps; u.c.).⁸¹ Gan dzintara, gan bronzas piekariņiem dažos gadījumos ļoti labi izdalās zobi, savukārt citiem zobu vietā ir tikai ievilkta svītras. Parasti vienā vai abos galos ir pa caurumiņam, kuros atsevišķām ķemmītēm ir iekārti važiņu fragmenti (Upīši, 2. ziedojuumu vieta u.c.). Šie miniatūri visticamāk nav saistīti ar jostu aužamiem rīkiem, bet ir miniatūras ķemmes – piekari, lai gan pēc izgatavošanas tehnikas šie bronzas piekariņi vairāk līdzinās miniatūrajiem jostu aužamajiem rīkiem. Grūti ir noskaidrot to nozīmi, jo šiem piekariem nav praktiska pielietojuma.⁸² Acīmredzot šī paraža līdzīga vidējā dzelzs laikmeta sākuma paražai pievienot lielas krelles vai amuletus pie jostas vai naža roktura. Dzintara un bronzas ķemmes – piekariņi apbedījumos parasti atrodami jostas vai krūšu rajonā, piekārti pie siksnas vai jostas, zobena vai kaujas naža roktura (5. att.: 1).⁸³ Atsevišķos gadījumos ķemmes veida piekariņam piekārtas miniatūras šķiļamdzelzis (Laivji, 354. kaps; Kveči, 4. kaps; Genči I, 150. kaps) vai miniatūras piesis (Gintališķe, 6. kaps).⁸⁴ Šie piekariņi galvenokārt atrodami pa vienam vīriešu skeletkapos un ugunskapos.⁸⁵ Dzintara

ķemmītēm līdzīgas iezīmes saskatāmas ar ziemeļģermāņu 6.–8. gs. kaula un raga ķemmēm, kā arī Gotlandē un Somijā atrastajām. Kuršu apbedījumos šādas ķemmes parādās 7. gs.⁸⁶ un lietotas līdz pat 14. gadsimtam.⁸⁷ Latvijas teritorijā galvenokārt atrodami bronzas ķemmes veida piekariņi, izņēmums ir Upīšu kapulauks, kur atrasts šāds no dzintara izgatavots piekariņš. Atsevišķos gadījumos ugunskaļos šos ķemmes veida piekariņus grūti nodalīt no ķemmes veida jostu apkalumiem.

GAN VĪRIEŠU, GAN SIEVIEŠU APBEDĪJUMOS ATRODAMIE MINIATŪRI

Kā savdabīga miniatūru grupa izdalāma miniatūrās **saktiņas**. Pastāv uzskats, ka tās gatavotas speciāli bērnu rituāliem kā ziedojumi. Tās veidotas pēc pakavsaktu parauga un izgatavotas no apaļas bronzas stieples (Laivju kapulaukā atrastas 30 šādas saktas).⁸⁸ Visas šīs saktas veidotas pavisam, ar atliektiem galiem, tās aptuveni 1–2,6 cm platas un 0,1–0,2 cm biezas. Saktas galvenokārt raksturīgas vēlīnājiem ugunskaļiem (Laivji, Kantiķi, Kazdanga), dažreiz konstatētas arī Latvijas un Lietuvas teritorijas kuršu pilskalnos.⁸⁹ Miniatūras saktas atrodamas kā vīriešu, tā sieviešu un bērnu skeletkapos un ugunskaļos. Daļā apbedījumu atrastās mazās saktas, iespējams, ir bērnu kapa sastāvdaļa, konstatētas līdzās citām maza izmēra kapa piedevām (Sārāji, 11. kaps; Laivji, 161., 162. kaps; u.c.). Vīriešu kapos tās atrastas kopā ar citām normāla izmēra saktām, un tas varētu norādīt vai nu uz šo saktu praktisko nozīmi – apģērba saspraušanu,⁹⁰ vai arī saistību ar bērna dāvanu – ziedojumu aizgājējam. Bērnu skeletkapos tās galvenokārt atrastas krūšu rajonā (5. att.). Silmalciema kapulaukā kā savrupatradums iegūta ļoti maza miniatūrā saktiņa, kurai bija piekārtas važiņa.

4. att. Miniatūrie māla podiņi (Medzes Strautiņi, 1. kaps, A 10789: 68). Ingas Doniņas foto

Īpaši plaši pārstāvēta miniatūro priekšmetu grupa ir **miniatūrie māla podiņi/trauciņi** (4. att.), kas pārmantoti no agrā dzelzs laikmeta Rietumlietuvas apbedījumu ar akmeņu riņķi kultūras tradīcijām.⁹¹ 7.–9. gs. šie miniatūrie podi atgādināja galda traukus, bet no 9. gs. tie kļuva izmērā mazāki, līdz 10.–11. gs. sasniedza vidēji 1,5–3 cm. Ugunskaļos vairs nelika kā agrāk vienu, bet vairumā gadījumu vidēji no diviem līdz četriem miniatūriem podiem (Tiltiņi, 4. kaps; Kapenieki, 27. kaps; u.c.). Daži šī laika miniatūrie podi ir arī apzināti sadauzīti (Strautiņi, B tranšejas 1. kaps).⁹² Lielākoties šie miniatūrie podi veidoti ļoti neprecīzi un pavirši, likām malām, neregulāru pamatu, slikti vai vispār nav apdedzināti. Māls zemas kvalitātes, ar zvirgzdu vai smilšu piejaukumu. Virsma un malas nedekorētas. Šie podi kļuva aizvien paviršāk veidoti, līdz tie sāka vairāk atgādināt vienkārši saveltas māla piciņas, kam vidū ar pirkstu vai koku iespiesta bedrīte, tā radot ko līdzīgu maziem trauciņiem (Kapenieki, 12. kaps; Kalniņi, 31. kaps; Roņi, 1. kaps; Strautiņi, B tranšejas 1. kaps; u.c.).⁹³ Lūzuma posms kuršu ugunskaļos iezīmējās 10.–11. gs., kad strauji samazinājās miniatūro podu skaits;⁹⁴ tas sakrīt ar jaunu pazīmju izplatīšanos kuršu ugunskaļi paražās, kad apbedījumos sāka parādīties sadzīvē lietojamie trauki, kas kļuva par pastāvīgu ugunskaļi komponentu. 10. gs. iezīmējās tendence miniatūros podus lietot sadzīvē, šī procesa pamatā bija transformācija, kas noveda pie jaunu miniatūro trauku formu veidošanās, kas izmēros kļuva aizvien mazāki un kas bija jaunums miniatūro podu deponēšanas paražā kuršu ugunskaļos.⁹⁵

Ziemeļu kuršu ugunskaļos tradīcija miniatūros podus likt apbedījumos saglabājās līdz pat 13. gs. beigām – 14. gs. sākumam (Alsungas Kantiķi, 3. kaps), lai arī atsevišķās vietās literatūrā tiek norādīts, ka šī tradīcija sāka izzust līdz ar skeletkapiem 11. gs. beigās,⁹⁶ kad miniatūrus sāka izspiest sadzīvē lietojamie trauki.⁹⁷

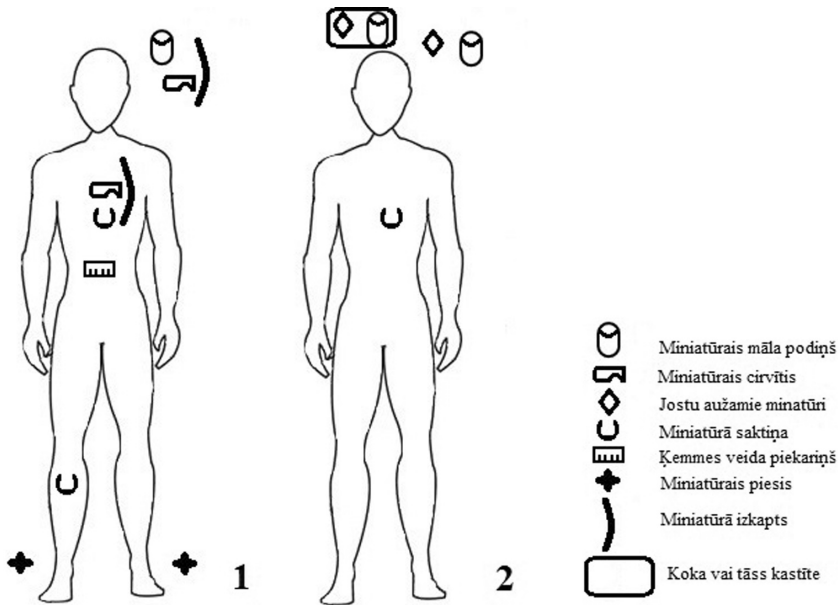
Pievēršoties darba dalīšanas jautājumam starp sievietēm un vīriešiem, jānorāda, ka apbedījumos iespējams saskatīt dalījumu saimniecības jomās, taču tas ne vienmēr var liecināt par šādu dalījumu sadzīvē.⁹⁸ Tradicionāli ar vīriešu darbību tiek saistītas vairākas ekonomisko aktivitāšu sfēras, kamēr citas – ar sieviešu darbību. Lielākajā daļā saimniecības jomu sievietes un vīrieši darbojās līdztekus. Tomēr atsevišķas dzīves jomas – ēdiena gatavošana, augu vākšana, piena produkcijas pārstrāde, aušana, drēbju mazgāšana – varētu tik pieņemt par sievietēm raksturīgām visos laikos un visās vietās. Tādējādi šie nozaru rīki kļuva par sieviešu simboliem, pēc šim

darbībām tad arī viņas tika identificētas.⁹⁹ Apbedījumos līdzī dotās senlietas, kā, piemēram, aužamie un vērppjamie rīki un to miniatūrie atdarinājumi sieviešu kapos un izkaptis, zirglietas, svariņi vīriešu kapos, kļuvuši par simboliem, kas atspoguļojas apbedījumos, tādējādi ne tikai norādot uz viņu pienākumiem.¹⁰⁰ Atsevišķos vīriešu kapos var atrast miniatūros priekšmetus, kurus var uztvert kā sieviešu ziedojumu aizgājējam. Domājams, tos var definēt kā kapus ar papildu ziedojumiem.

MINIATŪRU IZVIETOJUMS KAPĀ UN KAPU INVENTĀRS

Analizējot miniatūru izvietojumu kapā, jānorāda, ka tie sastopami gan kuršu skeletkapos, gan ugunskapos. Miniatūru novietojums izteiktāks ir skeletkapos, bet ugunskapos šādas likumsakarības nav novērojamas, jo priekšmeti lielākoties kapā novietoti bez kādas noteiktas sistēmas. Kā jau iepriekš tika norādīts, vīriešu kapiem galvenokārt raksturīgi darbarīki un ieroči.¹⁰¹ Vīriešu skeletkapos galvas apvidū, visbiežāk kreisajā pusē, vai vidukļa rajonā tika nolikti darbarīki – dabiskajā izmērā un to miniatūri – izkaptis vai sirpji, kapļi vai kalti, kā arī cirvīši (Laivji, 139., 152., 216. kaps). Cirvim pastāvīgas vietas nav, tomēr visbiežāk tas novietots vai nu virs mirušā galvas kreisajā pusē, vai uz krūtīm. Šādas pastāvīgas vietas nav arī dzelzs laužņiem. Vīriešu kapiem raksturīgi dzelzs vai bronzas pieši, kas novietoti skeletkapos pa vienam pie labās vai kreisās kājas, reizēm arī pie abām kājām.¹⁰² Atsevišķos ugunskapos miniatūrie pieši novietoti normāla izmēra piešiem vidū (Grieže, 1. kolektīvais kaps). Miniatūrās izkaptiņas atrastas gan tajos apbedījumos, kuros ir normāla izmēra izkaptis, gan arī tajos, kuros to nav. Kā miniatūrās, tā arī normāla lieluma izkaptis atrodamas vīriešu kapos galvas, kā arī pleca rajonā (ja mirušais apbedīts nesadedzināts).¹⁰³ Miniatūrās ķemmītes skeletapbedījumos parasti atrastas jostas apvidū, visticamāk, tās bijušas piekārtas pie jostas vai naža (5. att.: 1).

Sieviešu kapiem raksturīgas rotas un mazi darbarīki.¹⁰⁴ Tie ir naži, ileni, adatas, celu dēliši un vārpstiņas, t.i., aušanas piederumi. Šie priekšmeti skeletkapos galvenokārt novietoti galvgalī, cits citam blakus, bez noteiktas kārtības (5. att.: 2). Ļoti bieži jostu aužamie rīki, rotas un miniatūrie māla podiņi bija salikti vienkārši tāss kārbīnā (Laivji).¹⁰⁵ Vairāki pētnieki atbalsta uzskatu, ka jostu aužamo rīku miniatūri ir skaidri saistāmi ar sieviešu kapiem, kas konstatējami

5. att. Miniatūru novietojums apbedījumos. Zīmējusi Inga Doniņa.
1 – vīrieša apbedījums, 2 – sievietes apbedījums

vienīgi kuršu apdzīvotajā teritorijā (L. Nakaitē, E. Gintautaitē-Bu-
tēnienē, E. Butēnas).¹⁰⁶ Tādi miniatūrie priekšmeti kā vārpstiņas,
celu dēļiši, velku naziši u.c. galvenokārt raksturīgi sieviešu ap-
bedījumiem, tomēr atrasti arī vīriešu apbedījumos un, iespējams,
saistāmi ar sieviešu ziedojumiem (Sāraji u.c.). Dažreiz pie mirušā
galvas (sieviešu, vīriešu, bērnu) nolika arī miniatūros māla podi-
ņus. Piemēram, Laivju kapulauka 54. kapā šādā miniatūrā māla po-
diņā atrasts spirālgredzens, bet 98. kapā miniatūrais podiņš kopā
ar spirālgredzenu un spirāli bija ielikti tāss vācelītē.¹⁰⁷ Miniatūrie
podi konstatēti sieviešu, vīriešu un bērnu skeletkapos un uguns-
kapos. Tie atrodami pa vienam gandrīz katrā skeletkapā. Paraža
ugunskapos novietot miniatūros podus ir ar nelielu modifikāciju
pārmantota no iepriekšējā perioda apbedījumiem.¹⁰⁸ Apbedījumos
mirušajiem dāvanas – ziedojumus parasti novietoja tuvāk galvai
vai virs tās.¹⁰⁹ Tā kā kuršu skeletapbedījumos miniatūrie priekšmeti
visbiežāk novietoti galvas rajonā, tos var uzskatīt par dāvanām –
ziedojumiem.

Kuršu ugunskaļos sporādiski sastopami arī miniatūri, kuri, līdzīgi kā vairums tur atrasto senlietu, ir saliekti, piemēram, cirvis (Vilkmuižas ezera s.a.), nazītis (Strautiņi, 1. kaps), celu dēlītis (Kapenieki, 17. kaps), vai salauzti, piemēram, pieši (Kalniņi, Sārāji), izkopts, miniatūrais māla podiņš (Strautiņi, B tranšejas 1. kaps) u.c.

Starp bērnu kaļos atrodamajām rotām ir konstatējami miniatūrie izstrādājumi. Tomēr ir jānošķir nelielas bērnu rotas (aproces, mazi kaklariņķi) no rotām – miniatūriem, kas gatavotas tikai mirušajiem.¹¹⁰ Sāremā miniatūri konsekvēti tiek asociēti ar bērnu apbedījumiem.¹¹¹ Bērnu kaļos dažreiz atrodami vīriešu kapiem raksturīgi artefakti, tikai maza izmēra, piemēram, Laivju 58. kapā pie galvas nolikts miniatūrs dzelzs laužņu fragments, bet 82. kapa vidū atrasta dzelzs miniatūra izkopts u.c.¹¹² Kopumā bērnu kaļos darbarīki un ieroči rodami nedaudz.¹¹³

MINIATŪRU IZPLATĪBAS AREĀLS

Kuršu ģeogrāfiskā pozīcija vienmēr ļāvusi viņiem būt kā starpposmam starp austrumu un rietumu baltu kultūrām, spēlējot starpnieka lomu Baltijas jūras zonā.¹¹⁴ Par kuršiem kā kultūras – etnisku vienību var runāt, sākot ar 6. gs.,¹¹⁵ lai gan pētnieku domas šajā jautājumā dalās.¹¹⁶ Kuršu apdzīvotās teritorijas robeža 7. gs. pletās no Jūras upes dienvidos līdz Minijas baseinam austrumos, no Tebras upes ziemeļos līdz Abavai ziemeļaustrumos. Kurši šai laikā turpināja piekopt no iepriekšējā perioda pārmantoto tradīciju – mirušos apbedīt kaļos ar akmeņu riņķi. Tomēr 8. gs. pilnīgi izzuda tradīcija veidot kaļos ar akmeņu riņķi un iesākās pāreja uz mirušo apbedīšanu līdenajos skeletkaļos. Tikai vietumis bija sastopami atsevišķi apbedījumi ar akmeņiem, kas bija iepriekšējās tradīcijas reminiscence. Tomēr jau 8. gs. beigās – 9. gs. iezīmējās jauns lūzums apbedīšanas tradīcijās, kura rezultātā pakāpeniski pārgāja no mirušo apbedīšanas skeletkaļos uz ugunskaļiem, t.i., mirušo kremāciju.¹¹⁷ Pirmie ugunskaļi konstatēti Laivju kapulaukā.¹¹⁸ Šādas apbedīšanas tradīciju maiņas viens no faktoriem, iespējams, bija karadraudzes slāņa veidošanās. Paraža mirušos kremēt par valdošo apbedīšanas veidu kļuva 11.–12. gadsimtā. Līdz tam šie abi apbedīšanas veidi eksistēja viens otram līdzās un to kaļu inventārs bija identisks. Šajā laikā arī notiek strauja kuršu ekspansija ziemeļu virzienā, kad kurši izplatījās līdz mūsdienu Latvijas rietumu daļai, t.i., līdz pat piejūras rajoniem Kurzemes ziemeļu daļā.¹¹⁹ Kurši mirušo kremāciju piekopa

līdz pat 15. gs. sākumam, ko apliecina gan rakstītie avoti (Žilbēra de Lanuā ceļojuma apraksti),¹²⁰ gan arheoloģiskais materiāls (Kantiķi, Veģi, Darvdedži, Lapiņi u.c.). Šai laikā notika pāreja no ugunskaņiem uz skeletkaņiem (mirušo apbedīšana pēc kristīgām tradīcijām).

Analizējot Baltijas jūras reģionā atrastos miniatūrus, konstatējams, ka tie visvairāk sastopami Rietumlietuvas un Rietumlatvijas kapulaukos, t.i., kuršu apdzīvotajā areālā (1. att.). Ievērojami mazāk atradumu ir Viduslietuvā. Līdz ar to šī parādība ir savdabīga lokālas kuršu kultūras iezīme, kas nav raksturīga citviet Eiropā.¹²¹ Pirmie miniatūru atradumi nāk no Meguves (*Mėguvos*) zemes (Palanga, Lazdininki), kur tie izplatījās tālāk pa visu kuršu apdzīvoto teritoriju. Kuršu ekspansijas rezultātā miniatūri līdz ar ugunskaņiem izplatījās arī Kurzemes ziemeļu daļā, kur arī visilgāk saglabājās to lietojums.

MINIATŪRU FUNKCIONĀLĀ UN SIMBOLISKĀ NOZĪME KURŠU APBEDĪŠANAS TRADĪCIJĀS

Vairāki faktori stimulēja miniatūru izplatīšanos kuršu apdzīvotajā areālā, kura pamatā bija kopīga vikingu laika kultūras veidošanās Baltijas jūras reģionā. Šajā reģionā pastāvošās komunikācijas sistēmas attīstība līdz ar kultūrām kopīgu ekonomiku un dzīvesveidu stimulēja kopīgas idejas.¹²² Izmaiņas 7. gs. saistītas ar sakariem starp Baltijas jūras apkārtnes rietumu daļu un kuršu zemēm. Kuršu apdzīvotais apgabals bija kļuvis par būtisku daļu no daudz plašāka procesa – skandināvu politikas, aktivitātēm un seguma visā Baltijas jūras baseinā, veidojoties savstarpējām attiecībām un tālsatiksmes sakariem.¹²³ Miniatūru parādīšanās kuršu arheoloģiskajā materiālā visticamāk ir saistīta ar plašākiem procesiem, kas risinājās Baltijas jūras areālā. Šai laikā liela loma bija sakariem ar Skandināviju, kuru rezultātā kurši, kas jau bija kļuvuši par spēcīgu kultūras – etnisku vienību, saņēma jaunus kultūras impulsus un idejas. Šis process kuršu kultūrā sakrīt arī ar ugunskaņu izplatīšanos, kas padarīja bērū ceremoniju aizvien vairāk ritualizētu. Pieaugot ugunskaņu lietojumam, rituāla veikšanas kārtībai bija nepieciešams aizvien vairāk materiālo objektu, kas kalpotu kā simboli pēcnāves dzīvei.¹²⁴ Tāpat 7. gs. kuršu teritoriju skāra nozīmīgas pārmaiņas, kas saistītas ar akmeņu konstrukcijas izzušanu no apbedījumiem. Šīs pārmaiņas saistāmas arī ar izmaiņām kuršu un viņu rietumu kaimiņu attiecību raksturā. Abas teritorijas kļuva par elementiem daudz plašākos, visu Baltijas jūras reģionu ietverošos kopējos pārmaiņu procesos, kas

saistījās ar skandināvu aktivitātēm.¹²⁵ Iespējams, šo pārmaiņu rezultātā, saņemot ideoloģiskus impulsus no ārpuses, kurši sāka praktizēt miniatūru lietojumu apbedījumos.

Kuršu miniatūri ir vienlaicīgi ar tā paša veida skandināvu izstrādājumiem, kaut arī kuršu miniatūri ir plašāka reģiona ietekmes rezultāts. Tie ir oriģināli, pārdomāti, un tajos atspoguļojas baltiskais pasaules uzskats, uz to norāda arī miniatūrie jostu aužamie darbarīki, kam nav prototipa ne Skandināvijā, ne Gotlandē.¹²⁶ Šādu miniatūro priekšmetu lietojums apbedījumos bija inovācija kuršu materiālajā kultūrā kopumā. Kurši sākotnēji akumulēja un pēc tam modificēja šo ideju atbilstoši savai ideoloģijai. Kopumā kurši bieži pārņēma un pārveidoja aizgūtās lietas un motīvus, radot jaunas, lokālas formas.¹²⁷

Starp skandināvu un kuršu miniatūriem pastāv būtiskas atšķirības, jo Skandināvijā tie pildīja amuleta – piekariņa funkcijas, savukārt kuršu miniatūri vairāk līdzinās bērnu rituāla priekšmetiem, lai arī, visticamāk, kuršu miniatūri ir radušies skandināvu ietekmes rezultātā. Izņēmums ir miniatūrās ķemmites, kuras vairāk līdzinās amuletiem – piekariņiem, uz to norāda gan pievienotās važiņas, gan ķemmišu izvietojums kapā, visbiežāk tās piekārtas pie jostas un lielākoties atrodamas turīgu vīriešu apbedījumos. Iespējams, no dzintara izgatavotie ķemmes veida piekariņi piederēja karavīru elites pārstāvjiem.

Lielākas izmaiņas apbedījumu inventārā visticamāk bija sabiedrības augstāko slāņu ierosinātas, iespējams, tie arī pirmie sāka praktizēt jauna inventāra lietojumu apbedījumos, jo vairumā gadījumu sabiedrības elite bija tā, kas pārņēma jaunas ideoloģijas un jauninājumus.¹²⁸ Šim argumentam par labu runā arī fakts, ka pirmie miniatūri tika izgatavoti no dzintara. Laima Vaitkauskiene dzintara artefaktus asociē ar augstāku sociālo vai rituālo statusu.¹²⁹ Tāpat no dzintara izgatavotie vērppjamās vārpstas skriemeļi galvenokārt atrasti bagātu sieviešu kapos, lai gan atsevišķos apbedījumos tie bijuši vienīgā kapa piedeva.¹³⁰ Apģērba darināmie miniatūri ir ne tikai pirmie kuršu sieviešu kapos atrodamie darbarīki, bet arī pirmie kuršu simboliskie darbarīki, ar kuriem sākās šīs tradīcijas ieviešana. Tradīcijas aizsākums meklējams 7. gs. beigās – 8. gs. Palangas un Lazdininku kapulaukos.¹³¹ Pirmos miniatūrus, kas izgatavoti no dzintara, var uzskatīt par pārejas formu no normāla izmēra dzintara vārpstas skriemeļiem uz visa jostu aušanas rīku komplekta miniatūru. Galvenais jauninājums bija apbedījumos novietot miniatūros celu dēlīšus, velku nazi, vārpstiņas nūju un tās sagatavi.

Miniatūri nav konstatējami visos apbedījumos, piemēram, Laivju kapulaukā kopumā miniatūri atrodami 6% skeletkapu un 51% ugunskapu, turklāt 29% no tiem atrasti vīriešu, 21% sieviešu kapos, bet 50% dzimums nebija nosakāms. Tāpat arī Bandužu kapulaukā miniatūri konstatēti tikai 1% skeletkapu un 10% ugunskapu. Sāraju kapulaukā miniatūrie priekšmeti atrasti 32% izpētīto apbedījumu un 24% no tiem konstatēti vīriešu apbedījumos. Kalniņu un Kapenieku kapulaukā miniatūri novietoti pusē no izpētītajiem apbedījumiem.

Ugunskapu materiāla interpretācijas iespējas ir krietni mazākas salīdzinājumā ar skeletkapiem. Nav iespējams salīdzināt un analizēt mirušā orientāciju, novietojumu, daļēji kapa iekārtojumu un apbedīšanas rituālus. Kremējot ir iznīcinātas organiskās senlietas, to skaitā apģērbs, kas ir nozīmīgs sociālās lomas atspoguļotājs.¹³²

Kopumā šāds miniatūrizācijas plašs lietojums apbedījumos deva iespēju cilvēkiem domāt un atveidot jēgu kā metaforisku lietu. Miniatūrizācija rada manipulācijas iespējas un vajadzību, miniatūrs var būt veidots kā vienkāršojums un/vai pārspilējums. Tāpat miniatūrs izraisa emocijas, izbrīnu un bijību gan veidotājā, gan skatītājā.¹³³ Šie ieroču, rotaslietu, darbarīku un māla trauku mazi atdarinājumi uz tverami kā šo lietu simboli,¹³⁴ kas, visticamāk, gatavoti speciāli bērnu procesam.¹³⁵ Viens no miniatūro priekšmetu lietošanas skaidrojumiem ir tāds, ka šādi izpaudies t.s. *pia fraust*, t.i., godbijīgās viltības motīvs – tieksme ziedojumus mirušajiem aizstāt ar saimnieciski izdevīgāku variantu.¹³⁶ Miniatūrie trauki bija svarīga kuršu apbedījumu sastāvdaļa, un, domājams, tie darināti speciāli apbedīšanas rituālam. Šī pazīme norāda uz senu tradīciju, kas saglabājās līdz laikam, kad pēc rakstītajiem avotiem šī vieta tiek saistīta ar kuršu apdzīvoto teritoriju.¹³⁷ L. Nakaite uzskata, ka šie miniatūri ir rīku un izstrādājumu simboli, kuri bija pagatavoti apbedīšanas rituāla vajadzībām. Viņa arī uzskata, ka šāda darbība liecina par cilvēku psihes attīstību jaunu paražu veidošanās laikā.¹³⁸

Atklāts paliek jautājums par miniatūro priekšmetu ieviešanās cēloņiem, jo, mainoties apbedīšanas tradīcijām vai apbedījumu inventāram, līdztekus mainās arī sabiedrības uzskati un domāšana. Analizējot miniatūru korelāciju ar pārējo kapa inventāru, domājams, ka sākotnēji šiem miniatūriem bija sociāla nozīme, bet laika gaitā tie varēja zaudēt sākotnējo nozīmi un kļūt tikai par ideoloģisku normu. Miniatūri galvenokārt raksturo sabiedrības saimniecisko un sociālo sfēru. Tā, piemēram, vārpsta, adata un ilens reprezentē sievietes kapa

inventāru, kas norāda uz mājsaimniecības aktivitātēm un saistāmi ar sievietes nodarbošanos.¹³⁹ Iespējams, tādā veidā arī simbolizējot apģērba un tā darināšanas procesa nozīmīgo lomu sabiedrībā.

Vārpstiņām bija īpaša loma apbedīšanas rituālos, par ko liecina to plašais lietojums. Jostu aužamo miniatūru motīvs ir patērēt/izdot par vienu darbarīku vairāk, patērējot mazāk līdzekļus.¹⁴⁰ Šie priekšmeti būtībā ir vienīgi simboliskas kopijas no šī veida īsta priekšmeta, kas asociējams ar vērpšanu. Iespējams, ka no dzintara simboliskajiem jostu aužamajiem priekšmetiem radās pilns bronzas jostu aužamo rīku komplekts.¹⁴¹ Jāatzīmē, ka šie ir arī vienīgie artefakti apbedījumos, kuri norāda uz vērpšanas darbiem. Normāla izmēra vērpjamie darbarīki apbedījumos tikpat kā nav konstatējami, izņēmums ir vērpjamo vārpstu skriemeļi, kas apbedījumos atrodami jau no agrā dzelzs laikmeta.¹⁴²

Miniatūro podiņu lietojumam apbedīšanas rituālā ir dažādi skaidrojumi – tie uzskatīti par “asaru” traukiem vai saistīti ar pārtikas ziedojumu mirušajiem. Pēdējam pretī runā vairāki fakti, piemēram, podiņā atrasti ielikti tādi priekšmeti kā gredzens (Laivji), dzintara gabals (Šerni) vai arī paši podiņi ievietoti kastītē kopā ar citiem priekšmetiem, celu dēlīšiem, dzintara vārpstiņu u.c. (Ķauleiķi, Laivji, Lazdininki, Rūdaiči, Prišmanči). Daļā šo podu nemaz nebija iespējams ielikt pārtikas rezerves, piemēram, vairāki no tiem līdzinās nelielam māla gabalam, kuram ar pirkstu vai kociņu iespiesta maza iedobe (Kalniņi, Kapenieki u.c.). L. Nakaite šos podus uzskata par tādiem pašiem miniatūriem, kādi ir visi pārējie, simbolizējot īstu, eksistējošu podu.¹⁴³ Tāpat miniatūro artefaktu izmērs traucē tos praktiski lietot sadzīvē,¹⁴⁴ līdz ar to mainās šo priekšmetu nozīme un lietojums. Miniatūri veidoti kā lielu priekšmetu mazas kopijas vai atdarinājumi, tādā veidā aizvietojojot normāla izmēra kapu piedevas. Tomēr vairākos gadījumos miniatūri kapos atrasti līdzās tāda paša veida normāla izmēra identiskiem priekšmetiem, kā, piemēram, pieši, izkaptis, cirvji.

Viriešu apbedījumos atrodami ķemmes veida piekariņi uzskatāmi par amuletiem, kas bija piekārti pie jostas vai naža. Iespējams, šie piekariņi pildīja aizsardzības funkciju, kas sasaucas ar baltu mitoloģiju, kur ir zināmas brīnumpasakas par varoni, kurš, bēgot no vajātāja, nosviež suku – un tās vietā izaug biezs, necaurejams mežs.¹⁴⁵ Latviešu folklorā tās var pieskaitīt pie pasakām, kurās tiek izpildīts kāds noteikts iniciācijas rituāls, piemēram, zēna iekļaušana pieaugušo kārtā.

SECINĀJUMI

Kuršu skeletkapu un ugunskapu inventārā starp priekšmetiem ar utilitāru nozīmi var izdalīt atsevišķu artefaktu grupu – miniatūrus, kas nav bijuši ikdienas lietošanā. Miniatūri veido īpašu artefaktu grupu – mirušajiem kapā līdzī dotas mazas, speciāli bērēm izgatavotas priekšmetu kopijas. Tradīcija līdztekus normāla izmēra artefaktiem likt maza izmēra priekšmetus kuršu skeletapbedījumos aizsākās 7. gs. beigās – 8. gs. (izņēmums – miniatūrie māla podiņi, kas ir pārmanoti no agrā dzelzs laikmeta Rietumlietuvās apbedījumu ar akmeņu riņķi kultūras tradīcijām). Nedaudz agrāki ir ķemmveida piekariņi, kas kuršu apbedījumos parādās 7. gs. sākumā. Pakāpeniski notiekot pārejai no skeletkapiem uz ugunskapiem, tika pārņemta tradīcija ugunskapos likt miniatūrus.

Miniaturu parādīšanās kuršu arheoloģiskajā materiālā visticamāk ir saistīta ar plašākiem procesiem Baltijas jūras areālā un sakariem ar Skandināviju, kuru rezultātā kurši saņēma jaunus kultūras impulsus un idejas. Domājams, kurši miniatūru lietošanu aizguva no Skandināvijas. Miniaturu izmantošana apbedījumos bija inovācija kuršu materiālajā kultūrā kopumā. Šajā laikā risinājās kuršu ideoloģijas transformācija, kura atspoguļojās apbedīšanas tradīcijās un kuras viena no izpausmēm saistāma ar miniatūru plašo lietojumu un tā ilgoturību.

Miniaturie jostu aužamie rīki bija pirmie miniatūrie darbarīki kuršu apbedījumos. Šiem miniatūriem nav zināmi prototipi ne Skandināvijā, ne Gotlandē, līdz ar to tie ir oriģināli, pārdomāti un tajos atspoguļojas baltiskais pasaules uzskats.

Miniaturī ir daļa no apbedīšanas rituāla, kur līdzās sadzīves priekšmetiem un rotām mirušajiem kapā līdzī dotas arī lielu priekšmetu mazas kopijas vai to atdarinājumi. Iepriekš apskatītie miniatūri saistāmi ar kuršu apdzīvoto areālu un uzskatāmi par kuršu kultūras īpatnību – lokālu tradīciju. Šie miniatūrie izstrādājumi rodami gan vīriešu, gan sieviešu un bērnu kapos.

Miniaturu lietojuma nozīme kuršu sabiedrībā skaidrojama dažādi, galvenokārt tos var uzskatīt par lielu priekšmetu simboliem. Tāpat šāds miniatūru lietojums saistāms ar bērnu ceremoniju, kur šie priekšmeti ieņēma īpašu vietu.

Nepastāv būtiskas atšķirības starp miniatūriem, kas likti skeletkapos un ugunskapos, tāpat miniatūri no 7. gs. līdz pat 14. gs. –15. gs. sākumam saglabāja savu formu, veidu un lietojumu. Izņēmums ir

agrie 7. gs. beigu – 8. gs. dzintara jostu aužamo rīku miniatūri, kas nav konstatēti vēlākajos apbedījumos. Tāpat nedaudz formu un izmēru mainīja miniatūrās ķemmītes – piekariņi, kad dzintars tika aizstāts ar bronzas skārdu. Miniatūru lietojums apbedījumos izzuda līdz ar ugunskapiem, lai arī jau 14. gs. miniatūri atrodami tikai retos apbedījumos. Savu formu nedaudz mainīja miniatūrie podiņi, kas kļuva mazāki un tika gatavoti aizvien paviršāk. Ugunskapos tie nav likti sārtā kopā ar mirušo, bet kapā novietoti atsevišķi veselā veidā.

Miniatūri konsekventi tiek dalīti sieviešu un vīriešu jomās, tā, piemēram, sievietēm raksturīgi jostu aužamie miniatūri, bet vīriešiem – ieroču (cirvis), zirglietu, darbarīku (kaplis, izkaps u.c.) un ķemmveida piekariņu miniatūri. Šādam sadalījumam vieglāk izsekot skeletkapos, tomēr arī tajos reizēm starp vīriešu kapu piedevām atrodami jostu aužamie miniatūri. Iespējams, šos miniatūrus var saistīt ar sieviešu ziedojumu aizgājējiem.

Analizējot miniatūrus ugunskapos, ne vienmēr pēc senlietu materiāla ir iespējams noteikt kapa piederību sievietei vai vīrietim. Latvijas arheoloģiskajā materiālā līdz šim nav analizēts ugunskapu kaulu materiāls un dzimums ir noteikts tikai pēc senlietām, līdz ar to tas apgrūtina miniatūru analīzi.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Ing-Marie Back Danielsson (2007). *Masking Moments: The Transitions of Bodies and Beings in Late Iron Age Scandinavia*. Stockholm University, p. 171.
- ² Paweł Kucypera, Sławomir Wadyl (2011). Early medieval miniature axes of Makarov's type 2 in the Baltic Sea Region. In: Mykolas Michelbertas (red.). *Archaeologia Lituana*, 12. Vilnius: Vilnius University, pp. 122–129, here p. 122.
- ³ Danielsson. *Masking Moments*, p. 171.
- ⁴ Kucypera, Wadyl. Early medieval miniature axes of Makarov's type 2, p. 122.
- ⁵ Audronė Bliujienė (2007). *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus Aureus, p. 400.
- ⁶ Susan Allen (2004). Miniature and models vessels in Ancient Egypt. In: *The Old Kingdom Art and Archaeology. Proceeding of the Conference held in Prague, May 31–June 4, 2004*. Prague, pp. 19–24.
- ⁷ Tēma izstrādāta zinātniskā projekta “Virzoties uz jaunu Latvijas aizvēsturi: ilgtermiņa pārmaiņu izsekošana pēc dzīvesvietu un apbedījumu datiem” ietvaros.

- ⁸ Ēvalds Mugurēvičs (2002). Kuršu arheoloģijas pētniecības historiogrāfija. No: Armands Vijups (sast.). *Ventspils muzeja raksti*, II. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 62.–69. lpp., šeit 62.–65. lpp.
- ⁹ Eduards Šturms (1935). *Talsu novada aizvēsture*. Talsu novads, I grāmatas atsevišķs novilkums. Rīga, 22.–23. lpp.
- ¹⁰ Eduards Šturms (1937). Izrakumi Valgales Veģu ugunskaļos. No: F. Balodis (red.). *Vēstures atziņas un tēlojumi: vēstures skolotājiem 1936. gadā lasīto lekciju sakopojums*. Rīga: Izglītības ministrijas izdevums, 363. lpp.
- ¹¹ Eugenija Gintautaitē-Butēnienē, Eugenijus Butēnas (2002). Laivių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 22. Vilnius: Diemedžio leidykla, p. 9–198; Jonas Stankus (1995). Bandužių kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 12. Vilnius: Danielius, p. 1–156.
- ¹² Laima Nakaitē (1964). Miniatiūrīnēs IX–XIII amžīų ģkapēs Lietuvoje. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A 2(17)*. Vilnius, p. 53–73. Pieejams: http://www.lad.lt/data/com_ladlibrary/166/53-73.pdf
- ¹³ Audronē Bliujienē (2007). *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus Aureus; Audronē Bliujienē (2011). *Northern Gold: Amber in Lithuania (c.100 to c.1200)*. Leiden: Brill.
- ¹⁴ Audronē Bliujienē (2005). Pottery in Curonian cremation burial. Some aspects of interaction across the Baltic sea in The Late Viking age and Early Medieval period. In: Valter Lang (ed.). *Interarchaeologia, 1. Culture and Material Culture*. Tartu – Riga – Vilnius, pp. 147–165; Audronē Bliujienē (2005). Baltų palaidojimų indai, arba kad dūšia nejaustų trokškulio ir alko. *Lietuvos archeologija*, 28. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 81–96.
- ¹⁵ Ingrida Ozere (1986). Miniatiurnye gliniane sosudy v kurshskikh pogrebeniakh V–IX vekov. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1, 48.–58. lpp.
- ¹⁶ Ingrida Ozere (1986). Priveski – amulety iz mogil'nikov Kurzeme X–XV vv. *Kratkie soobshcheniia*. Moskva: Nauka, s. 41–49.
- ¹⁷ *Kurši senatnē = Couronians in Antiquity* (2008). Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs.
- ¹⁸ Gintautaitē-Butēnienē, Butēnas. Laivių kapinynas, p. 9–198.
- ¹⁹ Stankus. Bandužių kapinynas, p. 1–156.
- ²⁰ Jonas Stankus (2002). Genčių II kapinynas. *Lietuvos archeologija*, 22. Vilnius: Diemedžio leidykla, p. 199–242.
- ²¹ Nakaitē. Miniatiūrīnēs IX–XIII amžīų ģkapēs Lietuvoje, p. 60; Pranas Kulikauskas, Regina Kulikauskienē, Adolfas Tautavičius (1961). *Lietuvos archaeologijos bruožai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 407–409.
- ²² *Kurši senatnē*, 100. lpp.
- ²³ Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 400–404.
- ²⁴ Nakaitē. Miniatiūrīnēs IX–XIII amžīų ģkapēs Lietuvoje, p. 61.
- ²⁵ *Kurši senatnē*, 76. lpp.
- ²⁶ Bliujienē. *Northern Gold: Amber in Lithuania*, p. 284.

- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Audronė Bliujienė (2003). Lithuanian amber artefacts from the Roman Iron Age to Early Medieval times. In: Curt W. Beck, Ilze B. Loze, Joan M. Todd (eds.). *Amber in Archaeology. Proceedings of the Fourth International Conference on Amber in Archaeology, Talsi 2001*. Rīga: Institute of the History of Latvia Publishers, pp. 47–71, here p. 64.
- ²⁹ Bliujienė. *Northern Gold: Amber in Lithuania*, p. 284.
- ³⁰ *Latvijas PSR arheoloģija* (1974). Rīga: Zinātne, 238. lpp.
- ³¹ Bliujienė. *Northern Gold: Amber in Lithuania*, p. 281.
- ³² Elvira Shnora (1961). *Asotskoe gorodishche*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latvii SSR, tabl. IX: 2, 3, 8, 8a; Augusts Bilenšteins (2007). *Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti*. Rīga, 167. lpp.
- ³³ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 25.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 400–404.
- ³⁶ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 60.
- ³⁷ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 26.
- ³⁸ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 59.
- ³⁹ Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 400–404.
- ⁴⁰ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 60.
- ⁴¹ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 25.
- ⁴² Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 59.
- ⁴³ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 26.
- ⁴⁴ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 59.
- ⁴⁵ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 25.
- ⁴⁶ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 62–63.
- ⁴⁷ Turpat, 61. lpp.
- ⁴⁸ Bliujienė. Lithuanian amber artefacts from the Roman Iron Age to Early Medieval times, p. 66.
- ⁴⁹ Bliujienė. *Northern Gold: Amber in Lithuania*, p. 279.
- ⁵⁰ Stasys Patkauskas (1978). Lazdininkų (Kretingos raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 metais. In: Antanina Šiugždunytė (red.). *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976–1977*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, p. 141–149, here p. 149.
- ⁵¹ Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 400–404.
- ⁵² Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 55.
- ⁵³ Māris Atgāzis (1997). Āvas cirvji Latvijā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, XIX. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 53.–63. lpp., šeit 55. lpp.
- ⁵⁴ Stankus. Bandužių kapinynas, p. 81.
- ⁵⁵ Jonas Stankus (1970). Geležinių įrankių gamybos technologija Lietuvoje IX–XIII a. *Lietuvos TSR Mokslu Akademijos darbai*, 1 (32). Vilnius, p. 113–133, here p. 125.
- ⁵⁶ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 20.
- ⁵⁷ Elvira Šnora. Pārskats par izrakumiem Ventspils apr. Jūrkalnes pag. Darvdedžos laikā no 1936. g. 4.–9. septembrim. Inv. Nr. VI AA: 1042. LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve; Nikolė

- Deveikienė, Saulė Kriauciūnė (red.) (2009). *Kuršiai: genties kultūra laidosenos duomenimis: Baltų archeologijos paroda: katalogas = The Curonians: tribe culture according to the burial data: Baltic archeological exhibition: catalogue*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 405–409.
- ⁵⁸ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 19.
- ⁵⁹ Atgāzis. Āvas cirvji Latvijā, 61. lpp.
- ⁶⁰ Rūdolfs Brūzis (2013). *14.–16. gs. tuvčīņas ieroči Latvijas arheolōģiskajā materiālā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 202. lpp.
- ⁶¹ Turpat, 198. lpp.
- ⁶² Šturms. Izrakumi Valgales Veģu ugunskaķos, 357. lpp.
- ⁶³ Atgāzis. Āvas cirvji Latvijā, 61. lpp.
- ⁶⁴ Brūzis. *14.–16. gs. tuvčīņas ieroči Latvijas arheolōģiskajā materiālā*, 218. lpp.
- ⁶⁵ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 55.
- ⁶⁶ Stankus. Bandužių kapinynas, p. 77.
- ⁶⁷ Eduards Šturms. Pārskats par izrakumiem Aizputes apr. Kazdangas pagasta Roņos 1931. g. 1.–4. septembrī. AA Inv. Nr. 193. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheolōģijas nodaļa.
- ⁶⁸ *Kurši senatnē*, 74. lpp.
- ⁶⁹ Deveikienė, Kriauciūnė (red.). *Kuršiai: genties kultūra laidosenos duomenimis*.
- ⁷⁰ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 20–21.
- ⁷¹ Adolfas Tautavičius (red.) (1978). *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, IV. Vilnius: LTSR Mokslų akademijos Istorijos institutas, p. 118.
- ⁷² Turpat.
- ⁷³ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 54.
- ⁷⁴ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 64.
- ⁷⁵ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 54, 55.
- ⁷⁶ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 65.
- ⁷⁷ Audronė Bliujienė (1959). Siraičių X–XII a. senkapis. In: *Iš Lietuvos kultūros istorijos*, II. Vilnius: Valstibinė Politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 159–176, here p. 174; Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 53.
- ⁷⁸ Deveikienė, Kriauciūnė (red.). *Kuršiai: genties kultūra laidosenos duomenimis*, p. 235.
- ⁷⁹ Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas. Laivių kapinynas, p. 57.
- ⁸⁰ Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 65.
- ⁸¹ Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 405–406; Nakaitė. Miniatiūrinės IX–XIII amžių įkapės Lietuvoje, p. 62.
- ⁸² Bliujienė. *Northern Gold: Amber in Lithuania*, p. 272.
- ⁸³ Bliujienė. Lithuanian amber artefacts from the Roman Iron Age to Early Medieval times, p. 67.
- ⁸⁴ Deveikienė, Kriauciūnė (red.). *Kuršiai: genties kultūra laidosenos duomenimis*, p. 235, 342–344.

- ⁸⁵ Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 406–409; Deveikienē, Kriaučiūnē (red.). *Kuršiai: genties kultūra laidosenos duomenimis*, p. 235.
- ⁸⁶ Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 409.
- ⁸⁷ Ozere. Priveski – amulety iz mogil'nikov Kuzeme X–XV vv., s. 41–42.
- ⁸⁸ *Kurši senatnē*, 100. lpp.; Gintautaitē-Butėnienē, Butėnas. Laivių kapiny-nas, p. 38–39.
- ⁸⁹ Tautavičius (red.). *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, IV, p. 65–66.
- ⁹⁰ Gintautaitē-Butėnienē, Butėnas. Laivių kapiny-nas, p. 38–39.
- ⁹¹ Bliujienē. Pottery in Curonian cremation burial, p. 149.
- ⁹² Audronė Bliujienė (2005). Baltų palaidojimų indai, arba kad dūšia ne-jaustų trokškulio ir alko. *Lietuvos archeologija*, 28. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 81–96, here p. 87.
- ⁹³ Ieva Cimermane. Pārskats par izrakumiem Alsungas Kalniņu kapu-laukā 1960. g. VIAA Inv. Nr. 100. LU Latvijas vēstures institūta Ar-heolģisko materiālu krātuve; Nakaitē. Miniatiūrīnēs IX–XIII amžiu īkapēs Lietuvoje, p. 67; Bliujienē. Pottery in Curonian cremation burial, p. 149–150.
- ⁹⁴ 10.–11. gs. dienvīdu kuršu ugunska-pas atrasti 13% šo miniatūro podu.
- ⁹⁵ Bliujienē. Pottery in Curonian cremation burial, p. 149–150; Bliujienē. Baltų palaidojimų indai, arba kad dūšia nejaustų trokškulio ir alko, p. 87.
- ⁹⁶ Bliujienē. Pottery in Curonian cremation burial, p. 150.
- ⁹⁷ Deveikienē, Kriaučiūnē (red.). *Kuršiai: genties kultūra laidosenos duo-menimis*, p. 236.
- ⁹⁸ Mike Parker Pearson (1999). *The Archaeology of Death and Burial*. Texas A&M University Press: college station, p. 6.
- ⁹⁹ Andris Šnē (2002). *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*. Rīga: Intelekts, 200. lpp.
- ¹⁰⁰ Pearson. *The Archaeology of Death and Burial*, p. 6.
- ¹⁰¹ Gintautaitē-Butėnienē, Butėnas. Laivių kapiny-nas, p. 12.
- ¹⁰² Turpat, 13. lpp.
- ¹⁰³ Tautavičius (red.). *Lietuvos TSR archeologijos atlasas*, IV, p. 118.
- ¹⁰⁴ Gintautaitē-Butėnienē, Butėnas. Laivių kapiny-nas, p. 12.
- ¹⁰⁵ Turpat, 14. lpp.
- ¹⁰⁶ Turpat, 26. lpp.
- ¹⁰⁷ Turpat, 13. lpp.
- ¹⁰⁸ Bliujiene. Pottery in Curonian cremation burial, p. 149–150.
- ¹⁰⁹ Deveikienē, Kriaučiūnē (red.). *Kuršiai: genties kultūra laidosenos duo-menimis*, p. 89.
- ¹¹⁰ Nakaitē. Miniatiūrīnēs IX–XIII amžiu īkapēs Lietuvoje, p. 54.
- ¹¹¹ Marika Māgi (2002). *At the Crossroads of Space and Time: graves, chang-ing society and ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th centuries AD*. CCC papers, 6. Tallinn, p. 81.
- ¹¹² Gintautaitē-Butėnienē, Butėnas. Laivių kapiny-nas, p. 15.

- ¹¹³ Turpat, 15. lpp.
- ¹¹⁴ Audronė Bliujienė (2006). Role of the Curonians in the Eastern Baltic Area. The transition process from the Late Migration Period into the Early Viking Age (cultural aspects). In: Mindaugas Bertasius (ed.). *Transformatio mundi: The Transition from the Late Migration Period to the Early Viking Age in the East Baltic*. Kaunas University of Technology Department of Philosophy and Cultural Science, pp. 183–193, here p. 183.
- ¹¹⁵ Turpat.
- ¹¹⁶ *Kurši senatnē*, 27.–36. lpp.
- ¹¹⁷ Deveikienė, Kriauciūnė (red.). *Kuršiai: genties kultūra laidosenos duomenimis*, p. 88.
- ¹¹⁸ Turpat, 233. lpp.
- ¹¹⁹ Laima Patriubavičienė (red.) (2007). *Lietuvos istorija. Geležies amžius*, II tomas. Vilnius: Baltos lankos, p. 254, 258; Vladas Žulkus (2004). *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius: Versus Aureus, p. 162–164.
- ¹²⁰ Hugo Riekstiņš (1935). *Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas paražas dzelzs laikmetā*. Rīga: L.ū. Studentu padomes grāmatnīca, 62. lpp.
- ¹²¹ Nakaitė. Miniatiūrīnēs IX–XIII amžiu iķkapēs Lietuvoje, p. 53.
- ¹²² Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 400–404.
- ¹²³ Bliujienė. Role of the Curonians in the Eastern Baltic Area, p. 187.
- ¹²⁴ Bliujienė. *Northern Gold: Amber in Lithuania*, p. 281–284; Bliujienė. Role of the Curonians in the Eastern Baltic Area, p. 183.
- ¹²⁵ Anna Bitner-Wróblewska (2002). The Couronians in the Roman Iron Age and Migration Age: their relations with the Cousins from the West. No: Armands Vijups (sast.). *Ventspils muzeja raksti*, II. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 70.–83. lpp., šeit 83. lpp.
- ¹²⁶ Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 401–402.
- ¹²⁷ Bitner-Wróblewska. The Couronians in the Roman Iron Age and Migration Age, p. 83.
- ¹²⁸ Šnē. *Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās*, 274. lpp.
- ¹²⁹ Laima Vaitkauskienė (1995). The formation of a warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania. In: Vytautas Kazakevičius, Raymond Sidrys (eds.). *Archaeologia Baltica*. Vilnius: Institute of Lithuanian History, pp. 94–106, here p. 95.
- ¹³⁰ *Kurši senatnē*, 76. lpp.
- ¹³¹ Bliujienė. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 400–404.
- ¹³² Andris Šnē (2002). Kādas sabiedrības portrets: Sāraju senkapi un sociālpolitiskās attiecības Kurzemē aizvēstures beigās. No: Armands Vijups (sast.). *Ventspils muzeja raksti*, II. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 128.–155. lpp., šeit 133. lpp.
- ¹³³ Ing-Marie Back Danielsson (2010). Go figure! Creating intertwined worlds in the Scandinavian Late Iron Age (AD 550–1050). In: Dragos Gheorghiu, Ann Cyphers (eds.) *Anthropomorphic and Zoomorphic Miniature Figure in Eurasia, Africa and Meso-America: Morphology*,

- materiality, technology, function and context*. BAR International Series 2138, pp. 79–90, here p. 81.
- ¹³⁴ *Latvijas PSR arheoloģija*, 187. lpp.
- ¹³⁵ Bliujienē. *Northern Gold: Amber in Lithuania*, p. 36.
- ¹³⁶ *Latvijas PSR arheoloģija*, 191. lpp.
- ¹³⁷ Andrejs Vasks (1997). The cultural and ethnice situation in Latvia during the Early and Middle Iron Age (1st–8th century AD). *Humanities and Social Sciences. Latvia. Latvian Ethnic History*, 3 (16). University of Latvia, pp. 49–74, here p. 50.
- ¹³⁸ Nakaitē. Miniatiūrinēs IX–XIII amžiu ģkapēs Lietuvoje, p. 70.
- ¹³⁹ Vaitkauskienē. The formation of a warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania, p. 95–96.
- ¹⁴⁰ Bliujienē. *Northern Gold: Amber in Lithuania*, p. 281–284.
- ¹⁴¹ Bliujienē. *Lietuvos priešistorės gintaras*, p. 400–404.
- ¹⁴² *Kurši senatnē*, 76. lpp.
- ¹⁴³ Nakaitē. Miniatiūrinēs IX–XIII amžiu ģkapēs Lietuvoje, p. 66 –67.
- ¹⁴⁴ Kucypera, Wadlyl. Early medieval miniature axes of Makarov's type 2, p. 122.
- ¹⁴⁵ Turpat, 409. lpp.

MINIATURE ARTIFACTS IN COURONIAN ARCHAEOLOGICAL MATERIAL OF THE 7TH–15TH CENTURIES

Inga Doniņa

Mg. hist., research assistant at the Repository of Archaeological Material, Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Scientific interests: archaeological evidence of Couronian burial practices in the 8th–15th centuries.

E-mail: inga.donina@inbox.lv

Key words: Couronians, burials, miniature, grave goods.

This article is devoted to a particular group of archaeological findings, i.e. miniature artifacts, which have been found in Couronian burials of the 7th–15th centuries. Miniature artifacts are the small copies of everyday household tools that are a very typical supplement to Couronian grave goods. The aim of the article is to provide an insight into the diversity of miniature objects, the levels of usage and society's ideology, to characterize the internal and external factors which led to the introduction of miniature objects into Couronian burials. The article focuses on the analysis of the grave inventory of Couronian inhumations and cremations, indicating

common and different features of the application of miniature objects. This article treats the territory of present-day Latvia and the western part of Lithuania, inhabited at the time in question by Couronians.

Summary

In Couronian inhumations and cremation burials, along with the objects and tools of utilitarian use, a separate group of artifacts can be distinguished, namely miniature items which have never been of an everyday use. By “miniature” a small-scale copy of an object or tool is meant. Miniatures form a specific group of artifacts, which were given to the dead as a supplement to the grave goods in the form of copies, specially made for funeral rites. The tradition to put small items in addition to normal size artifacts in Couronian inhumation graves dates back to the end of the 7th century – 8th century, with the exception of miniature clay pots that are inherited from the traditions of the West Lithuanian Stone Circles Grave Culture of the early Iron Age. A little earlier in the sense of tradition are the comb-shaped pendants, which appear in Couronian burials at the beginning of the 7th century. Gradually, with the shift from inhumation to cremation graves the tradition of making miniature items was taken over.

The appearance of miniature objects in Couronian archaeological material is probably related to the wider processes in the area of the Baltic Sea, in particular to contacts with Scandinavia, which led to the exchange of the new cultural trends and ideas. It is believed that Couronians adopted the use of miniature items from Scandinavia. In general, this kind of use of the miniature objects was an innovation in Couronian material culture. During this period transformation of Couronian ideology, the reflection of which is seen in burial traditions, took place and one of its expressions is related to the extensive use of miniature objects and the durability of this tradition.

Miniature sash-weaving implements were the first miniature tools in Couronian burials, which triggered off expansion of the new tradition. There are no prototypes for these miniature sash-weaving implements neither in Scandinavia nor in Gotland, hence we may conclude that they are original, well thought-out items and they reflect Baltic worldview.

Miniature items are a vital part of the burial ritual where household items and jewelry along with small copies of larger objects or

imitations of the previously mentioned are devoted to the deceased. Previously viewed miniature items are related to the area inhabited by Couronians and are considered as an individual Couronian cultural peculiarity – a local tradition. These miniature wares have been found in men's, women's and children's graves.

The role of the usage of miniature objects in Couronian society can be explained variously, mainly miniatures can be considered as symbols of the life-size objects. Likewise, this application of miniature items is related to the funeral rite, where these objects have a distinct place.

There is no significant difference between the miniature objects found in inhumation and cremation graves, same way miniature objects from the 7th century up to the beginning of the 14th/15th century retained their shape, type and usage. The only exception is miniature amber sash-weaving implements dated to the end of the 7th/8th century that are not found in later burials anymore. In the same way, the slight changes overcame the shape and size of miniature comb-shaped pendants when amber was replaced by a bronze plate. The use of miniature objects in burials disappeared along with the tradition of cremation graves, although miniature objects were rarely found in burials even of the 14th century. The shape of miniature pots was also slightly altered that their size became smaller and their appearance increasingly superficial. In cremations these miniatures were not laid in the fire along with the dead, but were placed in the grave apart and intact.

Researchers are consistently dividing miniature objects into the realms of women and men, for example, women are districted by miniatures of sash-weaving implements, but men are characterized by weapons (axe), harness, tools (hoe, scythe, etc.) and miniatures of comb-shaped pendants. It is easier to trace the previously mentioned division in inhumations, but also between these graves you can detect a feature when you may find miniatures of sash-weaving implements amongst the grave goods of men. Perhaps this can be linked to female donations of miniature items to the deceased.

Analysis of miniature items of the material artifacts in cremations not necessarily can provide you with enough information to identify the grave belonging to a woman or a man. There still have not been analyzed the bone material of cremation graves in Latvian archaeological material, and the sex is determined only by grave goods; hence it perplexes the analysis of the miniature items.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Map of the miniature object prevalence, miniature objects were found during the archaeological research at grave fields. Drawing by Inga Doniņa
- Fig. 2.* Miniature sash-weaving implements made of amber from Palanga (1–8) and Lazdininkai (9) grave fields. By: Audronė Bliujienė (2007). *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus Aureus, p. 403.
- Fig. 3.* Miniature items from 12th grave in Sārāji:
1 – axe (A 12816: 154), 2 – spur (A 12816: 168), 3 – spindle whorl, distaff (A 12816: 183), 4 – needle (A 12816: 183), 5 – weft-knife and 4 – square tablets with holes in the corners (A 12816: 184).
Drawing by Aiga Ivbule
- Fig. 4.* Miniature clay pots (Medzes Strautiņi 1st grave, A 10789: 68).
Photo by Inga Doniņa
- Fig. 5.* Location of miniatures at the burials. Drawing by Inga Doniņa.
1 – male burial, 2 – female burial

Iesniegts 23.10.2013.

MONETARY HISTORY OF MEDIEVAL COURLAND: SOME SPECULATIONS

Ivar Leimus

PhD, Estonian History Museum, Tallinn, Institute of History, Tallinn University, Tallinn, Estonia.

Scientific interests: medieval prices and wages in Livonia, comparative study of the monetary history in Northern and Eastern Europe.

E-mail: ivar@ajaloomuuseum.ee

This paper deals with the problems of coinage in medieval Courland. The aim of the study is to date the launch of minting, locate the mint(s) and reveal the monetary system and minting standard. Although the data available are extremely limited, a comparative study of written and numismatic sources has provided provisional results. Also, a new hypothesis about the origins of a local monetary unit known as the *osering* is presented. Finally, the role of Westphalia merchants in the colonisation of and their route to Courland are discussed in the light of the coin finds.

Key words: Courland, Livonia, Middle Ages, numismatics.

INTRODUCTION

The medieval monetary history of Courland has received relatively little study. Latvian archaeologist Rauls Šnore and historian Arveds Švābe researched the local monetary unit of Courland – the *osering* – in the 1930s, attempting to determine its nature and value in comparison to the currencies used elsewhere in Livonia.¹ The medieval coins of Courland are rare and could only be identified recently. They are all bracteates, i.e. thin and uniface coins, and depict a cross with one or three pellets in each quarter. Basing on findings in burial sites, Tatjana Berga and Armands Vijups dated the Courland coins to the period from the end of the 14th century to the beginning of the 15th century.² The bracteate (*Fig. 1*) of a similar design to the above, which was discovered during excavations at Viljandi Hill Fort in 2002 and which, according to the finding

Fig. 1. Courlandic bracteate from the Viljandi castle. Viljandi Museum, VM 11041-756. Photo by Herki Helves

layer, dated from the third quarter of the 13th century, was even recently still not considered to originate from Courland.³ Indeed, such dating seemed too early in the light of the material known at the time. Moreover, the image on the Viljandi coin was unique, somewhat different from those on the other known Courland coins. Its principal motif is a cross with widening bars, the quarters of which have alternating pellets and six-pointed asterisks instead of regular pellets.⁴ Still, as with later Courland bracteates, the cross is rounded with a raised smooth circle (or that formed by closely placed pellets), which in turn is hemmed by an edging formed from slightly bigger pellets. However, definite conclusions cannot be made based on one coin, and hence to date there was no proof of coins being minted in Courland that early.

SOURCES

However, in early October 2012 a hoard was discovered in Courland, allowing for views held up till then to be revised. According to Peter Ilisch, a noted German historian, the hoard consisted of 75 German (almost without exception Westphalian) coins, one English (?) coin, one Irish coin, one Tallinn coin and two coins that could not be identified in greater detail. In addition to the above the hoard included five bracteates identical in design to the Viljandi coin. As no such coins have been found elsewhere (for example in Poland or the territory of the Teutonic Order, not to mention Scandinavia), their Courland origin should now have been proven beyond doubt. Judging from the German coins, the hoard must have been hidden at some point between 1252 and 1258.⁵ Such dating allows for

the rather certain statement that coinage started relatively early in Courland. Where and when it might have taken place is for written sources to determine.

Courland was conquered in the 13th century, mainly with the help of the Teutonic Order. Hence the Papal Legate William of Modena decided on 7 February 1245 to reverse the previously applied ratio for the division of land agreed upon between the Brothers of the Sword and Bishop Engelbert, according to which the Order received one and the Bishop two shares of the new territories. The Order was now to receive two and the Bishop one share of the territories. The same ratio for the division of conquered territories was applied in Prussia, and initially Courland was considered to be part of Prussia and not Livonia.⁶ In June of the same year, Emperor Friedrich II, complying with a request of Grand Master of the Teutonic Order Heinrich von Hohenlohe, allowed him to conquer Courland, Lithuania and Semigallia (Zemgale). At the same time the Emperor granted the Master of the Order the rights of a *Reichsfürst* over the conquered territories, including the explicitly stated right of coinage.⁷ On 3 March 1251, Heinrich von Lützelburg was appointed the new bishop of Courland by order of the Pope. Pursuant to the decision of William of Modena of 1245 his secular power was to extend over a third of Courland.⁸ It was probably these records that underlied the agreement signed by Bishop Heinrich and Master of the Livonian Order Andreas von Felben on 19 April 1252 declaring the intention to join forces in order to establish towns and start striking coins in the territory of Courland. In doing so the ratio of 2: 1 was applied in both cases for the division of rights.⁹ While it seems that the Grand Master's right of coinage was applied to the master of a branch of the Livonian Order, matters are less clear in the case of the Bishop's right of coinage. The Bishop, like other landlords in Livonia, was probably considered a *Reichsfürst* and as such automatically granted the right of coinage. In addition to the above mentioned intention, the *Deutschmeister*, also being the substitute for the Grand Master in Livonia and Courland (Eberhard von Seyne), and Bishop Heinrich agreed in late July 1252 that they would build a castle and a town at the confluence of the Memel (Nemunas) and Dange (Dangė) rivers, of which the Order was to have two and the Bishop one share.¹⁰ This was followed by a special agreement of the same landlords on 19 October 1252 which, amongst other things, addressed more specifically the issue of coinage. The intention was

to jointly start striking coins in the castle that was to be built, namely Memelburg, and then to use them in the whole of the diocese of Courland. The ratio for the division of coins was to be as per usual: two shares for the Order, one for the Bishop. The coinage could only be changed if both parties were willing to do so and were in agreement (NB! In later translations into German dating from the 14th and 15th century the Master of the Order reserved this right for himself only.)¹¹

As for the establishment of the castle and the town, the plan was immediately implemented: the following year a wooden castle was built, followed by a stone version, after which Memel (present-day Klaipėda in Lithuania) was granted Lübeck city rights. Apparently the town was envisaged from the outset not only as a military fort but also as a trading centre, because in the construction of bridges across the River Dangė it had been guaranteed that ships could pass under them. (Naturally, this measure could have other underlying reasons, e.g. strategic ones.¹²) As the hoard mentioned above shows, the first Courland coins were soon minted in Memel.

There are no source materials as to where the later Courland coins dating from the 14th–15th centuries were struck. As Memel had passed into the ownership of the Prussian Branch of the Teutonic Order in 1328 and the land connection between Prussia and Courland was broken in 1422, it is not plausible that they were struck in Memel. Therefore Tatjana Berga considers the place of coinage now to be the residence of the Bishop of Courland, namely Piltene.¹³ If we believe the German translations of the Bishop and the Master of the Order's agreement of 1252, originating from the 14th–15th centuries, the Order had completely taken over the right of coinage by this time. However, this fact calls into question the striking of coins in the episcopal Piltene. It is more likely that the Courland coins were struck in some of the Order's centres in Courland – either Kuldīga or Ventspils. This is also indicated by the image on the Courland bracteates (the cross) as they completely lack the bishop's attributes.

In addition to coins, the hoard also included at least 28 silver ingots (*Fig. 2*), a large share of which bore two types of stamps. Most have a cross with circular ends, the quarters of which bear – as per the first Courland bracteates – alternating balls and six-pointed asterisks, and around them a hem made of pellets. It is highly probable that these ingots were made in the same place and at the same

Fig. 2. Silver ingots from the find of 'Courland'. <http://www.antik-war.lv/viewtopic.php?f=41&t=279144> (viewed 7.10.2012)

time as the Courland coins, i.e. in the castle at Memel in the 1250s. On the other stamp, made only on two silver ingots, a head *en face* is depicted. Unfortunately both bars have been cut right above the image's eyes and hence we do not know what the headdress (if any) was like and who might have been represented there. Maybe the cross designated the silver that belonged to the Order and the head designated the silver owned by the bishop? However, this is guesswork.

MONETARY SYSTEM IN COURLAND

Unfortunately, the hoard includes no intact stamped silver ingots and hence it is not possible to determine their weight standard. Basing on other findings, we know that in Lithuania and in Riga silver ingots of, on average, 100 g were made in medieval times.¹⁴ Written sources also reveal what these were called in Livonia: namely, the Germans punished the Livonians in 1212 for apostatising with a fine of 100 *osering*s, i.e. 50 marks of silver.¹⁵ As a mark weighed approximately 200 g at the time, one *osering* was equal to approximately 100 g of silver – exactly the same amount as the silver ingots in

Lithuania and Riga. According to the Livonian Chronicle of Henry, in 1215 the elder of Trikāta, known as Talibald [Tāļivaldis], tried to pay off his torturers offering them 50 *oserings*.¹⁶ The Rhyme Chronicle says that in around 1245 the Lithuanians paid a ransom of 500 *oserings*, i.e. half a hundredweight of silver, for their duke Lengvenis to the knights of the Order.¹⁷

It seems that *oserings* were relatively unknown in Estonia, with the only exception being the island of Saaremaa. In 1234, Papal Legate Baldwin of Alna taxed the people of Saaremaa with 1000 *oserings*.¹⁸ The peace treaty entered into with the people of the island in 1241 by the Livonian Master of the Order specifies that the punishment for killing a male child is three *oserings*.¹⁹ But as we know, Saaremaa is not far from Courland and archaeological findings provide evidence of the close ties between the two regions in ancient times. It certainly seems probable that the above mentioned silver ingots could have been Courland *oserings*.

This notion is reinforced by the fact that later written sources referring to the *osering* invariably originate from Courland, as elsewhere in Livonia the term *stuck sulvers* – a piece of silver – was now used to denote silver ingots. In 1290, the Master of the Order allocated 12 *oserings* to the Commendator of Ventspils.²⁰ In around 1300, one of the villages of the Bishop of Courland was ransacked by the command of the Commendator of Kuldīga. In his complaint to the Master of the Order the bishop appraised the damage for a certain amount of meat and fish to be two *oserings*.²¹ In the inventory of the Commendator of Kuldīga carried out in 1341 an amount as large as 908 *oserings* for the rent of cows (?) is noted.²² In 1424, one of the subjects of the Bishop of Courland owed 10 *oserings*, and another, by the name of Konemann, 2 *oserings* to their master.²³ The tax list of Piltene refers to *oserings* as late as 1582.²⁴

The medieval peasants' rights of Courland dating from as early as the 13th century refer to fines that are, as a rule, listed in *oserings*. The fine for a knife wound was 4 *oserings*; a wound to the thumb was fined with the same amount. A wound to the index finger was more costly – 4 *oserings* and 4 *örtugs* – while wounds to the third and ring fingers were fined with a smaller amount – 2 *oserings* and 8 *örtugs* and 2 *oserings* respectively. The little finger was considered the least valuable – a wound to it was fined with 1 *osering* and 4 *örtugs*. A wound with a sword, dagger or axe cost 2 *oserings*. The fine for wounding a big toe was 2 *oserings*; that for wounding the

other toes was 1 *osering* and 4 *örtugs*. Beating the blood out of a person with a quarterstaff or bruising someone cost 2 *oserings*, but if there were no bruises or blood, just 8 *örtugs*. Beating or injuring someone at home was punished with 6 *oserings*. The fine for breaking open a beehive was 4, damaging a furrow 6 and premature cutting of hops 1 *osering* for every master and 1 for the talebearer. The theft of hay, if committed with a sleigh, was punished with a fine of 2 *oserings*; in a cartload 8 *örtugs*. Making a fire on a field or meadow or in a forest had to be compensated to the master with 3 *oserings*.²⁵

Taking into account the fact that an *osering* still meant 100 g of silver, these punishments are remarkably harsh and imply the great wealth of the population. But it is also possible that the *osering* turned, like the mark, into a unit for counting money whose silver equivalent was somewhat smaller. Comparison with the laws of the Latgallians and Livonians also dating from the 13th century helps shed light on this issue. The fines are, indeed, specified in marks there, but no longer in marks of silver – instead, in currency marks. Comparing the fines specified in different laws, Arveds Švābe came to the conclusion that the amount of a fine for the same crime was, on average, a third smaller in *oserings* than in marks.²⁶ This means that the monetary equivalent of these units was more or less the same, although not equal, implying that the *osering* in Courland law did indeed denote a unit of accounting.

Worthy of attention is the fact that in parallel with the *osering* Courland law also refers to the *örtug* (*orting* in German), whereas the amount is always either 4 or 8. We will return to these numbers below. Here it is important to note that in 13th–14th century Livonia, following the example of Visby, a currency mark consisting of 24 *örtugs*. Basing on the value ratio of the *osering* to the mark (2: 3), Švābe concluded that an *osering* must have been equal to 36 *örtugs*.²⁷ Jelena Nazarova even presumed that an *osering* might, at times, have been equal to 32 and, hypothetically, even 24 *örtugs*.²⁸

Švābe's methodology appears convincing in every respect. However, it only applies on the assumption that *örtugs* of equal value must have been used in both Livonia and Courland. Otherwise the mark/*osering* comparison cannot be valid. However, the minting of *örtugs* only started in around 1340 in Visby and 1360 in Livonia, i.e. much later than the writing of Courland law.²⁹ Consequently, the *örtugs* referred to therein cannot yet be considered coins, but

units of accounting. During the period under study the only type of coins actually struck in Northern Europe, including Livonia, was the pfennig. Since in Gotland, Livonia, Prussia, Lübeck and elsewhere the bigger unit of account – the *örtug* or schilling – always meant 12 pfennigs, the same may be assumed to be the case with the Courland *örtug*.

Therefore, in order to determine whether the Livonian and Courland *örtugs* were equal, the value of the coins (pfennigs) actually used in these regions must be compared. But coins change in time and space. According to Nazarova's analysis, Livonian law is the oldest in the region in its oldest parts, having been compiled in the first decade of the 13th century.³⁰ Livonia did not have its own currency at the time, using foreign coins from Germany and Gotland. As known from the decision made by Bishop Albert in 1211, 4½ marks of pfennigs were struck at Gotland from one mark of silver.³¹ The same standard was adopted in Riga. During the 13th century the amount of money struck from marks of silver increased in both Gotland and Livonia to 6 marks as recorded in the minting ordinance of 1265 to Tallinn of Danish Queen Margareta. Until around 1332 the centres in Livonia struck more or less similar coins (pfennigs) whose average weight gradually decreased from 0.17 to 0.12–0.13 grams. At first the coins were probably struck from pure silver as understood in medieval times (of 15–15.5 lots); later the coins had nearly 14.5 lots of precious metal in them.³² The weight of *örtug* therefore fell from 2 g to 1.5 grams. It had a little less silver in it.

However, according to Nazarova, Courland law was written no earlier than in 1267, when after an uprising the Curonians were subordinated to the Order again and subject to Livonian law.³³ As seen above, there are very few Curonian coins known from this time. The diameter of the fragment of the bracteate found in Viljandi (approx. 4/5) is 15 mm and its weight is 0.18 g – consequently the weight of the whole coin was approx. 0.22 grams.³⁴ According to the data of Renārs Jurkovskis, the single Tallinn bracteate in the Courland hoard weighs 0.13 g which gives approx. 0.28–0.29 g for a whole Curonian coin judging by its larger diameter. The later Courland bracteates, if intact, weigh 0.20–0.28 grams.³⁵ Such limited data allows us to state that the Courland coins were struck using a different minting standard than those struck elsewhere in Livonia.

There are not many possibilities. Gotland was mentioned above

and is therefore to be excluded. Courland had no contacts, either political or economic, with Denmark and mainland Sweden, which should therefore be set aside as models. The same applies to Poland. However, as seen above, Courland had close ties with the Teutonic Order in Prussia. Pursuant to the minting ordinance of the Order of 1233 and 1251 in Kulm (Chełmno), 60 schillings (i.e. 720 pfennigs) had to be struck from a mark of pure silver (approx. 190–191 g). These had to be exchanged for new ones every 10 years based on a ratio of 12: 14. The first Prussian pfennigs of the Teutonic Order, struck respectively around 1236/7–1247/8 and 1247/8–1257/8, were big, with a diameter of 20–22 mm. These weighed 0.21–0.28 g on average; according to Borys Paszkiewicz, theoretically as much as 0.30 grams. Basing on analysis, the silver content of the pfennigs in the initial stage of coinage was 12–14 lots. Probably due to the defeat of the Order in the battle of Durbe in 1260 and the subsequent uprising of the Prussians, a decrease was seen in the diameter and weight of the coins, as well as in the silver content (8–11 lots) – until the turn of the century the diameter was on average 17–18 mm and the weight approx. 0.21–0.25 grams. In the 14th–15th centuries the weight of Prussian pfennigs floated around 0.2 g and the silver content thereof fell from 12 lots to 4, especially sharply after the defeat in the battle of Tannenberg in 1410.³⁶

Hence the metrology of the Prussian and Courland coins is, as far as the limited data allows us to conclude, quite similar. As there is no reason to assume that the minting standard applied in Courland was unique (which is not seen anywhere in Livonia), the standard in Courland could only be based on the Prussian one. Due to a lack of data it is impossible to determine how closely the Prussian minting standard was adhered to. Basing on calculations it can be estimated that initially the Courland *örtug* may have contained around 3 g of pure silver ($190/720 \times 12 = 3,17$). At the time Courland law was put into writing that number would have been 1.5–2 grams.

However approximate the calculations above, one is nevertheless clear: the *örtugs* in Courland and Livonia were not equal, and when determining the value ratio of the *osering* and mark, the differences in *örtug* must be taken into account. But here we are faced with new difficulties. Namely, medieval laws tended to ‘freeze’, i.e. the fines put down in writing remained unchanged for a long time despite the developments in real life that had occurred in the meantime. This is especially evident in older Visby town law, but also in Livonia,

including in the reductions of Livonian law written at very different times.³⁷ Some of the punishments expressed in Livonian law – for example, 40 marks for killing someone – date back to the second half of the 12th century when 4 marks of coins were struck from a mark of silver.³⁸

Therefore it is very difficult to assume which specific provisions and/or coins were taken into account when Courland law was put into writing. A different approach must be taken. Let us return to the *örtugs* referred to in Courland law, remembering that when expressed in *örtugs* the fine was, without exception, either 4 or 8 *örtugs*. This leads to the logical conclusion that 4 and 8 *örtugs* must have formed a round, easily calculated share of *osering*s; most probably a quarter or half respectively. In such case an *osering* would have equalled 16 *örtugs*.

Let us validate this assumption. According to Bishop Albert's minting ordinance dating from the time Livonian law was written, his pfennig should have weighed approx. 0.17 g, an *örtug* 2.0 g and a currency mark 48 g (the exact weight of the Gotland mark of silver is not known³⁹). As Švābe's calculations indicate that the *osering* was 1.5 times more expensive (= heavier) than the currency mark, arithmetics suggest that the normative weight of the *osering* of reckoning was approx. 72 grams. In the *osering* of 16 *örtugs* the weight of one *örtug* of pfennigs would be 4.5 g, at least, which does not match the coins. Another possibility is to be guided by the money circulating at the time Courland law was put into writing. Until the mid-13th century the busiest mint in Livonia operated in Riga, and then Tartu and Tallinn began to prevail. The bracteates struck there, like the Gotland pfennigs circulating in Livonia at the time,⁴⁰ weigh on average 0.12–0.13 g, which means that the mark of reckoning of such coins weighed approx. 36 g, while its silver content was approx. 32 grams. The 1.5 times more expensive *osering* would have had a silver content of $1.5 \times 32 = 48$ g and a Courland *örtug* $48 / 16 = 3$ grams.

Indeed, this was approximately the amount of silver that had to be in 12 pfennigs, i.e. a Courland *örtug*, if it had been struck on the basis of the first Prussian minting ordinances. Therefore it cannot be precluded that when recalculating the fines recorded in Livonian and Lattgallian law, the makers of Courland law proceeded from the circulating Livonian and Gotland currency and corresponding ordinances on the one hand and from the Prussian minting

ordinance forming the basis of minting in Courland on the other. The Courland coins, which were remarkably heavier than Livonian pfennigs, brought about a different currency system in which one *osering* meant 16 *örtugs* of 12 pfennigs each.

THE ORIGIN OF THE OSERING

The origin of the concept behind the *osering* is not clear.⁴¹ In his translation of the Livonian Chronicle of Henry (I, 102) the 18th century chronicler Johann Gottfried Arndt maintained that the word *osering* meant a woman's large silver brooch and assumed it to derive from the German roots *Öse* (loop) and *Ring* (hoop, ring). Originally, arising from the analogy of pendants, Arndt considered *osering*s to be silver coins with a loop having a weight of half a mark.⁴² His explanations were reiterated by Valentin Kiparsky as late as the 1930s.⁴³ Researchers have attempted to derive the origin of the *osering* in other ways,⁴⁴ for example from the Gothic word *ausahriggs* (earring), which in Old East Slavic was supposed to have taken the form *оусеряз* or *оусерязь*. But this piece of jewellery has never had any pecuniary meaning. Also, the hypothesis of the ties between *osering* and *esterling* (> *sterling*) holds neither semantically (English silver coin) nor historically (the term first being used in around 1100 in France, then in the late 12th century in England and only in the 13th century in Germany). Besides, the etymology of the word remains unexplained. The derivation of *osering* from a Russian neck ring (*ошейник*) is even less convincing, as it holds true neither linguistically nor due to its weight. The weight of neck rings in the Nordic countries has great regional variety and has not been unified; the largest number of neck rings of approx. 100 g has been registered in Gotland.⁴⁵

This is why Švābe instead equated the *osering* based on the example of the Scandinavian *baugr* to a gold ring (Old Prussian *ausis*, Lithuanian *auksas*, Latvian *auss*, Latin *aurum* (gold) + Proto-Norse *hringr* (ring)).⁴⁶ However, this is contradicted by the fact that Viking Age archaeological findings in Northern Europe do not include gold rings. Philologists⁴⁷ today consider *baugr* to be part of a duke's *kenning* (metaphor) rather than a money ring, whilst not excluding the possibility that chieftains could have given them as presents to members of their courts. Fines in the Old Icelandic and Old Norwegian codes of law were also measured in *baugrs*. But this is

Fig. 3. Money ring ('osering') from the hoard of Ääsmäe, Estonia. Weight 96.9 g. Estonian History Museum, AM 13749/A70. Photo by Vahur Lõhmus

a term that belongs to the oldest (referring to the years 400–800) and most primitive stage of money use (*Nutzgeld*), which is bridged by centuries from references to *osering*. Moreover, the combining of Baltic and Scandinavian roots seems odd, albeit not impossible, in the case of this explanation.

There is, however, one more explanation whose etymology has its roots in the writings of the chronicler Arndt. In the 10th century, silver spiral money rings with their ends turned into a loop (Fig. 3), mostly weighing 100 g, were common, especially in Gotland, but also in Estonia; less so in Latvia and elsewhere.⁴⁸ It is not impossible that the term *osering* was used to refer literally to such rings. This theory is contradicted by the fact that taking into account the area in which such money rings were made, the word should have Scandinavian origins, but the root *ose* did not mean a loop or eye in the Scandinavian languages. Also, *osering* is not mentioned amongst Proto-Norse units of currency.⁴⁹ Neither do we find it in the oldest Gotlandic body of law – the so-called *gutalagen*, probably put into writing in the 1220s – which otherwise has a wealth of references to pecuniary fines.⁵⁰

Both roots of the compound were, however, represented in the Middle Low and High German languages.⁵¹ And although the Germans did not manufacture *oserings*, German merchants arrived

in Gotland at the latest in the 980s and in Estonia at the turn of the first millennium.⁵² Hence they could have seen money rings in Gotland, attributed such a name to them and spread them in other Baltic countries. On the other hand, we cannot preclude a derivation from a Baltic root with a similar sound and meaning (Latvian *osa* > Estonian *aas*).⁵³ But the fact that the money rings in question were relatively rare in the territories of Baltic tribes (in Latvia two findings of seven pieces; in Lithuania only one piece) speaks against the possibility of the word having emerged in the Baltic language area.

However, such money rings disappeared in the early 11th century. Instead, silver ingots either hammered in the shape of a spiral band or cast in the shape of bars started spreading in Northern and Eastern Europe, including Latvia in particular. The spiral bands still weigh around 100 g; the bars are usually twice as heavy (however, there are also silver bars of 100 g).⁵⁴ Incidentally, sometimes the ends of the band rings were still turned into a loop as in the money rings originating from the 10th century.⁵⁵ This fact shows the importance of the loops that decorated the ends of money rings. This may also reveal why the name *osering* was retained after the shape of the ingots had been changed. Archaeologist Rauls Šnore has equated *osering* with silver bars which he considers the first monetary units used in Latvia, not excluding the possibility that some of them may have been made locally.⁵⁶ Apparently the term *osering* was eventually passed over to a 100 g amount of silver in any form, but after the launch of minting in Courland came to be used as a unit of accounting.

The relation of an *osering* to a Curonian mark (*marca Curonien-sis*), although mentioned only once in written sources (in 1341), remains unclear. It was indeed in 1341 that in an inventory carried out in the Commandry of Kuldīga a barrel of amber standing in the treasurer's chamber was listed at a price of 13 Courland marks. The Bailiff of Kandava (*Kandau*) had amber worth 10 Courland marks, the merchant Petrus had 20 Courland marks and there were 40 Courland marks in the chest of the Commendator of Kuldīga himself.⁵⁷ The fact that 20 marks were owned by the merchant and, in particular, that there were 40 Courland marks in the chest owned by the Commendator shows that these were actual money and not just a unit of accounting. The source does not reveal the form in which the Courland marks existed – whether as coins or bars. Along-

side the Courland mark the same document also refers to the Riga mark, which was used to designate actual coins. This could lead to the assumptive conclusion that the Courland mark also represented a certain amount of coins. However, it was probably not the same as the *osering* as a unit of accounting, because the above mentioned document refers to the *osering* as well.

JOURNEY

With reference to the Courland hoard mentioned at the beginning of the article, it is worth stating that it completely lacks both Riga and Tartu coins (and the single Tallinn bracteate probably ended up in the hoard accidentally). Consequently, German silver could not have come to Courland via Riga (nor via Estonia, naturally), but some other way. Peter Ilisch, basing on a single Brandenburg pfennig, supposes that it may even have arrived by land,⁵⁸ although it was undoubtedly easier to get to Courland by sea. True, there were not many centres here at the time – alongside Memel we can only mention Jesusburg (later Goldingen, present-day Kuldīga) established by the Order near the River Venta on the mainland in 1242. As a result of the division of land in 1253 the Order also took power in the Curonian settlement of Sagare located on both banks of the Venta estuary⁵⁹ – the place where Ventspils castle was established by the end of the 13th century. Therefore the German merchants could have come to the River Venta or to Memelburg.

Many factors speak in favour of the latter. Firstly, there was already a castle in Memel and a town was emerging there. Secondly, Memelburg apparently had close contacts with Westphalia. Some time from 1253–1256 a request was sent to Dortmund to forward a copy of the town rights to Memel, with the intention of giving the new settlement the name ‘New Dortmund’ (*novam Tremoniam*). It has been thought that the citizens of Dortmund formed a large proportion of the resettlers in Memel. On the other hand, this may simply be an indication of the attractiveness of the code of law of Dortmund – a town with privileges granted by the Emperor. In any case it was only a scouting attempt, as at the same time the Order ordered a copy of town law from Lübeck, which was completed there in 1254.⁶⁰ Lübeck law was adopted and it came to regulate life in Memel until 1475, when it was replaced by Chełmno (Kulm) law.

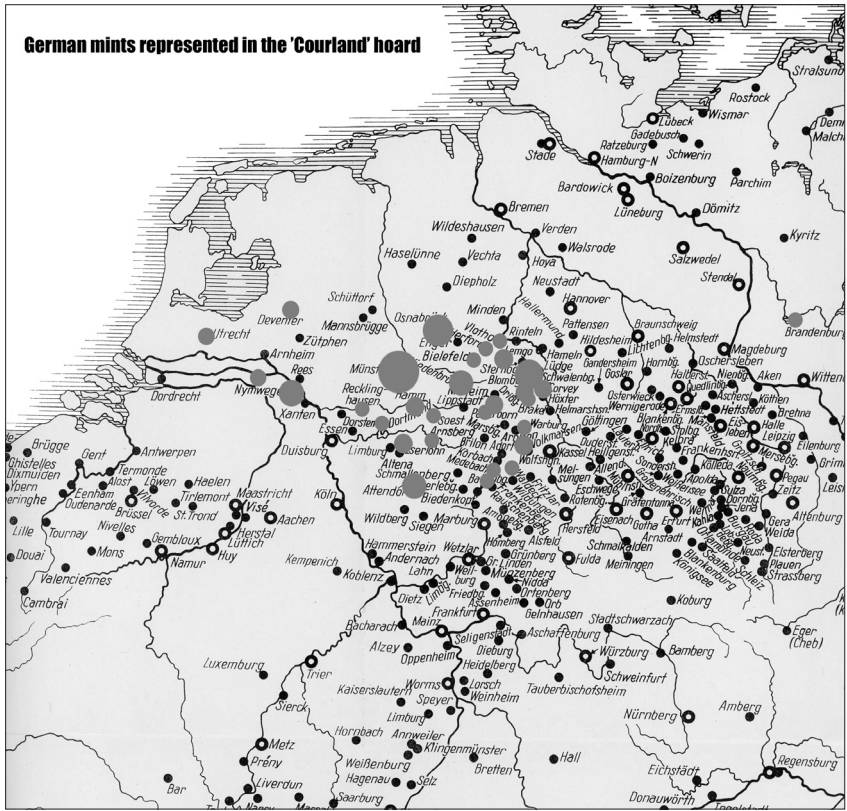

Fig. 4. German mints represented in the 'Courland' hoard

Nevertheless, the fact that town law was requested from Dortmund is worthy of attention. Although the composition of coins does not show a direct link to Dortmund – other towns, especially Münster, Osnabrück and centres of Lippes (Fig. 4), prevail⁶¹ – these all, almost without exception, originate from Westphalia. The same applies to other coin hoards in Courland dating from the 13th century (Laukmuiža, tpq. c.1240; Pasileciems, tpq. c. 1235; Ventmala, tpq. 1261; single coin found near the River Venta, 1250–1260).⁶² The coins prove that the occupiers of Courland in the 13th century were mainly of Westphalian origin.

While the presence of coins in the hoard in question from centres around the lower course of the Rhine such as Nijmegen, Utrecht and

Deventer attracts attention, this hoard as well as other coin findings in Courland show no ties whatsoever to Lübeck. Apparently the merchants from Westphalia used the old Rhine trade route they had used to go to Livonia at the end of the 12th century and in the early 13th century to access the sea as late as the mid-13th century. In fact, from the point of view of origins, the coins in the 13th century hoards in Courland show great similarities to the composition of coins in the Livonian hoards of half a century earlier.⁶³ However, there is one important difference. Namely, there are no longer any coins from Cologne – the most important Rhine trading centre at the time. This could mean that the Cologne merchants were no longer among those occupying Courland.

CONCLUSIONS

The comparative study of numismatic and written sources proved that the first coins in Courland were struck by the Livonian Order and the bishop shortly after 1252 in Memel (Klaipėda). After 1328 the minting thereof continued pursuant to the Order's regulations in another centre located in Courland – either Kuldīga or Ventspils. The minting was probably based on the standard of the Prussian Order. Alongside the coins, silver ingots called *oserings* were used as currency in Courland. Initially one *osering* may have denoted an approx. 100 g money ring from Gotland; later it may simply have been used as a unit to denote a hundred grams of silver. In the 13th century it also became a unit of accounting in Courland, probably equalling 16 *örtugs* consisting of 12 local pfennigs each.

Besides, numismatic sources point in particular to the great interest amongst Westphalia merchants towards Courland in the mid-13th century. The composition of the coins unearthed in Courland shows that even at the time in question people travelled from Westphalia to the present-day Baltic States along the Rhine and via the Netherlands, not through Lübeck as generally thought.

As elsewhere in Eastern Europe, the Germans did not introduce the currency they brought with them from home to Livonia and Courland, but instead adopted the coin system widespread in the area. In most of Livonia the minting standard employed in Gotland was used as a basis in the 13th century. In Courland, however, both the minting ordinance of the neighbouring Prussian Order

and the local currency unit, the *osering*, were used to suit local needs.

ACKNOWLEDGEMENTS

This article was prepared within the framework of a targeted research project SF0130019s08 entitled ‘Christianization, Colonization and Cultural Exchange: The Historical Origins of the European Identity of Estonia (13th–17th centuries)’ and led by Anu Mänd.

REFERENCES

- ¹ Rauls Šnore (1938). Par vēlā dzelzs laikmeta sudraba atradumiem Latvijā. *Senatne un Māksla*, 2, pp. 94–110, here p. 110; Arveds Švābe (1940). Mūsu senās naudas sistēmas. In: *Straumes un avoti*, Vol. 2. Rīga: A. Gulbis, p. 289.
- ² Tatjana Berga, Armands Vijups (2008). Coinage of the Bishopric of Kurzeme. In: Outi Järvinen (ed.). *Scripta varia numismatica Tuukka Talvio sexagenario dedicata*. Helsinki: Suomen Numismaattinen Yhdistys, pp. 107–120 (Suomen Numismaattisen Yhdistyksen julkaisuja, Vol. 6).
- ³ *Ibid.*, pp. 118, 119, Fig. 13; Museum of Viljandi, VM 11041: 756 A.
- ⁴ Cross with a star is also depicted on some Polish bracteates from the 2nd half of the 13th c., influenced by the Prussian Order. Emil Waschinski (1934). *Brakteaten und Denare des Deutschen Ordens*. Frankfurt a. M.: Hess, 1934, Tab. 1: 21–26; Borys Paszkiewicz (2009). *Brakteaty – pieniądze średniowiecznych Prus*. Wrocław: Wydawn. Uniw. Wrocławskiego, p. 329, Tab. 7 (Złota Seria Uniwersytetu Wrocławskiego, Vol. 3).
- ⁵ Peter Ilisch (2012). Rheinische und westfälische Münzen in Funden des 12. und 13. Jahrhunderts aus dem Baltikum. In: Ivar Leimus (ed.). *Monetary History of the Baltics in the Middle Ages (12th–16th cc.)*. *International symposium in Tallinn, 9–10 Dec. 2010*. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, pp. 44–53, here pp. 50–52 (*Varia historica*, Vol. 6).
- ⁶ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch (1853) (hereafter *LECUB*), Vol. 1. Reval: Kluge und Ströhm, No. 181 ([...] *quod Curonia seu Curlandia inter regiones Pruciae totaliter computator*); Arveds Švābe (1938). Senā Kursā. In: *Straumes un avoti*, Vol. 1. Rīga: A. Gulbis, pp. 45–114, here p. 102.
- ⁷ *LECUB*, 1, No. 185: *monetam cudere*.
- ⁸ *LECUB*, 1, No. 219.
- ⁹ Albert Bauer [s.a.]. Kurländische Güterurkunden, No. 13: *Preterea ubicumque in dicta Curonia civitas fuerit instauranda vel opidum, hoc fiet de*

communi episcopi et fratrum consilio et consensu, ibique fratres in omni iure et iurisdictione temporali duas partes et episcopus terciam obtinebunt. Hoc eciam erit similiter in moneta. <http://www.herder-institut.de/index.php?id=424&nr=18> (viewed 05.11.2012).

¹⁰ *LECUB*, 1, No. 236, 237.

¹¹ Bauer, Kurländische Güterurkunden, Nos. 15, 16. <http://www.herder-institut.de/index.php?id=424&nr=30>; <http://www.herder-institut.de/index.php?id=424&nr=31>; *LECUB*, 1, No. 241: [...] *sic tamen, quod sola moneta, de qua convenimus in Mimelburg facienda, currat per totam Curoniensem dyocesim, in qua episcopus unam partem et fratres duas partes optinebunt, nec alia unquam fiet moneta, nisi de communi consilio et consensu.* [...] aldus doch, dat die munte allene, darvon wi overeyn komen to der Mimelborgh to makene, gaen sal over dat gantze stichte to Curlande, in der die bisscop eyn deyl sal behalden unde die brodere twe deil, unde anders en sal nummer munte werden ane von der meyner volbort unde rade.

¹² *LECUB*, 1, No. 245.

¹³ Berga, Vijups. Coinage of the Bishopric of Kurzeme, p. 109.

¹⁴ As to Lithuanian ingots, the relevant literature is too extensive to refer to at all. For Latvia, there is still one single study compiled more than a century ago: Anton Buchholtz (1896). Münzen und Medaillen, Silberbarren. In: *Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896*. Riga, pp. 213–219.

¹⁵ Leonid Arbusow, Albert Bauer (eds) (1955). *Henrici Chronicon Livoniae* (hereafter *HCL*). *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi*. Hannoverae, chapter XVI: 4: [...] *modicam summam argenti centum videlicet oseringos vel quinquaginta marcas argenti.*

¹⁶ *HCL*, XIX: 3: *Et ostendit eis oseringos quinquaginta.*

¹⁷ Leo Meyer (ed.) (1876). *Livländische Rheinchronik mit Anmerkungen, Namenverzeichnis und Glossar*. Paderborn: F. Schönningh, p. 71:

[...] *do wart geloset Lengewin
dar nach von den vrunden sin.
alsus wart ir gedinge:
vumfhundert oseringe.*

¹⁸ *LECUB*, 1, No. 169; Hans Hildebrand (1887). *Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv*. Riga: J. Deubner, pp. 39–49; *Senās Latvijas vēstures avoti* (1937, 1940) (hereafter *SLVA*). Comp. Arveds Švābe. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, Vol. 1, No. 204.

¹⁹ *SLVA*, 2, No. 245.

²⁰ *LECUB*, 1, No. 536.

²¹ *LECUB*, 1, No. 603.

²² *LECUB*, 2, No. 803.

²³ *LECUB*, 7, No. 229, 230.

- ²⁴ Šnore. Par vēlā dzelzls laikmeta sudraba atradumiem Latvijā, p. 110.
- ²⁵ Jevgeniia Nazarova (1980). “Livonskie Pravdy” kak istoricheskii istochnik. In: *Drevneishie gosudarstva na territorii SSSR*. Moskva: Nauka, pp. 5–218, here pp. 175–178.
- ²⁶ Švābe. *Mūsu senās naudas sistēmas*, p. 289.
- ²⁷ Ibid.
- ²⁸ Nazarova. “Livonskie Pravdy”, pp. 101, 102.
- ²⁹ Kenneth Jonsson (1995). The Early *gote*. In: Ivar Leimus (ed.). *Studia Numismatica: Festschrift Arkadi Molvögin*, Vol. 65. Tallinn: Huma, pp. 76–82, here pp. 77, 79; Ivar Leimus (ed.) (1999). *Tallinna mündiraamatud 1416–1526 / Revaler Münzbücher 1416–1526*, pp. 19, 41 (Tallinna Linnaarhiivi toimetised 3 / Veröffentlichungen des Stadtarchivs Tallinn 3).
- ³⁰ Nazarova. “Livonskie Pravdy”, pp. 40.
- ³¹ *LECUB*, 1, No. 20.
- ³² Kristine Pelda (1978). Datirovka i opredelenie nekotorykh spornykh monet Latvii XIII – pervoi poloviny XVI veka. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 11, pp. 46–52, here pp. 46–47; Tatjana Berga (2007). *Rīgas Peldu ielas 13. gs. monētu depozīts*. Rīga: Biedrība Mantojums, pp. 41–44; Ivar Leimus (1998). Gotlands og Livlands aeldste mønthistorie belyst af middelalderlige love. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 4, pp. 59–63; Ivar Leimus (2002). Beiträge zur Revaler älteren Münzgeschichte. In: Adam Musiałowski (ed.). *Moneta i kontakty mennicze w rejonie morza Bałtyckiego XIII–XVIII w*. Toruń, pp. 69–87, here pp. 75–78. Pure silver was of 16 lots.
- ³³ Nazarova. “Livonskie Pravdy”, pp. 47; *LECUB*, 1, No. 405.
- ³⁴ Calculations of Jaak-Madis Lilover.
- ³⁵ Berga, Vijups. Coinage of the Bishopric of Kurzeme, pp. 110–114.
- ³⁶ Waschinski. Brakteaten und Denare, Pl. 1; Emil Waschinski (1952). *Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge*. Göttingen: Der Göttinger Arbeitskreis, pp. 37–38, 48, 49, 65, 234; Paszkiewicz. Brakteaty, pp. 68, 73, 77, 86, 93, 327, 328, Tab. 6.
- ³⁷ E.g. Wolfgang Schlüter (1907). Zwei Bruchstücke einer mittelniederdeutschen Fassung des Wisbyschen Stadtrechtes aus dem 13. Jahrhundert. In: *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, 18, pp. 487–593; Nazarova. “Livonskie Pravdy”, pp. 178–198.
- ³⁸ Schlüter. Zwei Bruchstücke, p. 532, note 1; Leimus. Gotlands og Livlands aeldste mønthistorie, pp. 61, 62.
- ³⁹ Leimus. Gotlands og Livlands aeldste mønthistorie, p. 62.
- ⁴⁰ Ibid., p. 60.
- ⁴¹ Most recently: Ineta Polanska (2002). *Zum Einfluss des Lettischen auf das Deutsche im Baltikum*. Inaugural-Dissertation in der Fakultät Sprach- und Literaturwissenschaften der Otto-Friedrich-Universität Bamberg. Bamberg, pp. 296, 297. However, the author only refers to former explanations here.

- ⁴² Johann Gottfried Arndt (1747). *Der liefländischer Chronik*. T. 1. Liefland unter seinen ersten Bischöfen [...]. Halle im Magdeburg, p. 102.
- ⁴³ Valentin Kiparsky (1936). *Fremdes im Baltendeutsch*. Helsingfors, p. 101 (Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors, Vol. 11).
- ⁴⁴ Woldemar von Gutzeit (1874). *Wörtertschatz der Deutschen Sprache Livlands*. Vol. 2. Riga: N. Kymmell, pp. 314–316; Šnore. Par vēlā dzelzs laikmeta sudraba atradumiem Latvijā, pp. 108, 109. The author is indebted to Dr. Reet Bender for directing attention to some relevant philological studies.
- ⁴⁵ Birgitta Hårdh (1996). *Silver in the Viking Age. A Regional-Economic Study*. Stockholm, pp. 58–65 (Acta Archaeologica Lundensia, Vol. 25).
- ⁴⁶ Švābe. Mūsu senās naudas sistēmas, pp. 230–232.
- ⁴⁷ Sigrud Engeler (1991). *Altnordische Geldwörter. Eine philologische Untersuchung altnordischer Geld- und Münzbezeichnungen und deren Verwendung in der Dichtung*. Frankfurt a. M.; Bern; New York; Paris: Peter Lang, pp. 195–199 (Germanistische Arbeiten zu Sprache und Kulturgeschichte, Vol. 16).
- ⁴⁸ E.g. Mårten Stenberger (1958). *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit*. Vol. 1. Stockholm: Almqvist – Wiksell International, p. 226; Lillemor Lundström (1973). *Bitsilver och betalingsringar. Studier i svenska depåtyfynd från vikingatiden påträffade mellan 1900 och 1970*. Stockholm, p. 56 (Thesis and Papers in North-European Archaeology, Vol. 2); Vladislavs Urtāns (1977). *Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.)*. Rīga: Zinātne, pp. 168, 171; Laima Vaitkuskienė (1981). *Sidabros senovės Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, p. 93; Ivar Leimus (2002). Raha Eestis AD 1200. Margad, nogaatad ja oseringid. *Tuna*, 4, pp. 39–46, here pp. 45, 46. The most recent hoard of such spiral bars was discovered in Kinksi village, Western Estonia, in 2011. Apart from 3 money rings a set of scales and weights was unearthed (Ülle Tamla, Mauri Kiudsoo, Tarvi Toome (2012). Viking Age Hoard from Kinksi, County of Läänemaa. In: *Archaeological Fieldwork in Estonia 2011*, pp. 227–236).
- ⁴⁹ Engeler. Altnordische Geldwörter, passim.
- ⁵⁰ Hugo Pipping (1905–1907). *Gutalag och Gutasaga jämte ordbok*. København, passim; <http://www.guteinfo.com/?id=1957&meny=gutalagen>; <http://www.tjelvar.se/varia/24-1.htm> (viewed 29.04.2013).
- ⁵¹ Karl Schiller, August Lübber (1877). *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Vol. 3. Bremen: Verlag von J. Kühtmann's Buchhandlung, pp. 241, 485; Matthias Lexer (1872–1878). *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Vols. 1–3. Leipzig: S. Hirzel. <http://woerterbuchnetz.de/Lexer> (viewed 29.04.2013).
- ⁵² Ivar Leimus (2009). Millennium Breakthrough. North Goes West. *Past (Tuna 2009 special issue)*, pp. 7–34, here pp. 12–17.
- ⁵³ Iris Metsmägi (ed.) (2012). *Eesti keele etimoloogiline sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, p. 41.

- ⁵⁴ Rauls Šnore (1938). Zur Typologie der frühen Silberbarren in Lettland. In: *Pirmā Baltijas vēsturnieku konference, Rīga 16.–20. VIII 1937*. Rīga, pp. 168–196, here pp. 184–188.
- ⁵⁵ Eglė Gričiuvienė (ed.) (2005). *Žiemgaliai – The Semigallians. Baltų archeologijos paroda. Katalogas – Baltic Archaeological Exhibition. Catalogue*. Lietuvos Nacionalinis muziejus & Latvijas Vēstures muzejs, p. 175 (the hoard of Joniškis from the area of Semigallians in North-Lithuania, 11th–12th cc.).
- ⁵⁶ Šnore. Par vēlā dzelzs laikmeta sudraba atradumiem Latvijā, p. 109; Šnore. Zur Typologie der frühen Silberbarren, p. 193.
- ⁵⁷ *LECUB*, 2, No. 803.
- ⁵⁸ Ilisch. Rheinische und westfälische Münzen, p. 50.
- ⁵⁹ *LECUB*, 1, No. 248.
- ⁶⁰ Ferdinand Frensdorff (1882). *Dortmunder Statuten und Urtheile*. Halle a. S.: Verein für hansische Geschichte, pp. CLXV–CLXIX (Hansische Geschichtsquellen, Vol. 3); Johannes Sembritzki (1926). *Geschichte der königlich preussischen See- und Handelsstadt Memel*. Memel: F. W. Siebert Memeler Dampfboot Akt.-Ges, p. 24. Frensdorff dates the document from 1254–1256, but most probably the copy of the Dortmund law was ordered the same year as that of the Lübeck law, i.e. 1254.
- ⁶¹ Map's background: Artur Suhle (1968). *Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert*, 3. Auflage. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Karte 4 – Münzstätten aus der Zeit Philipps v. Schwaben, Ottos IV. und Friedrichs II. 1197–1250; attributions of coins: Ilisch. Rheinische und westfälische Münzen, pp. 50–52.
- ⁶² Ilisch. Rheinische und westfälische Münzen, pp. 47–50. Recently, additional coins from Courland were sold by Münzen und Medaillen GMBH, auction 38 on 5 June 2013 (Nos. 357, 369, 374, 375, 376, 378, 379, 385): 1. Corvey, Hermann von Holte, 1223–1254; 2. Hofgeismar, Gerhard I von Dhaun, 1251–1259; 3–5. Blomberg, Bernhard III von Lippe (1229–1265); 6–7. Iserlohn, Adolf I, 1199–1249; 8. Vlotho, Heinrich der Bogener, 1234–1270 – all of them from Westphalia. Most of coins seem to belong to the hoard under discussion but some have a suspension loop or the rest of it (Nos. 369, 374, 378) and may have been excavated at some burial site.
- ⁶³ Ivar Leimus (2004). Wann und woher ist der deutsche Kaufmann nach Livland gekommen. Eine numismatische Studie. In: Manfred Mehl (ed.). *Delectat et docet. Festschrift zum 100jährigen Bestehen des Vereins der Münzenfreunde in Hamburg*. Hamburg: Museum für Hamburgische Geschichte, Abt. Münzkabinett, pp. 317–332 (Numismatische Studien, Vol. 16).

VIDUSLAIKU KURZEMES NAUDAS VĒSTURE: DAŽI PIEŅĒMUMI

Ivars Leimuss

PhD, Igaunijas vēstures muzejs; Tallinas Universitātes Vēstures institūts.
Zinātniskās intereses: cenas un algas viduslaiku Livonijā, Ziemeļeiropas un Austrumeiropas salīdzināmā naudas vēsture.
E-pasts: ivar@ajaloomuuseum.ee

Rakstā aplūkota naudas kalšana viduslaiku Kurzemē. Pētījuma mērķis ir datēt naudas kalšanas sākumu, noskaidrot kaltuves (kaltuvju) atrašanās vietu, izpētīt naudas sistēmu un naudas kalšanas standartu. Lai gan pieejamā informācija ir ārkārtīgi ierobežota, rakstisko un numismātisko avotu salīdzinošais pētījums ir devis provizoriskus rezultātus. Rakstā sniegta arī jauna hipotēze par vietējās naudas vienības – ozeriņa izcelsmi. Beidzot saistībā ar monētu depozītu atradumiem tiek apspriesta Vestfālenes tirgoņu loma Kurzemes kolonizācijā un ceļš, pa kādu viņi ieradās Kurzemē.

Atslēgas vārdi: Kurzeme, Livonija, viduslaiki, numismātika.

Kopsavilkums

Numismātisko un rakstisko avotu salīdzinošais pētījums liecina, ka pirmās monētas, kas bija apgrozībā viduslaiku Kurzemē, kalis Livonijas ordenis un bīskaps neilgi pēc 1252. gada Mēmelē (Klaipēdā). Pēc 1328. gada monētu kalšana atbilstoši ordeņa priekšrakstiem turpinājās citā centrā, kas atradās Kurzemē, – vai nu Kuldīgā, vai Ventspilī. Monētas acīmredzot tika kaltas, balstoties uz Prūšu ordeņa standartiem. Līdztekus monētām kā naudas vienība Kurzemē apgrozībā bija arī sudraba stieņi, ko sauca par ozeriņiem. Iespējams, ka sākotnēji tie bijuši no Gotlandes ievesti ap 100 g smagi, no kalta sudraba stieņa saliekti gredzeni vai spirāles; bet vēlāk sākti izmantot taisni stieniņi kā 100 g sudraba atbilstoša maksāšanas vienība. 13. gadsimta dokumentos ozeriņi minēti kā maksāšanas līdzeklis visā Kurzemē, iespējams, līdzvērtīgs 16 ārtīgiem (vienā ārtīgā bija 12 feniņi).

Turklāt numismātikas avoti norāda arī uz lielo interesi, kādu 13. gadsimta vidū par Kurzemi izrādīja Vestfālenes tirgoņi. Kurzemē atrasto monētu depozītu sastāvs atklāj, ka jau tolaik ļaudis no Vest-

fālenes uz Baltiju ceļojuši pa Reinu un tālāk caur Nīderlandi, nevis caur Lībeku, kā parasti tiek uzskatīts.

Tāpat kā citviet Eiropā, arī Livonijā resp. Kurzemē vācieši neieviesa no dzimtenes līdzatvesto naudu, bet pārņēma šajā reģionā lietoto naudas sistēmu. 13. gadsimtā lielākajā daļā Livonijas par pamatu tika ņemts Gotlandē izmantotais naudas kalšanas standarts. Tomēr Kurzemē vietējām vajadzībām tika pielāgots gan kaimiņos esošā Prūšu ordeņa naudas kalšanas standarts, gan arī vietējais maksāšanas līdzeklis ozeriņš.

Iesniegts 24.05.2013.

“CIVILLAULĪBA” KĀ OBJEKTĪVA REALITĀTE: CIVILLAULĪBAS KĀ INSTITŪTA PASTĀVĒŠANAS NOSACĪJUMI VIDZEMĒ 17.–19. GADSIMTĀ

Gvido Straube

Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte, profesors.

Zinātniskās intereses: Latvijas jauno laiku vēsture, pašreiz strādā pie Vidzemes zemnieku skolu vēstures 17.–18. gadsimtā.

E-pasts: gvido.straube@lu.lv

Kopš viduslaikiem Latvijas teritorijā cilvēku attiecības lielā mērā atradās baznīcas kontrolē. Tās likumi deklarēja, kādai jābūt sabiedrības pamatvienībai – ģimenei, kā to var nodibināt, kas var kalpot par pamatojumu atteikt laulības slēgšanu, kādi apstākļi ļauj to šķirt. Dzīve ārpus baznīcas svētītas – un līdz ar to arī kontrolētas – laulības bija grēks, par ko pienācās sods. Tomēr realitātē samērā bieži jauno laiku vēsturē ir sastopams t.s. civillaulības institūts – divu cilvēku kopdzīve bez laulības slēgšanas baznīcā. Kas noteica šo kopdzīves formu, kāpēc pretēji baznīcas likumiem cilvēki tomēr dzīvoja arī nosacītā vai piespiestā civillaulībā – tas ir šī raksta uzmanības centrs.

Atslēgas vārdi: baznīca, laulība, civillaulība, baznīcas sodi.

1794. gada 20. maijā Burtnieku Kņāde Tenis samaksā par priekšlaicīgām dzimumattiecībām 1 valsts dālderī.¹

...

Tā paša gada 23. jūnijā Lizdēnu saimnieks Lāču Pēteris samaksā par priekšlaicīgām dzimumattiecībām 1 valsts dālderī.²

...

Tā paša gada 20. jūlijā Jaunburtnieku Juniks Ansis samaksā par priekšlaicīgām dzimumattiecībām 1 valsts dālderī.³

...

1806. gada 18. septembrī Burtnieku saimnieks Juris kā atraitnis un viņa sieva Edde kā atraitne samaksā par priekšlaicīgām dzimumattiecībām 2 sudraba rubļus.⁴

Šādus saturā samērā skopus ierakstus baznīcas grāmatās sadaļās par iemaksātajiem sodiem draudzes labā gan Vidzemē, gan Kurzemē 18. un 19. gadsimtā var atrast lielā skaitā. Šeit kā piemēri minēti tikai daži ieraksti no Burtnieku draudzes baznīcas grāmatas, kurus lasītājam piedāvājusi vēsturniece Lauma Sloka savā trīs sējumu avotu publikācijā “Vidzemes draudžu kronikas”. Soda maksāšanas iemesls pirmajos trīs piemēros – “priekšlaicīgas dzimumattiecības” – liek izteikt dažādus minējumus par to, kas varētu būt šie “priekšlaicīgie” seksuālie kontakti, kas izraisījuši baznīcas neapmierinātību un likuši sodīt to veicējus, savukārt gadījumā ar saimnieku Juri situācija jau top krietni skaidrāka – abi grēkā kritušie vaininieki ir atraitņi, kuri kaut kad agrāk ir zaudējuši savas otrās pusītes un tagad sākuši dzīvot kopā. Līdz ar to var rasties jautājums – kāpēc baznīca sodījusi pieaugušus cilvēkus, turklāt atsevišķos gadījumos nav pat ne mazāko aizdomu, ka abi seksuālajās attiecībās pieķertie būtu grēkojuši pret savām otrajām pusēm un kļuvuši par laulības pārkāpējiem, tādējādi laužot uzticības solījumu – viņi abi bijuši atraitņi un faktiski sanākuši kopā, lai veidotu jaunu ģimeni, un rakstītājs – jādombā, pats draudzes gans – viņus tā arī definē – kā atraitņus un vienlaikus vīru un sievu. Minētie piemēri viennozīmīgi liecina par specifisku situāciju jeb kopdzīves modeli, ko šodien tautā mēdz saukt par “civillaulību” – divu – pamatā pretēja dzimuma – cilvēku kopdzīvi, kas gan dažādu objektīvu un/vai subjektīvu apstākļu sakrītības dēļ vēl nav saņēmusi/nevar saņemt/negrib saņemt baznīcas svētību.

Tomēr šāda kopdzīves modeļa pētniecība vēstures griezumā saistīta ar zināmām problēmām. Pirmkārt, ir diezgan grūti korekti definēt šo situāciju, jo apzīmējums “civillaulība” tiek izprasts un lietots dažādi. Tipiskākais skaidrojums šim terminam Rietumu sabiedrībā ir pretējs baznīcas svētītai laulībai un aktualizējās 18. gs. otrajā pusē, jo sevišķi Franču revolūcijas laikā, kad tiesības reģistrēt laulību tika atņemtas baznīcai un nodotas valsts iestādei, parasti municipalitātei. Lai arī daudzviet Eiropā šo pieredzi ieviesa iekarotajās teritorijās Napoleons Bonaparts, pēc viņa sakāves tā tomēr vairākās vietās tika saglabāta, turklāt 19. gs. gaitā kļuva par dominējošu lielākajā daļā Eiropas. Līdz ar to šeit runa ir tikai par institucionālām izmaiņām laulības procedūras realizācijā. Ar laiku izveidojās divas tās formas – t.s. obligātā civillaulība, kur iespēja slēgt laulību bija tikai civiliestādē, un fakultatīvā civillaulība, kur pāris var izvēlēties slēgt

laulību civiliestādē vai baznīcā. Līdz ar to esošie pētījumi tēmas kontekstā pamatā attiecas tieši uz civillaulības kā valsts institūta ieviešanas vēsturi.⁵ Savukārt šajā rakstā apskatītā situācija pamatā ir tikusi traktēta tikai un vienīgi kā divu cilvēku atrašanās pretlikumīgās, līdz ar to – grēcīgās attiecībās, kas, iespējams, bijis tik rets izņēmums, ka nav izpelnījies vēsturnieku interesi. Tajā pašā laikā sabiedrībā nereti tiek lietoti termini “civillaulība”, “civilsieva” vai “civilvīrs”, norādot, ka starp šiem cilvēkiem nav juridiski korekti nokārtotas attiecības, respektīvi, nav noslēgta laulība nedz civiliestādē, nedz arī baznīcā. Tēmas kontekstā aktualizējas arī cits termins, proti, “ārlaulības bērns”. Jau Vidzemes zemnieku likumi bija paredzējuši šo situāciju un noteica, kādas ir šādā laulībā dzimuša bērna tiesības un attiecības ar abiem vecākiem.⁶ Viens no specifiskiem ārlaulības bērnu statusiem ir t.s. līgavu bērni – līgavas statusā esošas sievietes dzemdēts bērns no līgavaiņa. Parasti šie bērni ieguva līdzīgas tiesības kā laulībā dzimuši un caur leģitimāciju ieguva arī oficiālo, laulībā dzimušo bērnu statusu. Līdz ar to šajā rakstā ir pamats runāt par termina *civillaulība* otro izpratni. Lai tiktu respektēta oficiālā izpratne par to, šeit tas tiek likts pēdējās.

Zināmu ieskatu laulības tiesisko attiecību vēsturē snieguši Latvijas juristi.⁷ Viņi arī norāda, ka jau viduslaikos zemnieku likumos centās izskaust pagānisko laulības slēgšanas procesu – līgavas zagšanu, sodot to pat ar nāvessodu.⁸ Tajā pašā laikā tādu variantu, ka būtu iespējama ārpus baznīcas svētības esoša kopdzīve, likumi nepazīna. Lielākā uzmanība pirmsreformācijas laika likumos ir veltīta mantojuma tiesībām, un tieši šajā kontekstā ir atrodamā viena norma, kas paredz bērna dzimšanu ārlaulībā un nosaka viņa tiesības uz mantu, proti:

“Ja sieva ņem vīru un dzemdē viņam bērnu pirms laika, tad viņai var pārņemt, ka ir dzemdējusi to par agru, un viņam nevar piederēt vīra muiža.

*Ja sievai bērns piedzimst pēc vīra nāves pēc īstā laika, tad viņai var pārņemt, ka tas nav mantinieks, jo ir dzimis par vēlu.”*⁹

Tā kā baznīca strikti uzstāja, ka dzimumdzīve ārpus tās svētītas laulības ir grēks, tad zināmu risinājumu mēģināja rast Rīgas–Rēveles tiesības, kuru pirmie panti tapuši jau 13. gadsimtā, – to 37. pants noteica, ka “*katrs, kurš ar otra meitu tiek pieķerts, likumīgi ņems viņu laulībā, ja (tas) patīks abu vecākiem, vai maksās naudu saskaņā ar vecāku novērtēto žēlastību*”.¹⁰

Kā norāda tiesību vēsturnieks profesors Jānis Lazdiņš, tieši reformācijas rezultātā sabiedrībā mainās uzskati par ārlaulībā dzimušu bērnu tiesībām un pakāpeniski sabiedrība “sāka tos atzīt kā līdzvērtīgus partnerus”.¹¹

Tomēr arī 1588. gadā tapušie Lietuvas statūti joprojām pamatā izrāda rūpi par mantu un tās mantošanas kārtību.¹²

Kā liecina likumi, kopš viduslaikiem vairāku gadsimtu garumā ģimenes dzīve bija totāli pakļauta baznīcas kontrolei, tā noteica kopdzīves normas, un ikviena atkāpe no tām tika stingri sodīta. Pirmskristīgajā sabiedrībā bija jāiziet iniciācija un pastāvēja noteikti rituāli, kuri tika izspēlēti, dibinot ģimeni, savukārt kristīgā baznīca faktiski turpināja šo spēli, nosakot savu rīcības kodeksu. Tajā pašā laikā realitātē bija vienmēr sastopami gadījumi, kad šīs stingrās baznīcas prasības tika ignorētas vai pārkāptas, un vainīgie tika saukti pie atbildības un sodīti. Te gan jāpiebilst, ka sodu piemērošana ne vienmēr bija konsekventa un daudz kas bija atkarīgs no vainīgā sociālā statusa. Sabiedrības elites sodīšana bieži vai nu izpalika, vai bija daudz maigāka nekā gadījumos, ja vainīgais bija vienkāršs pilsētnieks vai – vēl ļaunāk – zemnieks. Tajā pašā laikā baznīcas cilvēki un sabiedrība atsevišķos ar ģimenes dzīvi un to regulējošo normu neievērošanu saistītos gadījumos atzina, ka ir jāpiever acis uz notiekošo, jo dažbrīd nelikumīgais risinājums bija sabiedrībai lietderīgāks par konsekventu turēšanos pie likuma burta. Līdz ar to pakāpeniski tika ieviestas dažādas atkāpes, tādējādi leģitimējot atsevišķus gadījumus un izbēgot no nevēlamu un pašai sabiedrībai neērtu noteikumu bezierunu ievērošanas. Tas viss bija novērojams arī Latvijas telpā. Šī raksta uzmanības centrā ir attiecīgās norises jaunajos laikos Vidzemē, respektīvi, Vidzemes guberņā. Tomēr te jāņem vērā apstākļi, ka sabiedrība strikti dalījās divās daļās – zemniekos, kas absolūtā vairākumā bija pamatiedzīvotāji (tikai neliela pamatiedzīvotāju daļa mita pilsētās), un vāciešos, respektīvi, vācbaltiešos. Lai arī noteikumos attiecībā uz laulību un ģimenes dzīvi nebija ietverta atšķirīga pieeja pret katru kopieni, tomēr reālajā dzīvē zemnieki, kas pamatā bija dzimtcilvēki, bija daudz vairāk ierobežoti un atkarīgi ne tikai no likumu un noteikumu prasībām, bet arī no savu dzimtkungu un mācītāju vēlmēm vai iegribām, kuras ne vienmēr bija pamatotas ar loģisku saprātu. Savukārt saukšana pie atbildības par kādu normu pārkāpšanu vai neievērošanu attiecībā uz zemniekiem bija daudzaktīvāka –

un zemniekiem netika piedots tas, ko varēja bez soda atļauties muižnieks.

Kā jau tika minēts, baznīca – Vidzemes evaņģēliski luteriskā baznīca vadījās pēc noteiktām normām, kādas bija jāievēro tās piederīgajiem, dodoties laulībā un tajā dzīvojot. Parasti tās tika deklarētas baznīcas likumā. Pirmais likums šai provincei tapa t.s. zviedru laikos, gan jāatzīmē – to pašās beigās – 1686. gadā tas stājās spēkā visā Zviedrijas karalistē, bet tikai pēc tā pārtulkošanas vāciski un attiecīgas karaļa Kārļa XI pavēles 1690. gada 2. jūnijā ģenerālgubernators Johans Jākobs Hastfers to varēja ieviest Vidzemē.¹³ Pēc Vidzemes nonākšanas Krievijas rokās Lielā Ziemeļu kara gaitā jauns baznīcas likums tapa tikai 19. gadsimtā, proti, 1832. gada beigās – cars Nikolajs I to parakstīja 28. decembrī, līdz ar to tā darbība reāli sākās 1833. gadā.¹⁴ Baznīca ik pa laikam pieņēma arī kādus precizējošus likumus, papildpantus vai noteikumus, ja reālajā dzīvē noskaidrojās, ka ir tāda nepieciešamība, jo esošais ģenerālais likums neatrisina kādu tajā neparedzētu problēmu.

Zīmīgi, ka abus likumus Vidzemes bruņniecība un garīdzniecība uzņēma ar dalītām jūtām, turklāt negatīvie noskaņojumi vienmēr atrada auglīgu augsni. Zviedru likuma gadījumā muižniecība norādīja, ka tas ir vairākos aspektos nepraktisks un nederēs Vidzemes specifikai.¹⁵ Savukārt Krievijas valdnieka dotais likums būtiski iedragāja evaņģēliski luteriskās baznīcas statusu – tā vairs nebija Baltijas provincēs vecajā privileģētajā statusā, jo bija nonākusi zināmā subordinācijā Krievijas impērijā valdošai pareizticīgajai baznīcai.

Zviedrijas baznīcas likumā laulībai veltīta 15. nodaļa “Par saderināšanos un laulībām”.¹⁶ Faktiski jau ar šo likumu par zināmu problēmu kļūst norma, kura noteica, ka “nevienu, kurš nav iemācījies Lutera Katehismu un pieņēmis Svēto vakarēdienu, nevar saderināt”.¹⁷ Tās strikta ievērošana varēja aizkavēt laulības slēgšanu uz grūti paredzamu laiku, un, jo vecāki bija abi precēties gribētāji, jo tās pozitīva atrisināšana bija problemātiskāka. Tomēr šķiet, ka zviedru likumdevējs bija paredzējis šo situāciju un attiecīgās nodaļas 13. un 15. paragrāfā deklarēja: ja starp abiem precēties gribētājiem jau bijuši seksuāli kontakti, tad viņi obligāti ir jāsalaulā neatkarīgi no citu nosacījumu realizācijas, tomēr abiem jārēķinās ar soda saņemšanu.¹⁸ 17. gs. zviedru baznīcas likums drošības nolūkos paredzēja atraitnim

pēc dzīvebiedres nāves sērot pusgadu, savukārt atraitei – vienu gadu, un tikai pēc šī sēru termiņa notecēšanas varēja doties jaunā laulībā.¹⁹

Ar 1832. gada likumu jaunizveidotā Ģenerālkonsistorija administratīvi bija pakļauta iekšlietu ministram un bez tā akcepta nevarēja pieņemt nevienu lēmumu.²⁰ Šī likuma 4. nodaļa bija veltīta speciāli ģimenei.²¹ Lai arī tas izcēlās ar zināmu stingrību, tomēr tajā vairāki noteikumi būtībā bija kļuvuši maigāki salīdzinājumā ar iepriekšējiem zviedru izstrādātajiem. Vispirms (66. paragrāfs) tika deklarēts, ka Krievijas evaņģēliski luteriskajā baznīcā laulībā drīkst stāties vīriešu kārtas personas, kuras ir jau sasniegušas 18. dzīves gadu, bet sieviešu kārtas pārstāvēm tas atļauts, sasniedzot pilnus 16 gadus. Turklāt abiem obligāti jābūt konfirmētiem un pielaisītiem pie Svētā vakarēdiena. Tālāk sekoja samērā dīvaini apzīmētais 67. paragrāfs, pie kura bija piebilde, ka tas ir “Piezīme”. Un šī piezīme atrunāja, ka tās personas, kas ar tiesu ir atzītas par garīgi slimām, nedrīkst stāties laulībā. Likums arī noteica, ka līdz 22. dzīves gadam esošiem obligāta ir vecāku piekrišana un tikai pēc tam – pārsniedzot šo robežu – jaunie cilvēki var bez vecāku ziņas doties laulībā.

Acīmredzot arī toreiz bija gadījumi, kad laulības slēgšana kādu apstākļu dēļ, kurus bija saskatījuši vecāki, bet ignorēja laulāties gribošie, nebija vēlama. To tad arī bija paredzējis likumdevējs. 70. paragrāfā tika uzskaitīta virkne šādu gadījumu, kad laulības slēgšanu vecāki varēja liegt:

- ja viens no laulāties gribošajiem bija saņēmis apkaunojošu sodu vai arī bija zaudējis godu;
- ja izrādījās, ka viens no laulāties gribošajiem ir nodevies dzeršanai, nesaprātīgai izšķērdībai, izvirtīgam dzīves veidam vai arī kādam citam smagam grēkam;
- ja kāds bija slims ar kādu lipīgu slimību vai krītamo kaiti;
- ja kāds no jaunlaulātajiem bija rupji apvainojis savus vai otrās puses vecākus vai vecvecākus ar vārdiem vai kādām citām darbībām un nebija saņēmis viņu piedošanu;
- ja bērni bez vecāku atļaujas slepeni bija devuši laulības solījumu vai arī ieguvuši otras puses piekrišanu, atņemot tai brīvību vai arī izmantojot kādus citus neatļautus līdzekļus;
- ja otra puse jau ir agrāk šķīrusies un šķiršanās spriedumā atzīta par vainīgu;

- ja starp jaunlaulātajiem ir liela atšķirība vecumā, audzināšanā un izglītībā;
- ja otra puse ir piederīga kādai nekristīgai reliģijai.

Bet, ja viens no eventuālajiem jaunlaulātajiem bija pagāns, tad laulības slēgšana Krievijas impērijā vispār bija aizliegta un tur pat vairs nebija vajadzīga vecāku iejaukšanās – šādā situācijā kristietī aizsargāja valsts (78. paragrāfs). Zīmīgi, ka protestantiskās Zviedrijas izdots baznīcas likums 17. gs., lai arī aicināja doties laulībā ar savas konfesijas pārstāvjiem, tomēr pieļāva precības dažādu konfesiju piederīgo starpā, vienlaikus izsakot cerību uz citai baznīcai piederīgā pievēršanu “mūsu mācībai”.²²

Zināma likuma normu liberalizācija bija notikusi arī attiecībā uz t.s. sēru gadu. Ja agrāk tas patiešām bija gads un pēc viena laulātā nāves otram gads (atraitnei)/pusgads (atraitnim) bija jānodzīvo sērās un tikai pēc tā iztecēšanas drīkstēja stāties jaunās laulāto attiecībās, tad tagad šis termiņš bija būtiski saīsināts, proti, vīrietis atraitnis drīkstēja atkal precēties pēc 6 nedēļām, kamēr sieviete atraitne drīkstēja doties laulības ostā ne ātrāk kā pēc 3 mēnešiem pēc laulātā nāves. Turklāt viņai bija jānodrošinās ar ārsta izziņu, ka viņa nav stāvoklī (82. paragrāfs).

Tāpat valsts šajā likumā izrādīja lielāku uzticību vīriešiem, jo laulību slēgšanas ceremonijā klāt jābūt diviem lieciniekiem, un tiem jābūt vīriešiem (85. paragrāfs).

Salīdzinājumā ar mūsdienām krietni komplikētāka bija procedūra, kāda bija jāiziet precēties gribētājiem, – vispirms mācītājs viņus uzsauca trīs svētdienas pēc kārtas viņu dzīvesvietas draudzēs, informējot visus eventuālos paziņas par jauno cilvēku nodomiem (95. paragrāfs). Ja kaut kādu iemeslu dēļ pēc pēdējās uzsaukšanas bija aizritējuši divi mēneši, bet salaulāšana tā arī nebija notikusi, tad iepriekšējā uzsaukšana bija zaudējusi savu juridisko spēku un tā bija jāveic atkal no jauna (101. paragrāfs).

Kaut arī baznīca skatījās uz šķiršanos kā uz nevēlamu aktu, tomēr 1832. gada baznīcas likumā bija paredzēti arī nosacījumi, pie kuriem jau noslēgta laulība tiesiski var tikt šķirta. Arī šeit, līdzīgi kā gadījumā ar vecāku tiesībām kavēt laulības noslēgšanu, bija paredzētas vairākas situācijas (118. paragrāfs):

- laulības uzticības zvēresta laušana;
- ļauna laulātā drauga pamešana;

- ilgāk nekā piecus gadus esoša viena laulātā prombūtne, kaut arī ne labprātīga;
- neārstējama lipīga slimība;
- plānprātība;
- grēcīgs dzīvesveids;
- rupja un dzīvībai bīstama uzvedība, apvainošana un citas slimīgas darbības;
- tiesiski pierādītas darbības, kas apkauno laulāto;
- smagi noziegumi, kas tiek tiesāti ar nāvessodu vai to aizvietojošu sodu, kas paredz izsūtīšanu vai noņemšanu.

Īpašā attieksme pret vīrieti izpaudās arī 122. paragrāfā, kas definēja vīrietim tiesības pieprasīt laulības šķiršanu, ja viņš uzzina, ka viņa sieva pirms laulībām ir atradusies attiecībās ar kādu citu partneri. Tomēr tas varēja notikt tikai gadījumā, ja vīram bija ne tikai aizdomas, bet arī neapstrīdami pierādījumi. Šīs tiesības vīrs varēja zaudēt, ja viņš pirms šķiršanās prasības iesniegšanas ar apsūdzēto sievieti ir radījuši kopīgu bērnu vai arī ir pirms laulības noslēgšanas zinājis par šīm attiecībām. Panta beigās gan ir piebilde, ka tādas pašas tiesības esot arī sievietei.

Likumā tāpat bija paredzēti īpaši nosacījumi, pie kuriem viena no laulātajām pusēm drīkstēja pieprasīt šķirt laulību (126. paragrāfs). Te galvenais bija otras puses spēja vai nespēja piedalīties bērnu radīšanā, tāpēc likumdevējs bija noteicis, ka laulības šķiršanu var pieprasīt, ja:

- viena no pusēm gada laikā, par spīti mācītāja un konsistorijas aicinājumiem, bez attaisnojoša pamata nav pildījusi laulātā pienākumus;
- viena no pusēm apzināti kavē bērna radīšanu;
- viena no pusēm nevis vecuma, bet gan citu iemeslu dēļ ir pilnīgi nespējīga pildīt laulātā pienākumus, respektīvi, piedalīties bērna radīšanā.

Tādējādi caur baznīcu tika gan regulēta ģimenes dibināšana, gan arī noteikti apstākļi, pie kuriem laulātie var tikt šķirti. Tajā pašā laikā dzimumdzīve ārpus baznīcas svētības laulības netika akceptēta, un, ja viena no pusēm to agrāk būtu pieļāvusi, otram pusei, apbruņotai ar pierādījumiem, bija tiesības pieprasīt šķirt laulību. Reālajā

ikdienas dzīvē gan redzam, ka Vidzemes laukos zemnieki nebija tie kārtīgākie likumu ievērotāji, par ko tad viņiem nācās maksāt sodu savas draudzes labā.

Šķiet, ka reālajā dzīvē baznīcas likumos paredzētās iespējas šķirt laulību tika liktas lietā ļoti reti. Vairākkārt tas darīts saistībā ar viena laulātā ilgstošu prombūtni. Piemēram, vīrs ir ticis iesaukts kā rekrūtis armijā un pazudis – parasti karadarbības laikā –, un no viņa ilgstoši nav saņemtas nekādas ziņas. Otrs prombūtnes iemesls ir saistīts ar viena laulātā apzinātu bēgšanu. Te gan mēs nevaram būt droši, vai šī bēgšana bijusi no konkrētā laulātā drauga, vai arī tai ir bijuši citi iemesli, piemēram, netikams muižnieks, kas prasa smagu darbu no zemnieka. Tomēr šajās situācijās mājās palicējs ne vienmēr bija tas klusais un paklausīgais cietējs un gaidītājs – arhīvā ir atrodamā virkne gadījumu, kad, nesagaidot oficiālo šķiršanu pēc likumā noteiktā laika notecēšanas (1832. gada likumā 5 gadi), tika atrasts jauns dzīvesdraugs un uzsākta kopdzīve, kurā nereti tika dzemdēti arī bērni. Līdz ar to tas bija jau zināms “civillaulības” fakts. Baznīca uz šādām nesvētītā kopdzīvē notikušām dzimumattiecībām skatījās nosodoši. L. Slokas avotu publikācijā atrodams samērā prāvs skaits viena tipa ierakstu, proti, zemnieks N. maksā par t.s. netiklību (*Huhrerei*) baznīcas labā soda naudu – parasti viena dālderā vai rubļa apmērā. Lūk, daži piemēri:

“1794. gada 2. jūlijā Dūres muižas Velga Maša maksā par netiklību 1 rubli.

Tā paša gada 18. jūlijā Briežu muižas Veslāvu Anna maksā par netiklību 50 kapeikas.”²³

“1795. gada 15. martā Baložu Salona Jēkabs maksā par netiklību 1 rubli.”²⁴

Formulējums gan neļauj precīzi saprast katra konkrētā nodarījuma būtību, tomēr kādā daļā šādu pārkāpumu runa acīmredzot bijusi par dzimumattiecībām starp laulībā neesošiem cilvēkiem, respektīvi, kādos gadījumos tas varētu būt “civillaulības” fakts, kuru, dabiski, baznīca negribēja un nedrīkstēja akceptēt.

Par šī šodien tik ierastā kopdzīves modeļa esību jauno laiku sabiedrībā liecina arī citi fakti. Alūksnē kaut kas tamlīdzīgs bija novērojams jau 1643. gadā. Tur baznīcas vizitācijas komisija konstatējusi gadījumu, kad kādam Saleskim puisis esot sadzīvojis ar kādu meitu,

kuru gan nodēvē samērā sliktos vārdos, bērnu. Pēc kāda laika šī pati dāma, dzīvojot kopā ar citu vīrieti – Alūksnes zemnieka Matula kalpu Jurgenu, atkal tikusi pie bērna. Vizitatori bija jau saskaitušies uz šo “civillaulības” fanāti un bija gatavi viņu sodīt, turklāt, tā kā pirmajā reizē viņa izvairījusies no soda, pametot pilsētu, tagad soda apjomu vajagot dubultot, kā arī citiem par iebiedējumu pieslēgt meitu pie baznīcas kauna staba. Arī kalpam esot jāpiemēro sods, liekot vienu svētdienu stāvēt pieslēgtam pie kauna staba.²⁵ Tā paša gada vizitācija Gaujienā konstatēja līdzīgu gadījumu – tur kāds pils kalpotājs Jeremija Hastfers esot ik pa laikam mainījis draudzenes, kā rezultātā kopdzīvē ar divām dažādām sievietēm ticis jau pie diviem bērniem.²⁶ Šķiet, ka dažam labam jau toreiz bijis niķis bieži mainīt draudzenes un neiesaistīties oficiālā laulībā, jo tā varētu kavēt piekopt samērā brīvu dzīvesveidu. Šāda slava Gaujienas draudzē bijusi arī kādam H. Rēdingeram, par kuru sliktas atsauksmes dzirdējis arī prāvests.²⁷ Tas, ka tādā samērā mazā draudzē kā Gaujiena vienā vizitācijā konstatē divus gadījumus – iespējams, ārpus vizitatoru redzesloka palika vēl kādi –, kad bērni dzimuši laulībā neesošiem vecākiem, ļauj pieņemt, ka cilvēki samērā bieži uzsākuši kopdzīvi nesalaulājušies. Ne vienmēr tai bija jābūt regulārai kopā dzīvošanai, bieži tie bija epizodiski, īslaicīgi kopdzīves gadījumi.

Iepriekšminētie piemēri vēl tikai pieļauj iespēju, ka tie varētu liecināt par nosacītu “civillaulības” institūta eksistenci, bet tās pašas baznīcas jeb konkrēti – Vidzemes evaņģēliski luteriskās baznīcas dokumentu krājumos varam atrast arī faktus, kas jau diezgan viennozīmīgi apliecina šī institūta esību.

Tā 1752. gada 16. martā Valmiermuižas zemnieks Kannieks Indriķis sūdzējās par dzimtkungu baronu fon Kampenhauzenu, kurš liekot šķēršļus viņa precībām ar Lenču muižas meitu Līzi. Kā liecināja Indriķis, viņš jau pirms pusotra gada ir oficiāli saderinājies ar izredzēto, to apstiprinot ar apmainīšanos ar gredzeniem, kā arī ticis kā pienākas uzsaukts Valmieras baznīcā. Būdami pārliecināti, ka līdz ar to vairs nav nekādu šķēršļu un atlikušas tikai kāzas, abi sākuši dzīvot kopā kā vīrs un sieva, un šīs kopdzīves rezultātā Līze kļuvusi grūta un jau dzemdējusi bērnu.²⁸ Līdz ar to viņi abi faktiski saskaņā ar baznīcas viedokli bija grēkojuši un varēja “cerēt” uz adekvātu tās rīcību – soda piespriešanu. Acīmredzot, lai izvairītos no šādas sodāmas situācijas, Valmiermuižas Indriķis arī vērsies ar sūdzību, cerot uz pozitīvu problēmas risinājumu.

Šeit arī labi redzama problēma, kas pastāvēja Vidzemē 18. gad-simtā, proti, mācītājs zemniekus, kuri absolūtajā vairākumā bija dzimtcilvēki, nedrīkstēja laulāt bez viņu saimnieka rakstiskas piekrišanas. Lai arī pastāvēja noteikums, ka muižnieki nedrīkst likt šķēršļus savu zemnieku laulībām, tomēr samērā bieži bija sastopami gadījumi, kad tas notika. Kampenhauzens tomēr negribēja uzņemties visu atbildību par notikušo, tāpēc savā paskaidrojumā tā paša gada 10. jūlijā norādīja, ka jau 1750. gada pavasarī Līze esot aizmukusi no Lenču muižas, turklāt, kā minējis Kampenhauzens, to viņa esot darījusi ar kādu muižā uz ziemu izmetinātā Lādogas pulka karavīru. Pēc tam bēgļe apmetusies Valmieras tuvumā un tur sākusi strādāt par kalponi un iepazinusies ar Indriķi.²⁹ Tā kā trūka muižnieka piekrišanas, turklāt Līze faktiski bija palikusi bez “pieraksta”, tad arī Valmieras draudzes mācītājs atteica abiem precēties gribētājiem svētību,³⁰ tādējādi sekmējot viņu dzīvošanu “civillaulībā”, kuras ietvaros, kā redzam no Indriķa liecības, ir jau piedzimis bērns. Konkrētais gadījums ar Indriķi un Līzi parāda, ka zemnieki tieši muižnieku un draudzes ganu aizstāvēto principu dēļ bija piespiesti dzīvot “civillaulībā”, turklāt, kā liecina arhīva materiāli, nav redzams problēmas risinājums. Iespējams, tas varētu notikt, ja Kampenhauzens vai nu akceptētu Līzes aiziešanu, vai arī saņemtu kādu kompensāciju par zaudēto dzimtzemnieci.

Izrādās, arī slavenā Vidzemes apgaismotāja un nemirstīgo “Latviešu” autora Garlība Merķeļa tēvs Daniels Merķelis ir sekmējis divu jaunu cilvēku dzīvošanu “civillaulībā”. Kā liecina Vidzemes konsistorijas dokumentos atrastā lieta no 1766. gada, Lēdurgas mācītājs D. Merķelis ir slikti izturējies pret savas draudzes skolotāju Berentu Johanu Šternbergu, maksājot viņam pārāk mazu algu un turklāt vēl neļaujot precēties ar Miķeļa meitu Dārtu.³¹ Draudzes gans gan spārīgi pretojās šiem apvainojumiem, norādot, ka neviens nemaz nav izteicis vēlēšanos precēties. D. Merķelis, saprazdams, ka vislabākā aizsardzība ir uzbrukums, liecināja, ka pats sūdzības iesniedzējs nemaz īsti nezina, kā meita ir Dārta, kā arī norādīja, ka šie abi it kā precēties gribošie jau ilgāku laiku esot kopā un ir vairākkārt no draudzes locekļiem pieķerti “nekautrīgi un bezbailīgi nodarbojoties ar netiklību”. Līdz ar to “dievbijīgais” mācītājs esot pārliecināts, ka šiem “izlaidīgajiem ļaudīm” laulība būtu jāaizliedz.³²

“Civillaulībā” dzīvojuši un par to 1767. gadā sodīti divi Doles salas zemnieki – kalpone Ķīšu Anna, kas bijusi apmēram 26 gadus veca, un Bētču Indriķis. Viņi jau kopš 1763. gada Lieldienām dzīvojuši

kopā un tikuši pie bērna – dēliņa. Indriķis arī atzina sevi par tēvu, tomēr baznīca nolēma abus sodīt – viņiem bija jāiemaksā draudzes baznīcas lādē pa 50 kapeikām katram, kā arī jāsaņem miesas sods – Indriķim 10, bet Annai 5 pāri rīkšu pēriens pie baznīcas,³³ lai visi to redzētu un tas kalpotu par biedinājumu citiem.

Iespējams, arī nākamais gadījums liecina par divu pretēja dzimuma pārstāvju esību civillaulībā. 1767. gada vasarā dzimtzemniece Lielkrustkules Anna no Ņežiem (Jērcēni) bija iesniegusi lūgumu ļaut viņai precēties ar tās pašas muižas dzimtzemnieku Staļļu Jāni. Problēma daļēji ir atrunāta baznīcas likumā, tomēr birokrātiskas nianšes neļāva abiem salaulāties. Anna jau bija precējusies ar Ansi, kurš pirms septiņiem gadiem pazudis un joprojām nebija devis par sevi nekādas ziņas. Pagaidām Annai gan tika atteikts, jo bez iepriekšējā vīra piekrišanas šķirt laulību nevarēja, turklāt toreiz spēkā esošais zviedru laiku baznīcas likums paredzēja: ja viens no laulātajiem savas prombūtnes laikā nevar dot no sevis neatkarīgu apstākļu dēļ kādu ziņu par sevi un pēc kāda laika tomēr atgriežas, tad viņa otrai pusei jādzīvo ar viņu, jo tad pirmā noslēgtā laulība joprojām ir spēkā.³⁴ Šajā situācijā jāapzinās 18. gs. iespējamā informācijas apmaiņa, kuras dēļ faktiski Anna varēja tā arī nekad nesaņemt kādas ziņas par savu pirmo vīru – un līdz ar to viņas iespējas apprecēties legāli otro reizi būtu problemātiskas ļoti ilgi, iespējams, pat līdz viņas nāvei. Šādās situācijās vienīgais glābiņš bija meklējams pie draudzes mācītāja, kurš varēja vērsties ar iesniegumu konsistorijā un ar tās palīdzību mēģināt meklēt risinājumu. Ir zināmi gadījumi, kad līdzīgās situācijās mācītājs caur konsistoriju panāca, ka tika izsludināta pazudušās personas meklēšana ar piebildi, ka, ja viņa norādītajā laikā nedos par sevi zināt, tad viņa laulātais draugs tiks pasludināts par juridiski brīvu stāties jaunā laulībā. Šāds paziņojums tad tika nolasīts prāvestijas vai pat visas guberņas baznīcās pēc dievkalpojuma trīs svētdienas pēc kārtas. Ja pazudušais tā arī nepieteicās, otra puse ieguva ar konsistorijas atļauju tiesības precēties, tādējādi daudzos gadījumos izejot no piespiedu “civillaulības” statusa oficiālā baznīcas akceptētā laulībā.

Iespējams, līdzīga situācija ar precēšanās atļaujas došanas kavēšanu risinājās 1777. gadā Jumurdas draudzē, kur vienā komandā uzstājās gan abi precēties gribētāji, gan viņu laulību slēgt paredzētais mācītājs. Sūdzības iniciators bija Jumurdas zemnieks Vēveru Jānis, kurš gribēja precēt Ogres muižā dzīvojošo meitu Eddi, bet viņas dzimtkungs majors barons fon Mengdens piekrišanu

nedeļa, ignorējot arī mācītāja lūgumu. Arī Jāņa dzimtkungs barons fon Gildenhofs mēģinājis pārliecināt savu kolēģi no Ogres, tomēr viss izrādījies velti. Vidzemes konsistorija šajā gadījumā bija zemnieku un mācītāja pusē un centās nepieļaut abu milnieku kopdzīvi nesvētītā laulībā, tāpēc mēģināja ar soda palīdzību vest Mengdeni pie prāta – viņam tika uzlikts samērā skarbs naudas sods – 50 valsts dālderī, pieprasot nekavējoties dot precību atļauju.³⁵ Šis gadījums arī rāda, ka mācītāji mēdza dažādos gadījumos ieņemt atšķirīgu pozīciju – šajā reizē draudzes gans bija zemnieku pusē un nemeklēja ieganstus, kā kavēt laulības slēgšanu.

Kā liecina kādi citi Vidzemes konsistorijas materiāli, samērā lielas iespējas dzīvot “civillaulībā” bija t.s. vaļiniekiem un iedzīvotājiem ar nepastāvīgu dzīvesvietu. 1771. gadā Vidzemes konsistorija bija vērsusies pie Vidzemes ģenerālgubernatora ar lūgumu palīdzēt risināt problēmu, ar kuru saskārās vaļinieki un apkārt ceļojošie; ja viņi, uz kādu laiku apmetoties kādā Vidzemes guberņas mazpilsētā, bija noskatījuši sev par sievu vietējo zemnieku meiteni, tad saņemt atļauju precēties viņiem bijis gandrīz neiespējami,³⁶ bet bez oficiālas meitenes dzimtkunga atļaujas neviens mācītājs viņus nelaulātu. Līdz ar to vienīgais risinājums bija mēģināt dzīvot “civillaulībā” un riskēt saņemt attiecīgos sodus. Lielā mērā tas bija saistīts ar to, ka muižnieki šajā situācijā nevēlējās zaudēt savas dzimtzemnieces un tāpēc nedeļa atļauju tām precēties ar šo kategoriju vīriešiem. Risinot šo problēmu, tika atzīts, ka apkārtklejojošie ir apgrūtinājums sabiedrībai un varot tikai samaitāt zemniekus, kuri ir valsts stabilitātes garant, turklāt apkārtklejojošie apdraud arī privātīpašumu, aizvedot no muižām dzimtzemnieces.³⁷ Līdz ar to var noprast, ka šādos gadījumos valdošās sabiedrības nostāja bija vienota un konsekventa – neatbalstīt šādas laulības un visiem līdzekļiem tās kavēt. Kas tādā gadījumā atlika jaunajiem cilvēkiem – tikai bēgt un dzīvot civillaulībā, bet, ja kristīgā pārliecība to neļāva, tad bija jāmeklē iespējas iegūt svētību savai kopdzīvei. Viens no risinājumiem bija doties pie kādas citas konfesijas garīdznieka un pārliecināt viņu tos salaulāt. Viena šāda samērā plaši pazīstama vieta, kurp devās luteriskās baznīcas atraidītie, bija katoļu baznīca Skaistkalnē. Dažreiz palīdzība tika meklēta pie tuvumā esošā pareizticīgā popa.

1799. gada janvārī Vidzemes konsistorijā bija jāizskata lieta par atļaujas pieprasīšanu precēties. Varam pieņemt, ka tas arī bijis kārtējais mēģinājums legalizēt civillaulību. Zeltiņu muižā pirms 10 gadiem no savas sievas bija aizmucis Šimaņa Lauris, un, nespēdama

viņu vairs sagaidīt atpakaļ, “salmu atraitne” lūdza dot viņai atļauju precēties atkal.³⁸ Pamats domāt par kārtējo “civillaulības” gadījumu ir tas, ka parasti jaunas laulības atļauja tika prasīta, ja bija jau atrasts jauns partneris. Līdzīga problēma tika izskatīta konsistorijā aprīlī – Lielstraupes Jātnieku Mārai bija aizbēdzis vīrs Jēkabs, un viņa gribēja panākt iepriekšējās laulības šķiršanu un iegūt tiesības jaunas noslēgšanai.³⁹ Tad pat ar adekvātu problēmu cīnījās Daustes Marija no Kokneses draudzes, kuras vīrs arī bija “izgaisis” un bija radusies nepieciešamība legalizēt kopdzīvi ar citu vīrieti.⁴⁰ Bērzaunē Čaura Māra 17 gadus bija gaidījusi atgriežamies savu aizbēgušo vīru Jāni, bet nu viņas pacietības mērs bija beidzies – vai arī viņa beidzot bija sastapusi sev jaunu otro pusīti –, un viņa prasīja konsistoriju ļaut legalizēt jaunās attiecības.⁴¹ Novembrī jau esošu “civillaulību” lūdza pārvērst baznīcas svētītā Priekuļu krodznieka kalps Jēkabs.⁴² Šis gadījums ir īpaši iezīmīgs ar to, ka prasītājs lūdz viņam samazināt t.s. sēru gadu un ļaut precēties – visbiežāk tas notika tad, kad pēc viena laulātā nāves samērā ātri atraitnis vai atraitne atkal bija izveidojuši jaunu ģimeni. Parasti tas bija loģisks risinājums, jo viens, it sevišķi vīrietis, turklāt ja viņam ir bērni, nespēja tikt galā ar visiem saviem pienākumiem gan mājās, gan muižā, tāpēc maksimāli ātra normālas ģimenes atjaunošana bija objektīva nepieciešamība. Tomēr bieži bija jāpaiet kādam laikam, kamēr šīs attiecības tika legalizētas, līdz ar to šajos gadījumos bija jārēķinās ar īsāku vai ilgāku dzīvošanu baznīcas neatzītā kopdzīvē jeb “civillaulībā”, kas, pēc baznīcas tēvu domām, bija grēks.

Kopumā 1799. gadā Vidzemes konsistorijā bijušas 30 ar prasībām ļaut precēties saistītas lietas.⁴³ Parasti ir vai nu pazudis, vai arī miris viens no laulātajiem, un atraitnis lūdz samazināt sēru gadu un saņemt atļauju precēties.

1823. gadā Vidzemes konsistoriju satrauca problēma, ko varētu nosaukt par “rekrūšu sievu lietu”. Tā kā kopš gadsimta sākuma Vidzemei bija jādod rekrūšos zemnieki, tad līdz ar to bija daudzi gadījumi, kad cara armijā tika iesaukti arī jau precēti vīri. Viņu ilgā prombūtne, kā arī ne tik retie gadījumi, kad karavīri krita kaujas laukā, nonāca pretinieku gūstā vai vienkārši pazuda, saasināja jautājumu par mājās palikušo sievu likteni. Šīs sievietes, ilgāku laiku būdamas vienas un nesaņemdamas nekādas ziņas no saviem vīriem, izrādīja vēlēšanos precēties, turklāt dažādi jau kādu laiku bija dzīvojuši ar jaunu partneri un pat tikusi pie bērna. Esošā likumdošana

gan pieļāva noteiktos vīra prombūtnes gadījumos atļaut precēties, tomēr, ja pirmais vīrs atgrieztos un varētu pierādīt, ka viņš nav devis ziņas ne savas vainas dēļ, viņa sievai būtu pienākums atgriezties pie sava pirmā likumīgā vīra.⁴⁴ Tā šādā situācijā bija nokļuvušas divas alūksnietes – Avena Madara un Kraukļu Līze, kuru vīri – Jānis un Reinis – pirms 7 gadiem bija iesaukti armijā un kopš tā laika par viņiem nav bijis nekādu ziņu. Abas lūdza atļauju atkal precēties, ko konsistorija arī deva.⁴⁵ Tomēr tas nemazināja abu sieviešu rūpi par to, kas varētu notikt, ja vīri pēkšņi atgrieztos. Rekrūšu sievas, kā arī daļa pārējās sabiedrības, Vidzemes luterisko baznīcu ieskaitot, vēlējās, lai šajā jomā tiktu ieviesta skaidrība un rekrūšu sievas, uzsākušas jaunas attiecības, justos drošas un aizsargātas. Līdz ar to Vidzemes konsistorija lūdza ko darīt lietas labā, iestrādājot likumdošanā jaunas normas, kas stiprinātu laulības saites.⁴⁶

Citas problēmas nodarbināja divus jaunus cilvēkus Straupē – turienes draudzes gans Sokolovskis 1823. gada februārī ziņoja konsistorijai par šādu gadījumu: viņa draudzes locekle Ilze dzīvojot kopā ar Rozbeķu muižai piederīgo Igaunu Indriķi un viņiem abiem piedzimis dēliņš. Diemžēl nav bijis iespējams viņu kristīt, jo, tā kā Indriķis bija grieķu, respektīvi, pareizticīgai baznīcai piederīgs, tad tas saskaņā ar Krievijas impērijas likumiem bija jāveic pareizticīgajam priesterim. Tuvākais bijis Valmierā, kur uzturējusies karaspēka daļa, tomēr garīdznieks atteicies kristīt bērnu, jo viņa vecāki nav bijuši oficiāli laulāti.⁴⁷ Līdz ar to faktiski jāatzīst, ka jaundzimušā vecāki ir dzīvojuši civillaulībā. Tajā pašā laikā te iezīmējas cita problēma, proti, pareizticīgās baznīcas vēlme dominēt pār pārējām konfesijām un faktiski caur atteikumu kristīt bērnu piespiest abus slēgt laulību pareizticīgajā baznīcā.

Zināms krimināls pārkāpums redzams citā gadījumā, kas norisinājies ar Tirzas draudzes piederīgo Pelnu Maiju no Jaunadulienes. Viņa 1826. gadā divas nedēļas pirms Vasarsvētkiem it kā esot Jēkabpili salaulājusies ar kādu krievu tautības zemnieku Mikitu, kurš Jaunadulienā dzīvojot jau kādus 5–6 gadus. Kā tika noskaidrots, Maijai nav bijusi atļauja precēties nedz no muižnieka, nedz par to ko zinājis draudzes gans, turklāt viņi nav abi nevienu reizi uzsaukti Tirzas baznīcā. Skaidrojot lietas apstākļus, izrādījās, ka laulāšanas vide bijusi visai dīvaina – tas noticis privātā namā, rituālu veicis Jēkabpils Sv. Gara baznīcas garīdznieks Sačkovskis. Aptaujājot popu, noskaidrojās, ka viņš šajā laikā nav veicis nevienu laulāšanu, kurā viens būtu bijis piederīgs luteriskajai baznīcai. Izrādījās, ka patiesībā

tas noticis pie kāda “zaldātu mācītāja”, kurš bija ģērbies armijas formā un salaulājis abus par 1 sudraba rubli, turklāt beigās Mikita atzinies, ka tas noticis krogā.⁴⁸ Drīz arī tika atzīts, ka rituālu veicis kāds gadījuma cilvēks, kam šādas tiesības nemaz nevarēja būt. Līdz ar to abu savērnieku rīcība bija sekmējusi viņu nonākšanu “civillaulībā”, jo nelikumīgās darbības neļāva uzskatīt visu notikušo par likumīgu. Iespējams, vēl bija jāpaiet zināmam laikam, līdz abi varēja justies kā oficiāli precēti vīrs un sieva.

Pamats uzskatīt, ka mācītājs Johans Matiāss Vīners apzināti piespiedis ilgāku laiku vairākiem savas draudzes pāriem dzīvot “civillaulībā”. 1741. gada decembrī viņš Vidzemes konsistorijai ziņoja, ka ir konsekventi ievērojis 1740. gada 28. septembra ģenerālās baznīcas vizitācijas komisijas rīkojumu par to, ka, ja laulāties gribošie nezina katķisma piecus pamatgabalus ar izklāstu, tad viņiem laulāšana jāatsaka.⁴⁹ Acīmredzot zemnieki nevēlējās samierināties ar tik disciplinētu draudzes ganu un bija sūdzējušies tālāk, līdz lieta nonāca Vidzemes luteriskās baznīcas pārvaldē, kura tad centās noskaidrot problēmas būtību. Neapšaubāmi, šādi luteriskā baznīca centās uzlabot savu baznīcēnu zināšanas kristietībā, tomēr biežāk tas noveda nevis pie tā, ka jaunie pāri cītīgāk apmeklēja dievkalpojumus un naski devās uz t.s. pirmslaulību apmācību, bet gan atmēta baznīcai ar roku un turpināja dzīvot “civillaulībā”, tādējādi sagādājot problēmas gan sev, gan saviem bērniem.

Apkopojot iepriekš izklāstīto, viens no secinājumiem ir – zemnieki pamatā nelabprāt dzīvoja “civillaulībā”, un visbiežāk tas notika no viņiem neatkarīgu apstākļu dēļ. Parasti zināma vaina bija jāuzņemas muižniekiem, kuri dažkārt nedeva saviem zemniekiem atļauju precēties, turklāt ne vienmēr tie bija kādi racionāli apsvērumi. Citos gadījumos vainīgi bija pārlietu centīgi baznīcas kalpi, kuri centās strikti ievērot visus likumus un priekšrakstus. Nenoliedzami bija arī kāda daļa zemnieku, kuri uzskatīja, ka, dzīvojot baznīcas nesvētītā kopdzīvē, viņi negrēko. Dažreiz “civillaulību” ļaunprātīgi izmantoja tie, kuri negribēja sevi apgrūtināt ar laulības saitēm un bija disponēti bieži mainīt partneres. Tādējādi var droši apgalvot, ka gan 19., gan 18. un pat 17. gadsimtā Vidzemē eksistēja “civillaulības” izpausmes, tomēr tās pamatā bija ārēju apstākļu determinētas un paši iedzīvotāji tās nekultivēja kā ikdienas normu.

ATSAUCES

- ¹ Lauma Sloka (1925). *Vidzemes draudžu kronikas*. 1. d. Rīga, 240. lpp. (Valsts archiva raksti, III).
- ² Turpat, 241. lpp.
- ³ Turpat.
- ⁴ Turpat, 246. lpp.
- ⁵ Inken Fuhrmann (1998). *Die diskussion über die Einführung der fakultativen Zivilehe in Deutschland und Österreich seit Mitte des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt a. Main. (Rechtshistorische Reihe. Bd. 177); Daniel Tibi (2011). "Erst nur flüchtig und zivil, dann mit Andacht und Gefühl." *Die Pflichtzivilehe in Deutschland*.
- ⁶ *Latviešu konversācijas vārdnīca* (1927–1928). 1. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1449. sl.
- ⁷ *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri* (1998). 1. sēj. Atb. red. E. Melķīsis. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.
- ⁸ Turpat, 38.–39. lpp.
- ⁹ Turpat, 65. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 187. lpp.
- ¹¹ Turpat, 120. lpp.
- ¹² *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri* (2006). 2. sēj. Atb. red. V. Blūzma. Rīga: Juridiskā koledža, 141.–142. lpp.
- ¹³ Turpat, 350. lpp.; *Baltische Kirchengeschichte* (1956). Hrsg. R. Wittram. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 101.
- ¹⁴ Turpat, 177. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 101. lpp.
- ¹⁶ *Latvijas tiesību avoti*, 2. sēj., 352. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 354. lpp.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Turpat, 356. lpp.
- ²⁰ Turpat, 177. lpp.
- ²¹ Gesetz für die Evangelisch-Lutherische Kirche in Russland (1832). *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 233–4–44, 5. lp.
- ²² *Latvijas tiesību avoti*, 2. sēj., 353. lpp.
- ²³ Sloka. *Vidzemes draudžu kronikas*, 240. lpp.
- ²⁴ Turpat, 241. lpp.
- ²⁵ Kirchenvisitations Prokoll (1643). Herder-Institut, A 159, S. 261.
- ²⁶ Turpat, 270. lpp.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Sūdzības Vidzemes konsistorijai. LVVA, 233–1–861, 116. lp.
- ²⁹ LVVA, 233–1–861, 118. lp.
- ³⁰ LVVA, 233–1–861, 119.–120. lp.
- ³¹ LVVA, 233–1–879, 539. lp.
- ³² LVVA, 233–1–879, 540.–542. lp.
- ³³ LVVA, 233–1–881, 350.–358. lp.
- ³⁴ LVVA, 233–1–881, 316. lp.

- ³⁵ LVVA, 233-1-11, 328.-329. lp.
³⁶ LVVA, 233-1-898, 267. lp.
³⁷ LVVA, 233-1-898, 267.-268. lp.
³⁸ LVVA, 233-1-20, 13. lp.
³⁹ LVVA, 233-1-20, 59. lp.
⁴⁰ LVVA, 233-1-20, 60. lp.
⁴¹ LVVA, 233-1-20, 104.a lp.
⁴² LVVA, 233-1-20, 187. lp.
⁴³ LVVA, 233-1-20, 13.-230. lp.
⁴⁴ LVVA, 233-1-29, 135. lp.
⁴⁵ LVVA, 233-1-29, 28.-29. lp.
⁴⁶ LVVA, 233-1-29, 136. lp.
⁴⁷ LVVA, 233-1-29, 77. lp.
⁴⁸ Ziņojums Vidzemes ģenerālgubernatoram par mācītāju nelikumībām (1826). LVVA, 1-5-1618, 1.-20. lp.
⁴⁹ Sūdžības Vidzemes konsistorijai. LVVA, 3-1-851, 354. lp.

COHABITATION AS AN OBJECTIVE REALITY:
“LIFE IN SIN” AS ONE OF THE CONDITIONS
OF EXISTENCE
IN 17TH-19TH CENTURY VIDZEME

Gvido Straube

Dr. hist., Professor at the Faculty of History, University of Latvia.
Scientific interests: modern history of Latvia, history of peasant schools in 17th-18th century Vidzeme.
E-mail: gvido.straube@lu.lv

Since the Middle Ages sexual relations in the territory of present-day Latvia were largely controlled by the Church. Church laws stipulated that the basic unity of society was the family, and explained how it had to be established, which factors could serve as a refusal to get married and which allowed a divorce. Consequently, cohabitation was a sin owing a penalty. However, the reality often is quite different, and throughout the history couples are found who live together without the blessing of the Church and take the consequences. The article focuses on the reasons of such cohabitation or life in a consensual union contrary to the Church laws in 17th-19th century Vidzeme.

Key words: the Church, a church marriage, cohabitation, Church penalties.

Summary

In the Middle Ages and even later everyday life of the Latvian people was under strict control of the Church. Baptism, confirmation, marriage and funeral were the milestones in the course of human life. Any departure from the Church laws had to be punished. However, reality often set its own rules of the game, so that people were forced to break these laws. One of the areas of everyday life, where these deviations were reported more often, was the so-called consensual cohabitation. The Church laws did not allow sexual intimacy outside of sacred marriage ties, but the Latvian church registers of the 17th–19th centuries show that cases of cohabitation have been found quite frequently. The culprits had to be punished; usually it was a small fine to be paid for breaking the Church laws. Analysis of these examples shows that people chose to live in a consensual union for different reasons, and not infrequently even the Church itself motivated them to do so, although involuntarily.

One of the most typical cases of cohabitation was a widow and a widower who had started to live together shortly after the death of their previous spouses. Although the so-called sulphur-year (1832) Church law had been made less strict, it was difficult, virtually impossible, to maintain a farm without a wife as there was too much work both on the farm and in the fields, to say nothing of raising the children who had been left motherless. Neither a widow was physically able to cope single-handed with all the responsibilities. Consequently, the mourning period defined by the Church had to be violated in order to bring home a new partner.

Another typical case involved young people who had barely reached the age of consensus and wanted to marry. The Church laws demanded of them a certain minimum of knowledge, but if any of those wishing to get married could not read, or did not know catechism or the commandments, they were not allowed to do so. Sometimes this examination required by the Church dragged on for many years, but the lovers had already begun to live together and had a child or even a couple of children.

Summarizing various archive materials, most of which deal with different conflicts and their settlement, the author has come to several conclusions. One of them is that those farmers, who had lived and worked on their farms for a long time, were reluctant to enter into a consensual union and usually did so only owing to force of

circumstances. Sometimes it was the fault of the lord of the manor who did not give his peasants permission to marry and his reasons were not always rational. In other cases too diligent clergymen tried to strictly abide by all laws and regulations. Undeniably there were also some peasants, who did not held cohabitation to be a sin, as well as those who did not want to embarrass themselves by marriage and used to frequently change partners. Thus, it can be said that both in 19th and 18th, and even 17th century Vidzeme the concept of marriage was rather freely interpreted.

Iesniegts 04.11.2013.

MIHAELA JOHANA BORHA TIKŠANĀS AR VOLTĒRU: LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURES EIROPEISKĀ LAPPUSE

Kaspars Kļaviņš

Dr. hist., RTU profesors, Būvuzņēmējdarbības un nekustamā īpašuma ekonomikas un vadīšanas katedra, vēstures un starpkultūru menedžmenta viesprofesors Emirātu Tehnoloģiju koledžā Abū Dabī (Apvienotie Arābu Emirāti).

Zinātniskās intereses: Latvijas vēsture, Eiropas viduslaiki, 18.–20. gs. intelektuālā vēsture, īpašuma attiecību un sabiedrības sociālo problēmu vēsture, vides zinātne, kultūrainavas vēsture, Eiropas un Tuvo Austrumu literatūras vēsture, folkloristika, muzikoloģija, starpkultūru attiecības mūsdienu pasaulē kontekstā, reliģiju vēsture, arābu kultūrvēsture.

E-pasts: klavinskaspars@gmail.com

Raksts veltīts izcilā 18. gadsimta apgaismības ideju popularizētāja, aktīva Maltas ordeņa locekļa, ceļotāja, kolekcionāra, rakstnieka un politiķa, Varakļānu muižas īpašnieka Mihaela Johana Borha (1753–1810) nezināmajām vēstulēm, kas glabājas Ukrainas Zinātņu akadēmijas V. Stefanika Ļvovas Zinātniskajā bibliotēkā. Īpaši analizēta vēstule, kurā atspoguļota M. J. Borha tikšanās ar Eiropas intelektuāļu 18. gadsimta lielāko autoritāti – Voltēru, kas līdz šim publicēta tikai daļēji (pilns teksts šeit tiek skatīts pirmoreiz). M. J. Borhs te parādās kā izcils dzejas virtuozs, sarunu biedrs un epistolārā žanra meistars franču valodā, savas dzimtenes Žečpospolitas (un lokālās dzimtenes – Inflantijas, tag. Latgales) patriots, vienlaikus būdams sociālo reformu piekritējs zemnieku stāvokļa uzlabošanas jautājumā, tolerants dažādu Eiropas tautu un kultūru akceptētājs un kopējas Eiropas identitātes aizstāvis. Savukārt latviešu valodā sacerēto dzeju izmantošana M. J. Borha vēstulēs liecina par viņa saikni ar latviešu valodu un kultūru. Tas viss kopumā liek revidēt dažādus Latvijā un pasaulē esošos stereotipus par Baltijas aristokrātiju 18. gadsimtā, kā arī palīdz labāk saprast Baltijas (un Latvijas) intelektuāļu kādreiz izcilo vietu Eiropas izglītotās sabiedrības aprindās.

Atslēgas vārdi: Mihaels Johans Borhs, Voltērs, apgaismība, Eiropas identitāte, Inflantija.

Kaut arī Mihaela Johana¹ Borha (*Michael Johann v. d. Borch-Luboschutz*, 1753–1810)² personība plašākai Latvijas sabiedrībai tikpat kā nav zināma, tā neapšaubāmi ieņem vienu no svarīgākajām vietām mūsu kultūras vēsturē. Tikai šī personība ir kā dziļa, neizsmeļama aka, un tāpēc ir ļoti grūti apzināt visus M. J. Borha ārkārtīgi daudzpusīgās darbības aspektus. Varakļānu muižas īpašnieks, jaunā muižas parka aprakstītājs grāmatā, zinātnieks, kolekcionārs, izcilas bibliotēkas savācējs, franču apgaismības ideju interprets un Šveices brīvības apjūsmotājs, Maltas ordeņa atzara izveidotājs Polijā, rakstnieks un dzejnieks, Eiropas mēroga diplomāts un ceļotājs, Sicīlijas un Maltas ekspedīciju veicējs, uz kuru atsaucies slavenais vācu dižgars Johans Volfgangs fon Gēte savā “Itālijas ceļojumā”,³ utt., utt.

Mihaela Johana Borha epistolārais mantojums, ieskaitot citus rakstītos avotus, vēl joprojām neatrodas Latvijā. Šie materiāli glabājas Ukrainas Zinātņu akadēmijas V. Stefanika Ļvovas Zinātniskajā bibliotēkā, kur tie nonāca Pasaules kara laikā. Pateicoties Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas galvenās bibliotekāres Aijas Taimiņas un Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas direktores Ventas Koceres uzaicinājumam un atbalstam, šo rindu autoram 2011. gada vasarā izdevās apmeklēt minēto bibliotēku un veikt tur pētniecības darbu.

Uzmanību sevišķi piesaistīja kāda 1775. gada 27. janvārī Lionā rakstīta vēstule, ko M. J. Borhs, tāpat kā daudzas citas Eiropas ceļojumu laikā tapušas vēstules, adresē savam tēvam kā sava veida atskaiti par padarītajiem darbiem. Šajā vēstulē vēstīts par tikšanos ar Voltēru (*François-Marie Arouet Voltaire*, 1694–1778) – Eiropas intelektuāļu nekronēto karali, kurš ar veiksmīgu polemiku un biežajām uzvarām pār saviem oponentiem bija nodrošinājis sev gandrīz neapstrīdama “patiesības sarga” statusu un kura labvēlību meklēja arī daudzi Eiropas monarhi. Šī Borha vēstule ar tikšanās aprakstu daļēji publicēta 1874. gadā – Jelgavā iznākušajā Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības (*Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*) sēžu protokolu apkopojumā.⁴ Tomēr šeit tā nodrukāta nepilnīgi, trūkst liela teksta daļa, piemēram, Borha sacerētās dzejas (ieskaitot Voltēram veltītās), kas veido nozīmīgu vēstules vēstījuma daļu. Tādēļ ļoti svarīgs bija Ļvovā atrastais vēstules oriģināls, kurš ņemts par pamatu šai analīzei.⁵

Mihaela Johana Borha tikšanās ar Voltēru 1775. gadā notikusi viņa rezidencē Fernē pilsētiņā pie Šveices robežas,⁶ kur viņš – no

Parīzes padzīts un Ženēvu atstājis – dzīvoja kopš 1758. gada līdz pat savas dzīves pēdējam – 1778. gadam, kad Voltērs triumfāli atgriezās Parīzē. Tomēr, neskatoties uz Francijas karaļa Ludviga XV nelabvēlību un šķietamo trimdu, Voltēra popularitāte un sabiedriskais statuss Eiropā un pašā Francijā bija tikai audzis – pasaules centrs bija tur, kur bija viņš. Fernē Voltērs dzīvoja lepnā muižā, šeit viņš attīstīja pulksteņu ražošanu un vadīja laiku, pieņemot savu neskaitāmo pielūdzēju vizītes no visas Eiropas. Mihaels Johans Borhs devās viesos pie cilvēka, kura visžēlīgo pieņemšanu Fernē kā godu uztvēra tādi 18. gadsimta spīdekļi kā ekonomists un filozofs Adams Smits, izcilais apgaismības laikmeta vēsturnieks Edvards Gibons, skandalozais siržu lauzējs Džakomo Kazanova un pazīstamais rakstnieks Džeimss Bosvels. Jāsaprot, ka mēs runājam par laikmetu, kad vēl liela ietekme sabiedrībā bija izglītotiem cilvēkiem – rakstniekiem un domātājiem, atšķirībā no šodienas, kad sabiedrības viedokli gandrīz pilnībā kontrolē naudasmaisi un tikai uz komerciālu iedzīvošanos orientētas kompānijas.

Tātad 1775. gadā, kad Fernē ieradās M. J. Borhs, Voltērs atradās savas dzīves nogales slavas zenītā, un nekas to vairs nespēja pārsteigt. Tomēr iespējams, ka Borha vizīte lielo domātāju neatstāja vienaldzīgu, tā bija pietiekami spilgta un ievēribas cienīga. Vienīgais avots par šiem notikumiem diemžēl ir tikai pats Mihaels Johans Borhs, kas viņa stāstījumu, protams, liek vērtēt kritiski. Bet – pie lietas! Borhs raksta, ka Voltēram viņš pieteikts kā kāds “ārzemnieks”. Voltērs esot domājis, ka apmeklētājs būšot Parīzes akadēmiķis, tāpēc bijis pārsteigts, sastopot dzejnieku. Viņi ilgi sarunājušies par Polijas vēsturi, pārvaldi un problēmām, par literatūru un dzeju. Voltērs sarunas beigās paudis savu izbrīnu par Borha izcili labo franču valodu. Viņš tik labi runājis franciski, ka Voltēram pat grūti bijis noticēt, ka saruna nav ar francūzi. Protams, ka no “poļu Livonijas” (*Inflanty polskie*, mūsdienu Latgale) nākušais Borhs sevi Voltēram prezentē kā poli. Tas nekas, ka līdz ar 1772. gada Žečpospolitas dalīšanu poļu Livonija iekļauta Krievijas impērijā, Polija turpināja pastāvēt un vēl nekas nebija beidzies. Turpmākā sarunas gaitā Voltērs atzinies, ka lasījis dažādus ārzemnieku sacerējumus franču valodā, bet nekad neesot redzējis nevienu opusu franču valodā, ko sarakstījis polis (“poļu mūza”; “*production d'une Muse polonaise*”).⁷ Tādēļ viņš lūdzis M. J. Borhu parādīt viņam kādu sacerējumu. Tā nu Borhs bijis spiests apsolīt, ka nākamajā dienā atsūtīs Voltēram

savu gara darbu. Protams, ciemošanās 18. gadsimta gaumē nebija “ieskriešana uz stundiņu” mūsdienu bezjēdzīgi sasteigtā un bezgaumīgā laikmeta izpratnē.

Lai glābtu labo slavu, M. J. Borhs šajā sarežģītajā situācijā ķēries pie jau senāk sacerētas poēmas pārstrādāšanas, ko savulaik bija veltījis Polijas karalim. Acīmredzot šeit viņš min kādu Polijas karalim Staņislavam Augustam Poņatovskim veltītu poēmu, kas Voltēra vajadzībām tika pilnībā pārstrādāta. “Poēma par Polijas karaļa Staņislava II varonīgo izglābšanos” gan tika nodrukāta tikai 1791. gadā, bet, iespējams, runa ir par tās neiespiesto variantu. Borhs nākamajā dienā veiksmīgi pabeigto opusu nodevis Voltēram ar kāda drauga starpniecību. Vienlaikus Borhs lūdzis informēt Voltēru, ka lūgums izpildīts un viņš uzdrošinās cerēt, ka Voltērs viņu pagodinās ar savu kritiku. Lai arī kādas bija M. J. Borha raizes, Voltēra reakcija pārspēja visas cerības. Lielais domātājs parādījies ar poēmu rokās un izteicis komplimentus, atzīstot, ka no visiem sacerējumiem, ko darinājuši ārzemnieki, tikai Borha poēma pelna atzinību kā ārkārtīgi tīrās valodas, tā dzejas kvalitātes ziņā, kurai līdzās varot nostādīt vienīgi Šuvalova odu. Minētais Šuvalovs neapšaubāmi ir izcilais Krievijas apgaismības darbinieks, mecenāts Ivans Šuvalovs (*Ivan Ivanovich Shuvalov*, 1727–1797), pirmais Krievijas izglītības ministrs, kura iniciatīva veicināja Krievijas pirmās universitātes, teātra un mākslas akadēmijas izveidi. Viņam bija ciešs kontakts ar Voltēru. Tieši pateicoties I. Šuvalova atbalstam, Voltērs sarakstīja “Krievijas impērijas vēsturi Pētera I laikā” (1759; 1763).⁸ Tajā pašā 1775. gadā, kad Borhs ciemojas pie Voltēra, barons Korberons,⁹ būdams Francijas diplomātijas pārstāvis Krievijā, viesojies pie I. Šuvalova un liecina, ka Šuvalovs publiski viņam lasījis priekšā kādu Voltēra improvizāciju.¹⁰ Diemžēl Šuvalovs, būdams Eiropas kultūras cilvēks, nebija cieņā Krievijas sabiedrības konservatīvajā daļā, kura šo “masonu” uztvēra ar lielām aizdomām.

Atgriežoties pie M. J. Borha vēstules, redzams, ka visa turpmākā saruna ar Voltēru noris dažādu pieklājības reveransu formā, kur abi sarunas biedri viens no otra neatpaliek bezgalīgos laipnības un cieņas apliecinājumos. Borhs uzsver, ka viņa poēmai ir kāda vērtība, tikai pateicoties Voltēram. Savukārt Voltērs norāda, ka neesot nekā cildenāka par izvēlēto poēmas tēmu utt., utt. Protams, Borhs nav vienīgais Voltēra viesis, un visa šī saruna notiek saviesīgās sabiedrības

lokā. Klāt ir arī kāds prūšu virsnieks, pēc reliģiskās konfesijas “franču protestants” (acīmredzot hugenotu izcelsmes), un slavenā franču dramaturga Pjēra Korneija¹¹ mazmeitas vīrs. Voltērs dod Borham padomus saistībā ar poēmas galējo versiju un izlemj publiski nolasīt kādu fragmentu no Borha sacerējuma, kas skar viņa dzimteni. Poēmas fragmentā ir runa par (Polijas) problēmām, ciešanām un pretrunām. To rotā izmisuma pilnas rindas, kā “*briesmīgais apmelojums, kas iedvesmo odzes; melni krusti; drūmā cietsirdība; pārprastā brīvība; jukas un noziegumi*” utt.¹²

Pēc tam M. J. Borhs nolemj doties uz saviem apartamentiem, bet Voltērs viņu aizkavē, lūgdams pavadīt kompānijā. Borhs piekrit un kļūst par liecinieku interesantām sarunām. Proti, sabiedrībai pievienojas četri angļu džentlmeņi, to starpā kāds Česterfilds (iespējams, toreiz vēl ļoti jaunais – topošais britu diplomāts Filips Stenhops Česterfilds (*Philip Stanhope, 5th Earl of Chesterfield*, 1755–1815)). Sarunas nu risinājušās par Angliju, kas Borham likusies apbrīnas cienīga tēma. Te nu viņš varējis redzēt, ar kādu vieglumu Voltērs kā “īsts hameleons” (“*vrai caméléon*”)¹³ pielāgojies saviem jaunajiem sarunu biedriem, palikdams nopietns. Saviesīgajam vakaram beidzoties, talantīgais poļu Livonijas viesis atkal ķeras pie spalvas un sacer jaunu veltījumu Voltēram – vēstuli dzejās, ko nodod tam izlasīt gultā – no rīta ceļoties. Attiecīga rakstura dzejas franciski sauc par “*épître*”, kas ir atvasināts no latīņu valodas “epistola” (t.i., vēstule). Voltērs attīstīja šo žanru savā gaumē, rakstot veltījumus dzejā dažādiem Eiropas monarhiem: Frīdriham II, Katrīnai II u.c. Monarhi savukārt atdarināja šo stilu, sacerot veselu virkni *épître*, kā, piemēram, Frīdrihs II.¹⁴ Mihaels Johans Borhs, protams, nebija pirmais, kurš Voltēram rakstīja vēstuli dzejā (atcerēsimies kaut vai Prūsijas karaļa Frīdriha II virtuozo sacerējumu no 1750. gada).¹⁵

Otrā rītā Borhs Voltēru tiešām sastop guļošu gultā. Dižgars atvainojas, ka pieņem viņu šādā stāvoklī, jo nejūtoties labi: pēc vakardienas piemeties neliels drudzis. Tomēr viņš ļoti pateicas par jaunajām, viņam veltītajām dzejām. Un te nu Mihaels Johans Borhs izmanto situāciju un palūdz Voltēru uzrakstīt rekomendācijas vēstuli, kas viņam vajadzīga Lionā. Jā, drošam pieder pasaule!

Voltēram veltītās Borha dzejas, protams, ir viena vienīga slavas dziesma, kur līdz pat debesīm (“*jusqu'au ciel*”)¹⁶ tiek cildināts viņa vārds un slava. Pēc tam seko vairākas pieklājības rindas tēvam, kam

Épître
du Comte de Borck
à Monsieur de Voltaire

En croirais-je mes yeux! Voltaire, est-ce bien Toi?
 Qu'un excès d'indulgence abaisse jusqu'à Moy.
 Quoi? peu vain des lauriers dont est ceinte Ta tête,
 Tu souris aux efforts d'un Poète naissant;
 Et flattant tes espais d'un avenir brillant,
 Tu l'offre qu'il t'en fais, quoi? ta bonté se prête.
 Ah! Voltaire, à ce trait, que Tu peins bien Ton coeur;
 Que Tu rends, par un mot, les vertus de Ton âme;
 jamais, je te vois bien, l'ambition, l'erreur,
 D'un Génie éclatant n'ont offusqué la flamme:
 Tes veilles, tes labeurs, tes immortels travaux,
 En portant, jusqu'au Ciel, et Ton Nom, et Ta gloire,
 Applanissaient la route, au Temple de Mémoire,
 à ceux, que les Vertus, ont nommé Tes Égaux,
 Et ne recherchaient pas l'avantage stérile,
 De plaire, de flatter, sans pouvoir être utile.

adresēta šī vēstule, atgādinot par Mihaela Johana Borha piezīmēm no Šveices, kur viņš bija veicis ceļojumu iepriekšējā – 1774. gadā, – un vēstule ir galā. Šī vēstule liecina par daudzām svarīgām lietām. Pirmkārt, tā ir liecība par spēcīgo Polijas identitātes izpratni 18. gadsimta otrās pusēs poļu Livonijā jeb Inflantijā (resp., tagadējā Latgalē). M. J. Borhs Rietumeiropā visur ir Polijas kopējās identitātes un

kultūras reprezentants. Voltēram viņš vispār pirmoreiz sniedz priekšstatu par “poļu dzejnieka” spējām dzejot franču valodā. Neskatoties uz 1772. gada Žečpospolitas dalīšanu, kuras laikā Inflatija tika pievienota Krievijas impērijai, šejienes aristokrātijā poļu kultūras identitātes apziņa nebija mazinājusies. Vecās Livonijas vāciskās un latviskās saknes bija šajā civilizācijā pilnībā integrējušās un līdzās lokālpatriotismam ilgā laika periodā veidojušas ciešu saikni ar Varšavas galmu. Otrkārt, vēstule liecina par franču valodas un kultūras lielo nozīmi 18. gadsimta Inflatijas aristokrātijas aprindās. Franciski runāt un rakstīt šajā laikā centās liela daļa Eiropas aristokrātijas, bet M. J. Borha prasmes un stilu tiešām var atzīt par izmeklētu. Šajā ziņā viņa vēstules runā pašas par sevi.

Treškārt, vēstule sniedz būtisku informāciju par franču apgaismības reprezentantu attieksmi pret Žečpospolitu 18. gadsimta nogalē, ņemot vērā, ka Voltērs bija tās spilgtākais un ietekmīgākais pārstāvis. Te uzreiz jāatzīmē, ka šī attieksme nebūt nebija viennozīmīga. No vienas puses, Francijas gaišie prāti asi kritizēja Polijas anarhiju, ko darīja arī paši poļu patrioti, cenšoties panākt vienotību valsts pārvaldē un sabiedrības reformas. No otras puses, atsevišķu franču intelektuāļu, to skaitā Voltēra, attieksmi noteica gandrīz liekulīga simpatizēšana Eiropas despotiskajiem monarhiem, cenšoties no tiem panākt politisku protekciju un finansiālu labumu, kas neko labu neliecina par šiem intelektuāļiem. Žečpospolitas neierobežotā šlahtas demokrātija, protams, šiem valdniekiem bija kā “dadzis acī”. Atcerēsimies, ka monarhs Polijā atšķirībā no citām Eiropas valstīm tika vēlēts. Protams, iesīkstējusi dzimtbūšana, tirgotāju spekulācijas iespējas muižniecības pavēnī un katoļu baznīcas konservatīvisms objektīvi nebija pieņemami nevienam. Taču tas nenozīmē, ka gudri Polijas valdnieki paši nesaprata situācijas nopietnību vai necentās to mainīt. Diemžēl visu šo faktoru rezultātā Žečpospolitas pārvalde bija Eiropas populāro publicistu vidū guvusi negatīvu pieskaņu, no kuras arī pozitīvu reformu procesā bija grūti atbrīvoties. Mūsdienās to sauktu par “valsts tēla” problēmu. Ja lasām, piemēram, Monteskjē (*Montesquieu*, 1689–1755) ievērojamāko sacerējumu “Persiešu vēstules” (“*Lettres Persanes*”, 1721), redzam, ka pat šeit Polijas jautājums guvis atspoguļojumu. Un, kaut arī Polijas pārvalde te asi kritizēta, Monteskjē vēl asāk kritizē tās despotiskos kaimiņus (acīmredzot Prūsiju un Krieviju), uzsverot, ka Polijas iedzīvotāji “slikti izmanto savu brīvību un tiesības ievēlēt karaļus”, bet par

kaimiņiem piezīmē, ka tie “zaudējuši abas” [kā brīvību, tā vēlēšanu tiesības – K. K.]:

“... *Pologne, qui use si mal de sa liberté et du droit qu'elle a d'élire ses rois, qu'il semble qu'elle veuille consoler par là les peuples des voisins, qui ont perdu l'un et l'autre.*”¹⁷

Arī Voltērs nebija nekāds Polijas draugs. Viņš drīzāk simpatizēja Prūsijas un Krievijas apgaismotajam absolūtismam, Frīdriham II un Katrīnai II nekā Polijas aristokrātiskajai demokrātijai, kurā viņš redzēja vienīgi anarhiju.¹⁸ Zināma taisnība te bija: vēlēts monarhs un *liberum veto* – tiesības katram deputātam ar savu vienīgo balsi Žečpospolitas seimā apturēt sev netikama likumprojekta stāšanos spēkā – veicināja šlahtas visatļautību un haosu valsts pārvaldē. Diemžēl Voltērs nepieredzēja Polijas karaļa Staņislava Augusta Poņatovska (*Stanisław II August Poniatowski*, 1732–1798) veiksmīgos centienus šo sistēmu reformēt. Viņš pat gāja tik tālu, ka savā vēstulē Prūsijas karalim Frīdriham II nosauca Polijas dalīšanas ideju par ģēnija cienīgu.¹⁹ Vienlaikus Voltērs uzskatīja, ka Polijā valda obskurantisms un reliģisks fanātisms, kas arī nebija taisnība, vismaz attiecībā uz Polijas intelektuāļiem. Līdzās klerikālismam un konservatīvai sabiedrības izpratnei (kas arī nav viennozīmīgi negatīvi vērtējama) lielā daļā Polijas aristokrātijas valdīja sajūsma par Francijas apgaismības ideāliem, sabiedrības reformēšanas tieksmes un garīgas brīvības ideāls. Voltērs Polijā tika uztverts pozitīvi. Par to liecina, piemēram, fakts, ka 1773. gadā poļu valodā tika izdots Voltēra sabiedriski kritiskais darbs “Zadīgs”.²⁰ Katrā ziņā, pateicoties M. J. Borha vizītei, Polijas tēls Voltēra apziņā tika spodrināts (protams, ja varam ticēt paša Borha vēstījumam). Žēl, ka nav zināma viņa vizītes recepcija Polijā. Ja tāda bija, vai tas palika bez sekām? M. J. Borhs bija Polijas galmam pietuvināta persona un viņa ieklausījās.

Borha tikšanās ar Voltēru 1775. gadā notika Polijai ārkārtīgi dramatiskos apstākļos un ir interesanta arī no politiskās situācijas atspoguļojuma viedokļa. Tālredzīgais un enerģiskais Polijas karalis Staņislavs Augusts Poņatovskis 1772. gadā bija protestējis pret Žečpospolitas dalīšanu, diemžēl nespējot ietekmēt notikumu gaitu. Tomēr poļu šlahtas gaišākā daļa atbalstīja pārmaiņas, lai nodibinātu valstī kārtību, kas galu galā 1791. gadā vainagojās kā Žečpospolitas Trešā maija konstitūcijas pieņemšanu, kas uzskatāma par pirmo moderno konstitūciju Eiropā. Diemžēl Krievijas imperatore

Katrīna II, kas oficiāli liekuļoja, izliekoties par kārtības nodrošināšanas garantu Polijā, patiesībā nepavisam to nevēlējās un brīdī, kad Polijas pārvalde reāli stabilizējās, sāka to graut vēl enerģiskāk. Sekoja nākamās divas Polijas dalīšanas, kur Voltēra apjūsmotās absolūtās monarhijas – Prūsija un Krievija – varēja triumfēt uz Žečpospolititas drupām.

Te gan jāpiebilst, ka atšķirībā no 20. gadsimta brutālajām okupācijām 18. gadsimta galantie valdnieki un diplomāti ievēroja zināmu savstarpēju cieņu un principus, ieskaitot Krievijas vācisko galmu un izglītoto, zinātkāro Katrīnu II, kas ziedoja prāvus līdzekļus izcīlu Francijas bibliotēku iepirkšanai. Šis nebija “nacionālo” vai totalitāro valstu laiks. Eiropēiski izglītotas, franču kultūru apjūsmojošas vācu princeses atrašanās uz Krievijas troņa bija tikpat pašsaprotama kā Prūsijas valdnieka runāšana franču valodā, atstājot vācu valodu ēnā. Modernā nacionālisma, tāpat kā starptautisko tiesību un cilvēktiesību jēdzieni vēl tikai veidojās, un Polija ar tās ārkārtīgi sarežģīto situāciju bija šī procesa lakmusa papīrs. Vienlaikus dzima daudzas negatīvas tendences, kas savu atbaidošo seju parādīja vēlāk. Daudzu franču intelektuāļu (ieskaitot Voltēra) negodīgā Polijas okupācijas atzišana un koķetēšana ar “stiprajiem monarhiem” pavēra ceļu nākotnes pērkamo žurnālistu bezprincipiālajai darbībai. Bet brutālas varas un naudas kundzības apstākļos sākotnējie apgaismības ideāli ar laiku pārvērtās plānā fasādē, kas mūsdienās maskē pavisam citu saturu.

Mihaels Johans Borhs savā poēmā Poliju apraksta kā traģisku vietu, līdzīgi Voltēram, kritizējot pārprasto brīvību valsts pārvaldē utt., taču viņš ir un paliek savas zemes patriots. Tieši šī kritiskā sadaļa ir tā, kas saskaņā ar Borha vēstuli Voltēram ļoti patīk un ko viņš lasa priekšā publikai. Vienlaikus, protams, Polijas administratīvās iekārtas reforma bija arī kvēlāko poļu patriotu vēlme. Veco Polijas problēmu aktualizēšana apgaismības (un vēlāk – arī romantisma) laikmetā – sevišķi sākot ar pirmo valsts dalīšanu – bija pat sava veida modes lieta, savdabīgs īsta, nesavtīga patriotisma barometrs. Ne velti šajā laikā tik bieži poļu domātāji atsauca uz 16./17. gs. jezuītu Pēteri Skargu (*Piotr Skarga*, 1536–1612), kurš savulaik bija asi kritizējis nevienprātību poļu starpā.

Atliek tikai nojaust, cik sarežģīta visā šajā kontekstā bija veco Livonijas mantinieku: Kurzemes un Inflantijas (Latgales) iedzīvotāju situācija Polijas protekcijā. Te savijās Kurzemes hercogistes un poļu

Livonijas lokālās intereses, kārtu atšķirības, Polijas galma intrigas, Prūsijas un Krievijas ekspansija, Eiropas norises protestantisma un katolicisma ietvaros utt. Šī situācija neapšaubāmi kaldināja kā labus diplomātus, tā vispārcilvēciski orientētus domātājus. Borhu dzimtā tā jau bija tradīcija. Patriotisms te dzima kā daudzpakāpju pārreģionāls jēdziens, orientējoties pēc Eiropas vērtību skalas. Mihaela Johana Borha tēvs Johans Andrejs Jozefs Borhs (*Johann Andreas Joseph von der Borch*; pol. *Jan Jędrzej Józef Borch*; ap 1713–ap 1779)²¹ savulaik (1763. gadā) bija pildījis Polijas sūtņa funkcijas Krievijā, vienlaikus aizstāvot Kurzemes hercogistes intereses Bīrona afēras kontekstā.²² Ukrainas Zinātņu akadēmijas V. Stefanika Ļvovas Zinātniskajā bibliotēkā, piemēram, atrodas viņa vēstule par diplomātisko misiju Krievijā 1763. gadā, kur pārsteidzoši modernā politiskā leksikā tiek formulēta pretenzija par to, ka Krievija pārkaļpot likumus un cilvēku (“dabiskās”) tiesības attiecībā uz Kurzemes hercogisti.²³ Diemžēl pats aizstāvamais Ernsts Johans Bīrons (*Ernst Johann von Biron*, 1690–1772) nebija nekāds likumības ievērotājs. Būdams imperatores Annas favorīts, viņš bija Krievijā ieguvis milzīgu politisko varu un izmantojis to savās finansiālajās interesēs, vienlaikus aizstāvot Krievijas intereses Polijā. Viss bija ļoti sarežģīti.

Lasot Mihaela Johana Borha vēstules, kļūst skaidrs, ka viņš bija ārkārtīgi veikls diplomāts, apveltīts ar labu intuīciju un spēju sasniegt iecerēto mērķi, par spīti jebkādiem šķēršļiem, nebūt neatpaliekot no sava laika ironiskajiem franču un itāļu avantūristiem, kas noteica izturēšanās stilu 18. gadsimta otrās puses Eiropā. Vēstule Voltēram liecina, ka viņš ir ne tikai talantīgs rakstnieks (kas ir pašsaprotami, aplūkojot kaut vai viņa ceļojumu aprakstu par Sicīliju un Maltu²⁴), bet arī virtuozs dzejnieks, protams, saskaņā ar 18. gadsimta franču literatūrā valdošajiem kanoniem. Spriežot pēc šīs un citām franču valodā sarakstītajām vēstulēm, M. J. Borhs ir īsts epistolārā žanra meistars, cenšoties imitēt stilu, ko jau 17. gadsimtā izstrādāja de Seviņjē kundze (*Marie de Rabutin Chantal, Marquise de Sévigné* vai vienārši *Madame de Sévigné*, 1626–1696). Nevajadzētu tomēr Mihaelu Johanu Borhu uzskatīt par bezidentitātes kosmopolītu. Viņa vēstuļu klāstā atrodam arī poļu un latviešu valodā rakstītus tekstus. Infantijas patriots Borhs, rakstot vēstules savai sievai Eleonorai (*Eleonore Christine Borch*, dz. *Browne*, 1766–1844), velta viņai arī dzejas latviešu valodā:²⁵

*“Mīlā sirsniņ, dvēselīt!
Es pie tavām kājām krīt,
Lūdzam: griez šurp tavu auss,
Manu gribēšanu klauss...”*

Grūti noteikt šo dzeju izcelsmi, tās līdzinās Vecā Stendera²⁶ latviski sacerētajām ziņgēm. Šis piemērs arī liecina, ka latviešu valoda un tradīcijas Mihaelam Johanam Borham nebija vienaldzīgas pretstatā stereotipam par Baltijas muižniecības aroganci un “tālumu no tautas”.

Attiecībā uz kontaktu ar Voltēru M. J. Borha stils, protams, ir ļoti patētisks, viņš savas nelielās, dzejas laukā iesācējas mūzas uzplaukumu skaidro tikai ar Voltēra ģeniālo ietekmi u.tml., taču jāsaprot, ka tādas pieklājības formas 18. gadsimta izglītotajos slāņos bija normālas un pašsaprotamas. Viņš nebūt tikai neglaimo. M. J. Borhs patiešām ir eiropietis ar lielo burtu, un Voltērs ir sava laika Eiropas dvēsele. Kādā vēstulē tēvam, kas 1776. gadā adresēta no Parmas, Borhs, piemēram, atklāti uzskaita savas pamatvērtības, rakstot: “Mans Karalis, Mana Nācija un Eiropa būs mani tiesneši...” (*“Mon Roi, Ma Nation, l’Europe entière seront mes juges...”*).²⁷ Mūsdienu Eiropas Savienībā šāds pasaules uzskata apliecinājums varētu izraisīt vienīgi izbrīnu un neticību, jo patriotisms, godaprāts un eiropieša kultūras identitāte diemžēl pieder pagātnei. Vispār daudzas Borha atziņas attiecībā uz toleranci, sociālo taisnīgumu, cilvēktiesībām un citu kultūru akceptēšanu varētu kā lozungus piespraust virs Eiropas Parlamenta durvīm. Tāpēc jau mēs pieņemam Eiropas vienotību, lai iepazītos ar citu tautu pieredzi un to izmantotu savas dzimtenes labklājības veicināšanai.

Kādā vēstulē tēvam, kas tapusi Lionā 1776. gadā, M. J. Borhs, piemēram, apraksta dažādas Eiropas tautas un izsaka savas pārdomas, ko no kuras varētu mācīties.²⁸ Šāda atvērtība dažādām kultūrām bija raksturīga arī Voltēram. Viņš atplestām rokām varēja pieņemt jebkuras tautības un reliģiskās konfesijas pārstāvi, diskutēt ar to un atklātā dialogā aizstāvēt savus uzskatus. Neskatoties uz negatīvo Polijas vērtējumu, Borha vēstulē redzam, cik nepiespiesti un bez aizspriedumiem viņš tiek pieņemts, kad Voltērs uzzina, ka M. J. Borhs ir Polijas pārstāvis. Tieši šādas nestereotipiskas attieksmes trūkst pašreizējā Eiropā, kas savus pilsoņus vēl joprojām iedala “rietumeiropiešos” un “austrum-

eiropiešos”, neskatoties uz šī absurdā sadalījuma politisko izcelsmi kādreizējā komunistiskā bloka un NATO konfrontācijas (“dzelzs priekšvara”) rezultātā, kam ar Eiropas senāko vēsturi nav nekāda sakara.

Ar Voltēru Mihaelu Johanu Borhu vienoja arī pilsonisko brīvību atzīšana un zemnieku dzimtbūšanas kritika. Voltērs cīnījās pret dzimtbūšanu Eiropā un Francijā jau no 1770. gada – līdz pat savai nāvei. Žečpospolitā (un Borha dzimtajā Inflantijā – Latgalē) dzimtbūšana 18. gadsimtā tiešām bija sasniegusi kulmināciju. Smaigais zemnieku stāvoklis bija vēl viens Polijas kritikas arguments, ko dažkārt akcentēja Eiropas apgaismotāji. Par M. J. Borha viedokli šajā jautājumā arī var spriest tikai pēc viņa vēstulēm, piemēram, 1774. gada 30. augustā tapušā Šveices ceļojuma apraksta, kur viņš ārkārtīgi asi kritizē dzimtbūšanu Latgalē. Te Borhs ir neticami ass pret saviem kārtas biedriem dzimtenē. Salīdzinot ar Šveices situāciju, viņš raksta: *“Mēs esam paši savas nejēdzības autori, šī zemes gabala tirāni, kas atrodas mūsu īpašumā. Mēs neatšķīram mūsu ciemu iedzīvotājus no dzīvniekiem, kas vago mūsu laukus vai dzīvo mūsu mežos.”*²⁹

Nemot vērā latviešu nacionālos mītus, nevajadzētu uztvert attiecīgās rindas kā “latviešu tautas mūžīgās verdzības” pierādījumu. Pirmkārt, jāatceras, ka zemnieku stāvoklis 18. gadsimta Eiropā nekur nebija viegls. Otrkārt, Baltijas provincēs (Kurzemē un Vidzemē) dzimtbūšanu atcēla agrāk nekā daudzās citās Eiropas zemēs.³⁰ Kaut arī bijušajā Inflantijā tas notika vienlaikus ar dzimtbūšanas atcelšanu Krievijā (1861. gadā), šeit, tāpat kā Kurzemē, Vidzemē un Igaunijā, jau 18. gadsimtā norisa diskusijas par reformām un zemnieku stāvokļa uzlabošanu, kas Baltiju kopumā pozitīvi izceļ citu Eiropas zemju vidū. Tāpat kā Vidzemē, arī šeit zemnieku stāvokļa uzlabošana cieši saistīta ar franču un šveiciešu ietekmi. Tāpat kā Vidzemē zemnieku sociālo stāvokli aktīvi aicināja uzlabot netālu no Šveices robežas Montbeliardē (*Montbéliard*) dzimušais zinātnieks Georgs Frīdrihs Parrots (*George-Frédéric Parrot*, 1767–1852), Latgalē par šo jautājumu savā Šveices brauciena ietekmē franču valodā un apgaismības garā raksta Mihaels Johans Borhs. Atcerēsimies, ka arī latviešu zemnieku kaismīgais aizstāvis Garlībs Merķelis, kuram mēs pateicamies arī par savas pagātnes falsifikāciju un ilgās “verdzības” mītu, bija franču apgaismības domātāju, sevišķi Žana Žaka Ruso (*Jean Jacques Rousseau*, 1712–1778) un Gijoma

Tomasa Reināla (*Guillaume Thomas Raynal*, 1713–1796) ideju popularizētājs.

Nobeigumā, vērojot mūsdienu Latvijas iedzīvotāju garīgo dezorientāciju, atliek tikai nožēlot mūsu kultūrvēsturisko sakņu aizmiršanu. Ja poļi lepojas ar to, ka viņu zemē 1791. gadā tika pieņemta pirmā konstitūcija Eiropā, Latvija varētu lepoties ar saviem 18. gadsimta domātājiem, kuru vidū Mihaels Johans Borhs ir viens no pirmajiem “Eiropas identitātes” formulētājiem, izcils apgaismības ideju atbalstītājs un sava laika Eiropas garīgo autoritāšu draugs. Iedziļinoties M. J. Borha vēstulēs, vienlaikus saprotam mūsdienu Eiropas (un Rietumu pasaules) vērtību devalvāciju, neskatoties uz visiem saukļiem un aicinājumiem. “Austrumeiropas” un “Rietumeiropas” smieklīgais sadalījums, kurš kalpo par pamatu daudzu Eiropas zemju diskriminācijai, ir apkaunojoša liecība šai ignorancei.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Latviešu valodā sarakstītajās informācijas vietnēs viņa vārdu kārtība sniegta nepareizi – *Johans Mihaels Borhs*.
- ² *Michel-Jean, comte de Borch*. Tā kā Borha vēstules rakstītas franču valodā, viņa vārds būtu jāmin franču transkripcijā, kā viņš pats visur parakstījies.
- ³ J. V. Gēte atsaucas uz M. J. Borhu 1787. gadā, apceļojot Sicīliju.
- ⁴ *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1873* (1874). Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 3–7.
- ⁵ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondenca Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borchy z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.
- ⁶ Mūsdienās – Fernē-Voltēra (*Ferney-Voltaire*).
- ⁷ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondenca Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borchy z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.
- ⁸ Sergei Solov'ev (1994). *Sochineniia*. Moskva: Mysl', s. 465.
- ⁹ *Marie Daniel Bourree de Corberon* (1748–1810).
- ¹⁰ Marie Daniel Bourree de Corberon (1901). *Un diplomate francais a la cour de Catherine II, 1775–1780*. Paris: Plon-Nourrit, p. 101.
- ¹¹ Pjērs Korneijs (*Pierre Corneille*, 1606–1684) – klasicisma traģēdijas aizsācējs franču literatūrā.

- ¹² V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondencija Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borchy z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Frédéric II, roi de Prusse (1760). *Poesies diverses ou Oeuvres du philosophe de Sans-Souci*. T. 1. Potsdam.
- ¹⁵ Turpat, 315. lpp.
- ¹⁶ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondencija Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borchy z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.
- ¹⁷ Montesquieu (1993). *Lettres Persanes*. Paris: Booking International, p. 238.
- ¹⁸ Sophie Barthélémy (2004). Francja – Polska: un siècle de relations intellectuelles et artistiques entre la France et la Pologne (1750–1850). In: *Semper Polonia: L'art en Pologne, des Lumières au romantisme (1764–1849)*, p. 60.
- ¹⁹ Turpat. Neskatoties uz bijušo konfliktu, jau 1757. gadā Voltērs ar Frīdrihu II bija izlīdzis un abi atkal apmainījās ar draudzīgām vēstulēm.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Dzimšanas un miršanas gadi nav precīzi zināmi. Saskaņā ar citu informāciju: ap 1715–ap 1780. Sk.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Andrzej_Borch
- ²² Neviennozīmīgi vērtējamais Kurzemes hercogs Ernsts Johans Bīrons, būdams Krievijas imperatores Annas favorīts, bija ar vērienu izmantojis savu politisko varu finansiālās interesēs un pēc imperatores nāves tika represēts.
- ²³ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondencija Jana i Ludwiki Borchów. Listy od różnych osób oraz listy w sprawie misji Jana Borchy do Petersburga w 1763 r. 1757–1782. Sztuk 40. k. 74.
- ²⁴ Michel-Jean, Comte de Borch (1782). *Lettres sur la Sicile et sur l'île de Malthe ... pour servir de supplément au voyage en Sicile et la Malthe de Monsieur Brydonne*. Turin: chez les freres Reycends.
- ²⁵ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 2. Papiery osobiste Michała i Eleonory Borchów (1782–1811), ich wnučka Michała, oraz materiały związane z działalnością ich syna Karola (1811–1853). 1767–1861. l. 261.
- ²⁶ Gotthard Friedrich Stender (1714–1796).
- ²⁷ V. Stefanika Ļvovas Zinātniskā bibliotēka. Borhu arhīvs (fonds Nr. 13). 90. Korespondencija Jana i Ludwiki Borchów (głównie listy Michała Borchy z podróży po Europie Zachodniej 1773–1780 oraz jego dziennik z podróży po Szwajcarii 1774). 1773–1780.

²⁸ Turpat.

²⁹ Turpat.

³⁰ Dzimtbūšana Kurzemē un Vidzemē tika atcelta agrāk nekā Saksijā, Hannoverē, atsevišķās Austrijas provincēs, Ungārijā, Kongresa Polijā, Īslandē, Krievijā, Balkānos, Spānijā un Itālijā.

MEETING OF MICHAEL JOHANN BORCH WITH VOLTAIRE: THE EUROPEAN PAGE IN THE HISTORY OF LATVIAN CULTURE

Kaspars Kļaviņš

Dr. hist., Professor, Riga Technical University, Faculty of Engineering Economics and Management, Institute of Building Entrepreneurship and Real Estate Economics, Professor of History and Cross-Cultural Management, Emirates College of Technology in Abu Dhabi.

Scientific interests: history of Latvia, European Middle Ages, intellectual history of the 18th–19th centuries, history of the ownership relations and social problems, science of environment, history of cultural landscape, history of European and Near Eastern literature, folkloristics, musicology, intercultural relations in the context of the modern world, history of religions, history of culture of Arabia.

E-mail: klavinskaspars@gmail.com

The article is devoted to the unknown letters of Michael Johann Borch (1753–1810), the promoter of the Enlightenment ideas of the 18th century, an active member of the Order of Malta, a traveller, collector, writer and politician, the lord of Varakļāni Manor. At present these letters are kept at the V. Stefanyk Lviv Scientific Library of the Ukrainian Academy of Sciences. Special analysis is performed of the letter that reflects the meeting of M. J. Borch with the major authority of the European intellectuals of the 18th century, namely Voltaire, and that has been published only in part (the full wording is presented here for the first time). M. J. Borch appears there as an outstanding poetry virtuoso, a conversation partner and master of epistolary genre in French, a patriot of his native Poland (and the local native land of Inflanty, now Latgale), who is at the same time adherent to social reforms in relation to improvement of peasant situation, a tolerant approver of different peoples and cultures of Europe and defendant of the common European identity. But the use of poetry composed in Latvian in the letters of M. J. Borch shows his relations with the Latvian language and culture. All this taken together calls for revision of certain stereotypes in Latvia and in the world regarding the Baltic aristocracy in the 18th century

and provides better understanding of the once distinguished place occupied by the Baltic (and Latvian) intellectuals in the circles of the educated European society.

Key words: Michael Johann Borch, Voltaire, Enlightenment, European identity, Inflanty.

Summary

The article is devoted to the meeting of the lord of Varakļāni Manor Michael Johann Borch (1753–1810) with Voltaire in 1775, in his residence in Ferney. This meeting is reflected in the so far only partly published letter of M. J. Borch to his father. The article uses the full original wording of the letter. The letter describes the vivid conversation of M. J. Borch and Voltaire in French, which portrays M. J. Borch as an excellent conversation partner, a good diplomat and expert of styles of the 18th century French poetry. Borch presents Voltaire with a poem that describes the sufferings and problems of Poland. Interestingly enough, Voltaire finds it (along with an ode by I. I. Shuvalov) to be the best composition in French created by a foreigner. We learn that M. J. Borch also dedicated to Voltaire poems which were inserted in the above mentioned letter. Furthermore, the letter reveals the many-sided personality of Michael Johann Borch. To understand it better, the article also analyses other unknown letters by Borch kept at the V. Stefanyk Lviv Scientific Library of the Ukrainian Academy of Sciences. As an aristocrat of Polish Livonia (*Inflanty polskie*) he represents “Poland”, remaining a brave Polish patriot also after its division in 1772. We see there the contribution of this Inflantian nobleman into building a positive image of Poland among the leading European intellectuals, especially in the presence of Voltaire who was no friend of Poland. At the same time M. J. Borch defines himself as a patriot of the entire Europe, who respects the cultures of different peoples (including Latvian, which is evidenced by his poetry dedications to his wife in Latvian). At the same time he works and fights for his local native land, Inflanty, thinking about the improvement of the situation of local peasantry, expansion of culture resources and improvement of the level of education. Everything is linked together with M. J. Borch’s belief in the universal Enlightenment ideals of civic, free and tolerant society. In a sense this 18th century Varakļāni nobleman might serve as an example

in modern Europe because he was a man who truly believed in the ideals now set forth for the European Union instead of formally and demagogically using them for achievement of personal good, as it is characteristic to a large part of the present-day eurocrats. If the Latvian society were primarily intellectual instead of superficially and stereotypically thinking, it might be proud of this outstanding personality who had undoubtedly contributed a lot to the intellectual culture of Europe.

Iesniegts 14.09.2013.

IDEOLOĢIJAS UN VARAS ATSPOGUĻOJUMS K. ULMAŅA AUTORITĀRĀ REŽĪMA POLITISKAJĀ PLAKĀTĀ: 1934.–1940. GADS

Ginta Brūmane-Gromula

Dr. hist., LR Aizsardzības ministrija.

Pētniecības intereses: vizuālā propaganda, pievērsties Latvijas 20. gs. 20.–30. gadu vēsturei.

E-pasts: ginta.brumane@gmail.com

Izveidojoties K. Ulmaņa autoritārajam režīmam 1934. gada 15. maijā, attīstījās jaunas varas un sabiedrības attiecības un jauna politiskā kultūra. Sabiedrībai bija jāskaidro autoritārā režīma pamatjēdzieni, to ideoloģiskā nozīme. Veidi, kā propagandēt jauno politisko realitāti, tās vērtības un vēlamās uzvedības normas, bija dažādi. Viens no tiem bija plakāta kā informācijas izplatītāja izmantošana, kura vizuālajos tēlos un uzbūves shēmās atspoguļojās ideoloģiskie pamatjēdzieni. Rakstā, dekonstruējot propagandas plakātu vizuālo retoriku, tiek analizēta tādu ideoloģisko pamatjēdzienu kā vienības, latviskuma un vadonisma atspoguļojums, detalizētāk pētīta propagandētā vadoņa loma valstī, kā arī iztirzāta atsevišķu simbolu izmantošana un pielietotās izteiksmes formas plakātos.

Atslēgas vārdi: politiskais plakāts, autoritārisms, ideoloģija, vizuālā propaganda.

Līdz ar 19. gs. pieaugošo sabiedrības iesaistīšanos valsts politikajos procesos aizvien vairāk tika novērtēts publiskais viedoklis, tādējādi veicinot dažādu pārliecināšanas tehniku attīstību, to skaitā vizuālās reprezentācijas izmantošanu sabiedriskā viedokļa veidošanā.¹ Daudzas politiskās partijas, organizācijas un politiskie režīmi savās propagandas kampaņās deva priekšroku politisko plakātu izmantošanai.

Politiskā plakāta analīze ir aktuāla vizuālo avotu pētniecībā, kas kā atsevišķs vēstures pētniecības virziens atrodas attīstības sākumposmā. Politiskais plakāts iekļaujas vizuālo avotu grupā, kļūdamas par specifisku vēstures izpētes avotu, kam historiogrāfijā tikai salīdzinoši

nesen, proti, 20. gs. otrajā pusē, pievērsta uzmanība, cenšoties definēt kopējās vizuālo avotu izpētes problēmas un izmantojamās metodes. Kā norāda vācu vizuālo avotu pētnieks vēsturnieks Gerhards Pauls (*Gerhard Paul*): “Vizuālie mediji izšķiroši veidoja šī laika politiku, ekonomiku un kultūru. Tie radīja pasaules priekšstatus un noteica atmiņas, tie veidoja vēsturi.”² Minēto ideju papildina vācu vēsturniece Brigitte Tolkemita (*Brigitte Tolkemit*), uzsverot, ka mākslas darbi var kalpot kā varas struktūru un sociālo attiecību pētīšanas avoti, tie ļauj ieskatīties vizuālajos priekšstatus un jūtu pasaulē dažādos laikos.³

Latvijas vēstures zinātnē līdz šim vizuālo avotu izpēte lielākoties atstāta mākslas vēstures ziņā, nepietiekami novērtējot to iespējamo ieguldījumu vēstures pētniecībā. Latvijas vēstures historiogrāfijā atrodami tikai atsevišķi darbi, kuros vizuālajiem avotiem pievērsta galvenā uzmanība.⁴

Neskatoties uz pētījumiem par autoritārā režīma propagandu, plakātam kā daļai no valstī izvērstās propagandas tiek veltīta vien sekundāra uzmanība. Plakātu analīze paplašina līdz šim izpētīto informāciju par autoritārā režīma proponēto “pareizo” domāšanu. Plakātā iekļauto simbolu analīze ilustrē K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā valdošos idejiskos priekšstatus, dažādu jēdzienu izpratni, to emocionālo nokrāsu.

Runājot par iespēju analizēt ideoloģijas un varas atveidošanu politiskajos plakātos, jānorāda, ka šādu pētniecisko potenciālu plakāts piedāvā, ņemot vērā, ka tas ar savu pamatuzdevumu pārliecināt kalpo kā varas iegūšanas un nostiprināšanas instruments. Pastāv viedoklis, ka sabiedrību veido vairāki savstarpēji saistīti sociāltelpiski varas tīkli, kuros var izšķirt pat vairākus varas avotus – ideoloģisko, ekonomisko, militāro un politisko.⁵ Sarežģītājā varas iegūšanas, uzturēšanas un realizēšanas procesā politiskajam plakātam var iedalīt nelielu lomu, kas vairāk saistās tieši ar ideoloģiskās varas avotu un spēju pārliecināt sabiedrību par pastāvošās varas struktūras atbilstību iedzīvotāju interesēm. Plakātā ietvertais varas skaidrojums liecina ne tikai par valstī pastāvošās un identificējamās varas īpatnībām, bet arī par politisko kultūru kopumā. Tas sniedz arī ieskatu ideoloģijas skaidrošanas taktikā, kas bija daļa no varas nostiprināšanas elementiem. Rakstā uzmanība pievērsta ideoloģisko pamatjēdzienu atspoguļošanai un atsevišķiem to ietvaros izceltiem elementiem, to simboliskajai nozīmei plašākā režīma īstenotās politikas kontekstā. Tāpat ir pievērsta detalizēta uzmanība vadoņa tēlam kā būtiskākajam valsts varas īstenotājam.

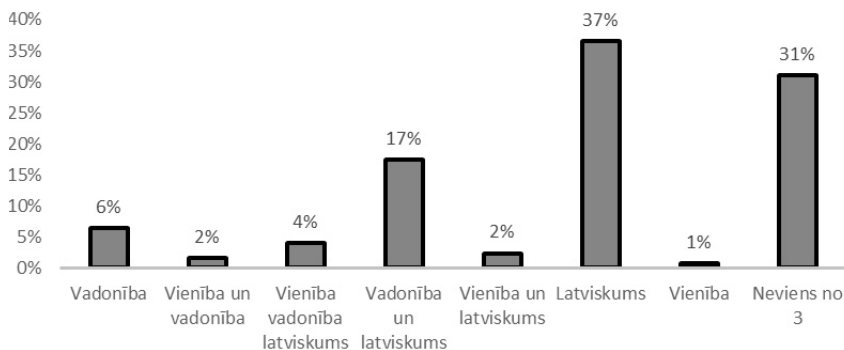
IDEOLOĢISKO PAMATJĒDZIENU ATVEIDOJUMS
K. ULMAŅA AUTORITĀRĀ REŽĪMA
POLITISKAJĀ PLAKĀTĀ

1934. gada 15. maijā K. Ulmaņa īstenotais valsts apvērsums iezīmēja būtisku robežšķirtni Latvijas valsts vēsturē. Latvija kļuva par valsti, kurā domu plurālisms tika aizstāts ar vienpersoniski pieņemtiem vadoņa lēmumiem.⁶ Tipoloģiski K. Ulmaņa režīms raksturojams kā autoritārisms, kas bija viens no visnedemokrātiskākajiem šāda tipa režīmiem sava laika Eiropā, nepieļaujot pat simbolisku parlamenta funkcionēšanu.

Plakāti autoritārajā režīmā pildīja propagandas funkcijas, kalpojot režīma ideoloģiskajām prasībām. Tieši ideoloģiskās nostājas bija tās, kas noteica plakātu saturu. Raksturojot K. Ulmaņa autoritāro režīmu, vēsturnieks Aivars Stranga norāda, ka daļa tā elementu bija aizgūta no Itālijas fašistiskā režīma, ko pastiprināti studēja autoritārā režīma ideologi. Tika pārņemta laika skaitīšana – no 1934. gada 15. maija sākās Pirmais gads, pārņemta norma “Vadonim vienmēr taisnība”, kā arī kameru sistēma, taču atšķirībā no Itālijas to nekontrolēja fašistiskā partija, bet gan K. Ulmaņa kliķes pārstāvji.⁷ Tāpat tika darīts viss, lai iznīcinātu parlamentārisma tradīcijas, nodrošinātu K. Ulmaņa varas nedalāmību un neierobežotību, kā arī veicinātu korporatīvās sistēmas ieviešanu Latvijā, kas parādījās kameru veidolā.⁸

Kā norāda vēsturnieks Ilgvars Butulis, K. Ulmaņa autoritārā režīma ideoloģija attīstījās trīs fāzēs. Pirmajā fāzē (1934–1937) veidojās ideoloģiskie pamati un centralizētas audzināšanas un kontroles pasākumi. Otrajā fāzē (no 1937. gada līdz 1939. gada oktobrim) nāca redzama garīga ierobežošana no autoritārā režīma puses, kā arī parādījās pārdomāta ideoloģisko pozīciju sistēma, kas padziļināja kontroli un centralizāciju ideoloģiskajā audzināšanā. Trešajā fāzē (1939–1940) II pasaules karš un Latvijas politiskā situācija veicināja režīma krīzi, līdz ar to ideoloģijai vairs neattīstīja nekādu integrējošu spēku.⁹

K. Ulmaņa režīms un tā ideoloģija balstījās uz trīs pamatvērtībām – “atjaunotu latviešu valsti” (15. maija valsti), vienotu latviešu tautu un tās vadoni K. Ulmani. No tā izrietēja arī ideoloģiskās propagandas pamatuzdevumi: (1) pamatot 1934. gada 15. maija apvērsuma nepieciešamību, (2) audzināt iedzīvotājus nacionālisma un vienības garā, (3) propagandēt autoritāro režīmu un vadonības principu, (4) mobilizēt un saliedēt visus iedzīvotājus jaunās Latvijas celtniecībai.¹⁰

1. grafiks. Autoritārās ideoloģijas pamatjēdzienu atveidošana¹¹

Režima propagandas mērķu sasniegšanā izmantotas dažādas metodes un ideju izplatīšanas un nostiprināšanas mediji, tostarp nozīmīgu vietu ieņēma arī plakāts. Plakātu izmantošanu propagandas mērķu sasniegšanai noteica to samērā mazās ražošanas izmaksas, plašākas un vienkāršākas informācijas nodošanas iespējas.

K. Ulmaņa režīma veidotie propagandas plakāti sniedz vērtīgu informāciju par minēto ideoloģijas pamatjēdzienu vizuālo tēlu un paņēmieniem, kas izvēlēti to atveidošanai. 1. grafikā redzams, kāda bija visu trīs ideoloģijas pamatjēdzienu procentuālā attiecība to atveidojumā plakātos. Pārsvārā autoritārā režīma plakātos atveidoti vairāki ideoloģiskie koncepti vienlaikus. Retāki bija gadījumi, kad viens no trim ideoloģiskajiem stūrakmeņiem iztirzāts nošķirti no pārējiem. Grafikā redzams, ka skaitliskā ziņā izteikti dominēja latviskums, kas atsevišķi uzsvērts 37% plakātu. Latviskumu mēdza atsevišķi inkorporēt dažāda tipa plakātos, ne vienmēr ierādot tam plakāta centrālās idejas vietu.

Latviskums ar dažādu simbolu palīdzību izmantots kā papildinātājs plakāta primārajai tēmai. Tas redzams, piemēram, plakātā “Zemkopībā ir mūsu spēks un stiprums” (1. att.), kura galvenais uzdevums bija uzsvērt zemniecības lomu valsts dzīvē. Plakāta fonā ar senlatviešu pils simbolu iesaistīta arī latviskuma un tās avota – senatnes ideja. Pārējie jēdzieni, kā vadonība un vienība, vieni paši atveidoti ievērojami mazākā skaitā gadījumu, attiecīgi – 6% un 1%. Tomēr tas neliecina par šo jēdzienu mazsvarīgumu, jo citos plakātos tos atveidoja vienkopus ar pārējām ideoloģiskajām nostādnēm.

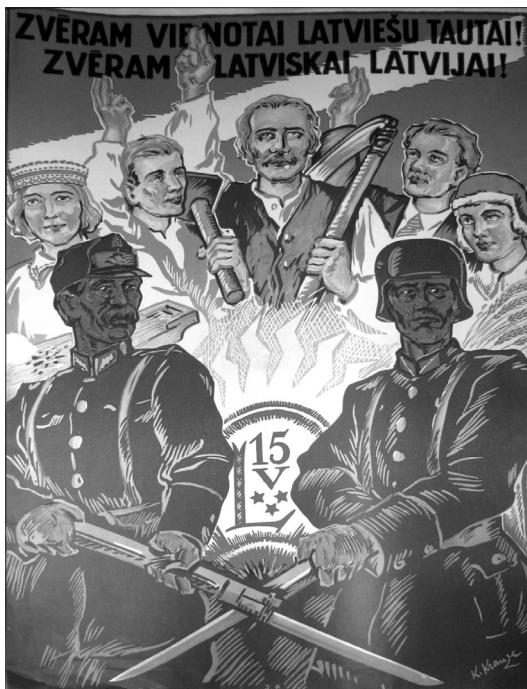
1. att. Nikolajs Puzirevskis. *Zemkopībā ir mūsu spēks un ītīprums.* 1934. gads (LNB, IPtL1-63/32)

2. att. Jānis Aleksandrs Liberts. *Latvijai jābūt latviešu valstij.* Kārlis Ulmanis. 1937. gads (LNB, IPtL1-9/12)

No jēdzienu savstarpējām kombinācijām visbiežāk plakātos parādījās vadonības un latviskuma propaganda (17%). Pārsvārā tā tiek atveidota ar dažādu K. Ulmaņa izteicienu ietērpšanu vizuālā veidolā, kas bieži bija teksta izdekorēšana ar etnogrāfiskiem elementiem. Tas labi parādās plakātā “Latvijai jābūt latviešu valstij” (2. att.). Latviskums izcelts tekstā, bet vadonības ideju ietvēra K. Ulmaņa autorība

3. att. Kārlis Krauze.
*Zvēram vienotai latviešu
tautai! Zvēram latviskai
Latvijai! Bez gada*
(LU Akadēmiskās bib-
liotēkas Mišņa nodaļa,
Sīkiespiedumu fonds)

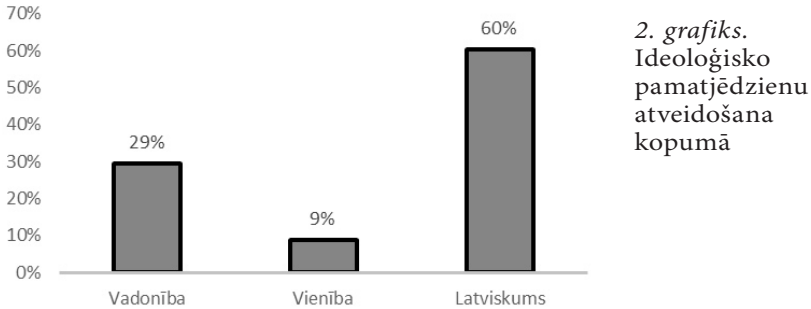

sauklīm. Minētais plakāta tips autoritārajā režīmā bija visizplatītākais, ilustrējot daudzveidīgas tematikas saukļus.

Interesanti, ka visu trīs jēdzienu iekļaušana vienā plakātā bija visai reta parādība – tikai 4% gadījumu. Šeit kā piemēru var minēt plakātu “Zvēram vienotai latviešu tautai! Zvēram latviskai Latvijai” (3. att.). Tajā aicinājumu tiek ties pēc vienības un latviskuma nodrošināja gan sauklis, gan izmantotie simboli. Latviskumu apzīmēja Latvijas karogs un ģerbonis, savukārt vienību simbolizēja plakātā atveidotās dažādās sabiedrības grupas, vienojoties zvērestā vadonim. Zvērests noslēdz idejisko trīsvienību, atveidodams vadonību, kas tekstā nebija minēta, bet ar kompozicionālo paņēmieni palīdzību ieņēma centrālo lomu plakātā.

Analizējot plakātus laika griezumā, secināms, ka visi ideoloģiskie koncepti pārsvarā atveidoti tikai režīma pastāvēšanas pirmajos gados. Turklāt plakāti, kuros iekļāva visus trīs jēdzienus, veidoti tikai 1934. gadā. K. Ulmaņa autoritārā režīma pastāvēšanas laikā visaktuālākā bija latviskuma ideja, jo visa autoritārisma laika plakātos tas bija dominējošais jēdziens. Tam sekoja vadonības un latviskuma vienlaicīga atveidošana, bet vadonības princips plakātos atsevišķi

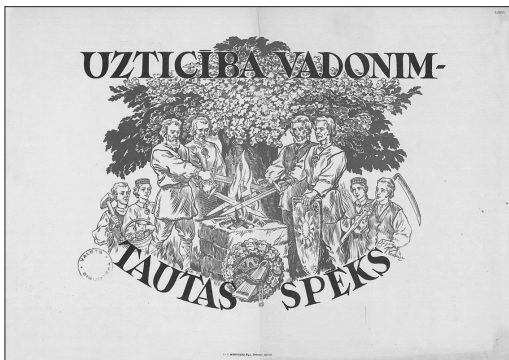

iekļauts tikai 1934. un 1935. gadā, kā arī 1940. gadā. Kaut arī vadonību atsevišķi gandrīz neatveidoja, tomēr kombinācijā ar citām idejām tā tūlīt aiz latviskuma bija viena no visbiežāk ilustrētajām ideoloģiskajām pamatnostādņēm (sk. 2. grafiku). Salīdzinot pārējos jēdzienus ar latviskuma parādīšanās biežumu, pēdējais izteikti dominēja, jo to iepina plašas tematikas plakātos – gan dažādu izstāžu, loteriju, svētku, gan arī autoritārās ideoloģijas stūrakmeņus propagandējošajos plakātos.

BIEŽĀK LIETOTĀ SIMBOLIKA AUTORITĀRĀ REŽĪMA PLAKĀTOS

Latvijas parlamentārajā periodā ar dažādu mediju, t.sk. plakātu, palīdzību politikajā komunikācijā tika ieviesti būtiskākie Latvijas valsts nacionālie simboli, saglabājot tos arī autoritārā režīma propagandā.¹² Balstoties uz autoritārā režīma ideoloģiskajiem pamatuzstādījumiem, pieauga simbolu skaits, kas atsaucās uz patriotismu un latviskumu. No tādiem spilgts piemērs ir sievietes atveidošana tautastērpā. Arī pēc K. Ulmaņa apvērsuma sieviete tautastērpā vairumā gadījumu simbolizēja Latviju. Tomēr autoritārā režīma ideologi tai piešķīra vēl vienu nozīmi – auglības un tautas nākotnes nodrošinātājas lomu. Bieži vien auglības idejas pastiprināšanai izmantotas labības vārpas, kuras sieviete tur rokās. Labība nodrošināja ne tikai sasaisti ar auglību, bet kalpoja kā zemniecības simbols. Piemēram, K. Krauzes plakātā “Uzticība vadonim – tautas spēks” (4. att.) atveidota gan sieviete – auglības simbols ar augļu grozu rokās, gan sieviete ar labības kūli rokās, simbolizējot zemkopību kā tautas “dzīvā spēka avotu”, kā to nereti dēvēja presē.¹³

4. att. Kārlis Krauze.
*Uzticība vadonim –
tautas spēks.* 1934. gads
(LNB, IPTL1-9/3)

5. att. Rihards Zariņš.
Nav miris Lāčplēša gars.
1934. gads
(LNB, IPTL1-9/25)

Autoritārā režīma ikonogrāfijā biežāka parādība bija etnogrāfisko rakstu izmantošana. Neraugoties uz formas vizuālo pieticību un ģeometriski vienkāršoto struktūru, etnogrāfiskie raksti kā grafiskie simboli pieder pie semantiski jeb saturiski vispiepildītākajiem kultūras fenomeniem.¹⁴ Šo kultūras vērtību aktīvi izmantoja autoritārisma

ideoloģijas uzstādījumu ilustrēšanai. Visbiežāk etnogrāfiskie raksti izmantoti plakātos, kuros propagandēts latviskums un vadonība.

Vēl pieaug Latvijas karoga, senlatviešu karavīra un Latvijas ģerbonī iekļauto trīs zvaigžņu lietojums. Atsevišķas uzmanības vērts ir senlatviešu karavīra simbols. Tas kļuva par pagātnes un tagadnes saistītāju, latviskuma vērtību avotu, kā arī tautas varenības simbolu. Spilgts piemērs šī simbola izmantošanai autoritārā režīma plakātos ir R. Zariņa darbs "Nav miris Lāčplēša gars" (5. att.), kas ar senlatvieša (Lāčplēša) tēla palīdzību uzsvēra Latvijas neatkarības iegūšanu Brīvības cīņū rezultātā.

Vienā simbolā sintezējās gan pagātne, gan tagadne, kam pievienojās vēl viena ideja, ietverta Lāčplēša simbolā, – brīvība. Minētā simbola izpratni apliecina žurnālā "Lāčplēsis" publicētā sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa doma: "Vēl tālāk, atskatoties pagātnes gaitās, varam liecināt, ka šās audzes varonīgais gars ir tā iededzies visā tautā, ka kļuvis par tās īsto dabu un sajūtu. Bet, kamēr dzīvos Lāčplēšu cilts, tāpat kā mūžīga ir latviešu tauta un viņas izauklētā Lāčplēša vīra drosmes un augstākās varonības teiksma, mūžīgi brīva būs mūsu tēvzeme Latvija! Lai tāpēc sumināti brīvības cīņū varoņi. Teiksmainā Lāčplēša nemirstošo ideju un slavas drošie mantinieki!"¹⁵

Skatoties uz senlatviešu karavīra tēliem citos plakātos, piemēram, V. Krūmiņa "Atdzimšanas dziesma" (6. att.), ideja par brīvību arī šeit iekļauta senlatvieša tēlā. Tas atveidots kā cīnītājs par atbrīvošanos no pagātnes negatīvajām parādībām sarkanās čūskas veidolā. Minētais brīvības (arī atbrīvošanās) simbols balstījās uz mitoloģizēto Latvijas aizvēsturi un propagandētajām idejām par reiz brīvo un drošsirdīgo latviešu tautu, kuras neatkarību atņēma svešu zemju iekarotāji.

Kā jaunas vienības nacionālās simbolikas arsenālu papildināja Auseklis un citi senatni apzīmējošie simboli. Oktogramma jeb Auseklītis ir ornamentāls rīta zvaigznes Veneras atveids un simboliski saistīts ar rīta gaismu, sauli un līdz ar to – ar atdzimšanu.¹⁶ Autoritārisma plakātiem raksturīgi valsts ģerbonī iekļautās zvaigznes pārveidot par ausekļiem un šo transformēto simbolu izmantot dažādu ideju atveidošanai. Ausekļa pastiprinātā klātbūtne autoritārā režīma plakātos pilnā mērā atbilda propagandētajai idejai par 15. maija Latviju kā "atjaunoto valsti", kā no jauna "atdzimušo" valsti. Atdzimšanas ideju nereti atveidoja ar saules simbolu.

Autoritārā režīma plakātos tika risināts jautājums, kā atveidot pilsētas un lauku savstarpējās attiecības, kurās pieauga lauku domi-

6. att. Vilis Krūmiņš.
Atdzimšanas dziesma.
 1934. gads
 (LNB, IPTL1-37/23)

nance. Pilsētas un lauku simbolu izmantošanas piemērs ir O. Pladera plakāts “Ne šķiru cīņu, bet gan šķiru saprašanos un sadarbību”. Tajā pilsētas un lauki reducēti uz divām sabiedrības grupām – strādniekiem un zemniekiem, ignorējot citu sabiedrisko grupu sasaisti ar pilsētu. Nedaudz plašāks pilsētas simboliskais tulkojums redzams N. Puzirevska plakātā “Patriots un palīgs jaunajai Latvijai būs ikkatrs – vai zemkopis, vai strādnieks, vai arī amatnieks, vai skolotie ļaudis” (7. att.). Šajā piemērā pilsētai piesaistīta arī inteliģence, ne tikai strādniecība. Papildus laukiem, nevis pilsētai simboliski piesaistīts arī amatnieks, pastiprinot lauku simbolisko nozīmīgumu pretnostatījumā pilsētai.

Pilsētas simbolikas iekļaušana režīma propagandas plakātos radīja neatrisinātas problēmas par pilsētas ideoloģisko nozīmi, kas atspoguļojās arī preses slejās. No vienas puses, pilsētu līdz ar strādniekiem iekļāva kā daļu no tautas vienības kopējā ideoloģiskajā sistēmā, bet, no otras puses, tās vērtējums salīdzinājumā ar laukiem bieži vien bija negatīvs. Lai arī lauki ideoloģiski bija daudz nozīmīgāki

7. att. Nikolajs Puzirevskis. *Patriots un palīgs jaunajai Latvijai būs ikkatrs – vai zemkopis, vai strādnieks, vai arī amatnieks, vai skolotie ļaudis.* Kārlis Ulmanis. 1934. gads (LNB, IPtL1-9/19)

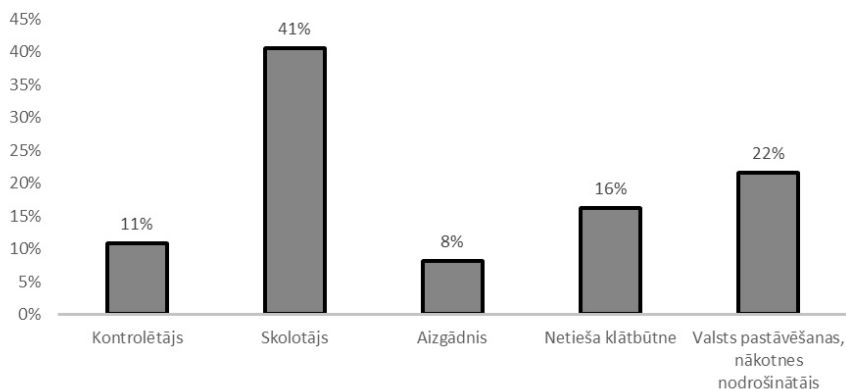
par pilsētu, plakātos, kuros centās parādīt tautas vienības ideju, abi simboli atveidoti kā vienlīdz būtiski. Lauku simbolikas skaitliskais pārsvars kopā ar jau pieminēto auglības simboliku, ko piesaistīja sievietes tēlam (labības vārpas, kā arī raža – novākta vai vākšanas procesā), uzsvēra autoritārā režīma propagandēto zemniecības kā Latvijas valsts pamata nozīmi, akcentējot tās lomu ne tikai tautas paēdināšanā, bet arī tautas pastāvēšanas nodrošināšanā.

VADONĪBAS IDEJA K. ULMAŅA AUTORITĀRĀ REŽĪMA POLITISKAJĀ PLAKĀTĀ

Atsevišķa uzmanība ir pievēršama specifiskām iezīmēm vadonības idejas atveidošanai K. Ulmaņa autoritārā režīma plakātos. No visiem analizētajiem plakātiem vadoņa klātesamību iespējams konstatēt 29%. Tomēr būtiski, ka lielākajā daļā plakātu vadoņa klātesamība tiek nodrošināta pastarpināti ar dažādu simbolisko paņēmieni palīdzību, piemēram, ar zvēresta atveidošanu vai tekstu, kurā prasīts zvērēt vadonim.

Balstoties uz politiskā plakāta darbības teorētiskajiem apsvērumiem, politiskais plakāts radikāli palielina iespējas ietekmes paplašināšanai, radot personiskās komunikācijas efektus ar varas pārstāvjiem (politisko līderi) kā “saviem cilvēkiem” pilsētas ielās. Šeit nozīmīga loma ir arī plakāta tirāžai, kas nodrošina viena un tā paša signāla atkārtošanos. Nepārtraukta pazīstamu seju zibēšana bezseju pilsētas pūlī, ko izvēš pēc noteikta plāna, rada standarta kognitīvo ķēdīti: atkārtošanās – atpazīstamība – iekļaušana “personiskajā [zināšanu. – G. B.-G.] kartotēkā”. Īpaši efektīvi tas darbojās 20. gs. pirmajā pusē, kad cilvēku pieradums pie kinematogrāfiskiem tēliem vēl tikai veidojās.¹⁷

Ņemot vērā vadoņa vizuālā tēla publiskas atkārtošanās nozīmi, interesanti, ka autoritārā režīma plakātos pats K. Ulmanis praktiski nebija atveidots (izņemot vienu – 1934. gadā E. Gestautes veidoto plakātu). Acīmredzot šo vizuālā tēla atkārtošanas un uzsvēšanas funkciju pildīja citi mediji, piemēram, dažādas K. Ulmaņa fotogrāfijas presē, gleznas un bistes, kas bija ierasts interjera elements gandrīz katrā valsts un pašvaldības institūcijā. Tomēr atklāts paliek jautājums, kāpēc plakātos autoritārais režīms izvairījās no vadoņa portreta atveidošanas. Iespējams, K. Ulmaņa režīms plakātus neuzskatīja par īpaši būtiskiem propagandas instrumentiem, citiem komunikācijas veidiem atvēlējams lielāku uzmanību. Līdz ar to arī K. Ulmaņa portreta atveidošana plakātos netika izvērstā. To kompensēja jau minētie glezniecības un foto darbi, kā arī mākslas darbi uz atsevišķu žurnālu vākiem.

3. grafiks. Vadonim piedēvētās lomas plakātos

Vistiešāk vadoņa saskari ar iedzīvotājiem nodrošināja ar K. Ulmaņa citātu drukāšanu un izvietošanu pie sienām. Dažādie izteicieni, saukļi, kā arī izmantotā simbolika iezīmēja ar plakātu palīdzību definētās vadoņa lomas. Latvijas vēstures historiogrāfijā ir pētījumi, kas, balstoties uz preses materiāliem, iezīmējuši lomas un īpašības, ko asociēja ar K. Ulmani.¹⁸ Starp tām minēta K. Ulmaņa identifikācija ar dažādām sociālajām grupām – strādniekiem, zemniekiem, jaunatni, kultūras cilvēkiem. Tāpat K. Ulmanis parādījās kā aktīvs politiķis un sabiedriskās labklājības līmeņa uzlabotājs – viņš bija labsirdības un gādības paraugs.¹⁹ Tik plašu lomu klāstu nebija iespējams identificēt plakātos, tehniskie nosacījumi un izplatīšana ierobežoja iespējas izvērst milzīgu skaitu dažādu plakātu, kas spētu definēt tik dažādas vadoņa īpašības un lomas. Līdz ar to plakātos parādījās tikai piecas lomas: (1) vadonis labvēlis, valsts un tautas panākumu garantētājs, (2) skolotājs, (3) vadonis – kontrolētājs, (4) dažādu jomu aizgādnieks, (5) netieša klātbūtne (pasīvs vērotājs), savas klātesamības nodrošinātājs (sk. 3. grafiku).

Visbiežāk vadonis atveidots kā skolotājs (41% gadījumu), kurš ar savu viedumu norāda pareizās sabiedrības uzvedības normas. Skolotāja lomas ietvaros K. Ulmanis pamācīja, kas cilvēkiem darāms valsts attīstības labā. Šeit uzsvērtā darba, izglītības, patriotisma, kā arī pareizā saimniecības virziena (lauksaimniecības) attīstība. Skolotāja loma bija aktuāla plakātos, kas definēja pareizās sabiedrības uzvedības normas. Uzvedības normas noteicošie plakāti atšķīrās pēc to tipoloģijas, tie bija divu veidu – “teksta plakāti” un teksta un attēlu apvienojumi, bet ar līdzīgi konstruētu vēstījumu.

Teksta plakātos skaidrāk uzsvēra vērtības, uz ko cilvēkiem tiek ties. Piemēram, darbs un strādīgums, rūpes par kopīgu labumu un Latvijas valsti. Minēto tendenci atspoguļo plakāts ar uzrakstu: “Katrs savā darbā, bet visi valsts darbā.” Tāpat parādījās plakāti, kas noteica iedzīvotāju patriotisko uzvedību. Tāds, piemēram, ir teksta plakāts “Tēvu zemes mīlestība ir augstākā mīlestība virs zemes. Kārlis Ulmanis” vai arī “Topiet lepni uz to, ka mēs esam mūsu latviskās Latvijas pilsoņi”. Tikpat pamācošs ir izteiciens: “Vienosimies uzticībā Vadonim!” No plakātiem, kuros parādījās ne tikai teksts, bet arī attēls, minams “Zemkopībā ir mūsu spēks un stiprums” (1. att.), kurš uzsvēra būtiskāko valsts saimniecības nozari. No vienas puses, plakāta vēstījums sašauca ar ideoloģiski definēto zemniecības dominanci Latvijas saimnieciskajā, sociālajā un politiskajā dzīvē, bet, no otras puses, to varētu traktēt kā mēģinājumu apturēt darbaspēka aizplūšanu no nozares.

Par darbaspēka aizplūšanas problēmu daudz runāts presē, arī režīma ideologu rakstos. Visbiežāk, rakstot par šo problēmu, pilsētu pretnostatīja laukiem, pilsētai piedēvējot negatīvas konotācijas. Piemēram, LU rektors, vēlākais izglītības ministrs Jūlijs Auškāps norādīja, ka “ar bēgšanu no darba saistīta bēgšana no laukiem uz šķietami vieglo dzīvi pilsētā, kas apdraud tautu pašos pamatos.”²⁰ Pilsētās iedzīvotāju ķermenis tiekot tā novājināts, ka pilsētnieki nedod pēcnācējus vai arī dod maz. To pašu uzsvēra rakstnieks un publicists Jānis Lapiņš, rakstot, ka “visas pilsētas jāatzīst par nācijas kapu un katra iedzīvotāju aizplūšana uz pilsētu – par nācijas nodevību, par pašnāvību.”²¹ “Tautas kaps”²² autoritārā režīma presē izmantots kā pilsētas apzīmējums, vēl skaidrāk iezīmējot režīma sludināto lauku un pilsētas antagonismu. Iepriekš minētais plakāts parāda, ka ne tikai kritiskas publikācijas par pilsētas negatīvajām parādībām centās risināt darbaspēka aizplūšanu, bet arī pozitīvisma garā veidoti, vadoņa pamācošos vārdos ietērpti propagandas plakāti ar zemnieka darba heroizēšanu.

Atgriežoties pie vadoņa – skolotāja lomas, jāpiemin, ka, neskatoties uz dažiem izņēmumiem, šo lomu visbiežāk uzsvēra teksta plakātos. Minēto plakātu nozīmes pastiprināšanai nebija vajadzīgi simboli, arī bez tiem definējot vēlamo sabiedrības uzvedības modeli. Ar šiem izteicieniem un norādījumiem dekorētās dažādu iestāžu telpas skaidri parādīja režīma prasības, arī to pieprasījums no dažādu valsts iestāžu puses veicināja atspoguļotā vēstījuma nokļūšanu sabiedrības uzmanības centrā.

Kā nākamo skaitliski visbiežāk veidoja vadoņa tēlu, kas pareģoja stabilu nākotni gan valstij, gan cilvēkiem, kā arī kalpoja kā Latvijas “spēka avots” un tās pastāvēšanas garants (kopumā 22% gadījumu). Šajā lomā vadonis nodrošināja valsts attīstību un bija garants vēsturiskā tainīguma saglabāšanai. Ar šīs lomas palīdzību pierādīja un pamatoja vadoņa leģitimitāti.

Jau pašos pirmajos plakātos tika meklēta un pamatota vadoņa leģitīmā vieta Latvijas vēsturē. Pamatojot vadonības nozīmi, presē parādījās apgalvojumi, ka “vienota tauta pulcējas ap vienu vadoni. Tā rada to no sava vidus, spējīgāko no spējīgākajiem. Tā seko viņa gribai, ne viņa varas dēļ, bet tamdēļ, ka ir pārliecināta, ka tas zin mērķi un pazīst ceļu uz šo mērķi, tamdēļ, ka tam ir drosme pa priekšu iet.”²³

Vadoņa īpašo lomu un spējas, kā arī tajās pamatoto varas leģitīmismu atspoguļo 1934. gadā tapušais K. Krauzes plakāts “Uzticība

vadonim – tautas spēks” (4. att.). Šajā plakātā spilgtāk nekā jebkurā citā norādīta vadonisma leģitimitāte, kuras varas avots balstīts Latvijas senajā vēsturē. Ar plakāta simbolikas palīdzību panākta K. Ulmaņa vadonības sasaiste ar senajiem virsaišiem. Plakātā parādās pilns vēlākos gados lietotais autoritārā režīma simbolu spektrs. Šo plakātu savā ziņā var uzskatīt par autoritārā režīmā lietotās ikonogrāfijas paraugu. Tajā redzams zemnieks un strādnieks, sieviete kā pārējās tautas simbols – tautas turpmākās pastāvēšanas garants, latviskumu definējošie elementi – ozols, kokle, tautiskā josta, kā arī vadoņa spēka avots – senie virsaiši. K. Krauzes plakāta ideoloģisko nozīmi apliecina arī tā izmantošana ielu dekorēšanai pirmajos Vienības svētkos Rīgā 1935. gadā. Atšķirībā no citiem plakātiem šo plakātu vairākas reizes palielināja un izkāra pie kāda nama sienas vienā no svarīgām svētku norises vietām.²⁴

Vadoņa kā labākas nākotnes pareģa loma parādījās arī mazāk simboliskos plakātos, kuros atveidoti tikai etnogrāfiskie raksti un sauklis. Teksts arī iekļāva vadoņa lomu raksturojošo ideju, zem katra saukļa norādot, ka autors ir K. Ulmanis. Uz pareģa lomu attiecās, piemēram, tādi teksta plakāti kā “Jaunās Latvijas saules spīdēs pār visiem. Kārlis Ulmanis” un “Mēs varam būt patrioti visi un būsīsim visi. Kārlis Ulmanis”. Pareģojot Latvijas nākotnes perspektīvas, pārsvarā balstītas uz latviskuma pamata, K. Ulmanis, no vienas puses, pozicionējās kā pareģis, bet, no otras puses, uzņēmās atbildību par pareģojumu piepildīšanos.

Pareģojumi papildināja rakstiskā un mutiskā veidā izskanējušos K. Ulmaņa apgalvojumus gan preses slejās, gan arī dažādu pasākumu uzrunās. Vairumā gadījumu emocionāli veidotie apgalvojumi atkārtojās visos trijos medijos – presē, plakātos un uzrunās. Tas attiecas ne tikai uz pareģa lomā teiktajiem, bet arī uz citu vadoņa lomu sakarā paustajiem apgalvojumiem. Kā dažus piemērus no vairākkārt atkārtotiem saukļiem var minēt: “būt lepnīem uz to, ka esam latvieši”,²⁵ “šī zeme, kas ir mūsu”,²⁶ “tautas latvisko misiju mēs varēsīm pildīt tikai kā latvieši uz latviešu zemes”,²⁷ “ne savstarpēju apkarošanos, bet vienotu domu!”²⁸ un “katrs savā darbā, bet visi valsts darbā!”²⁹ Salīdzinot atsevišķu plakātu veidošanas gadu un, piemēram, K. Ulmaņa runas datējumu, kur parādās vienādie izteicieni, secināms, ka K. Ulmaņa runas varēja būt avots, no kura ņemta iedvesma radītajiem plakātiem.

Nākamā propagandas plakātos definētā bija vadoņa – kontrolētāja loma (11% gadījumu). Atšķirībā no iepriekš minētajām lomām, kas

saistījās ar pozitīvām konotācijām, vadoņa – kontrolētāja loma ietvēra negatīvas konotācijas. Līdz ar to režīma vizuālajā propagandā vadonim piedēvētas pretrunīgas īpašības. Lai arī kontrolētāja loma nebija viena no izplatītākajām, tomēr skaitliskā ziņā tā daudz neatpaliek no tādām lomām kā pareģis un aizgādnis, uzsverot kontroles nepieciešamību režīma pastāvēšanai.

Vadonis kontrolētāja lomā norādīja uz nepieciešamību pēc bezierunu paklausības. Līdzīgi kā gadījumā ar skolotāja lomu, kurš norādīja vēlamās uzvedības normas, vadonis – kontrolētājs darīja to pašu stingrākā manierē. Te vairāk raksturīgi plakāti ar teksta un attēla kombināciju, kur attēls pastiprināja tekstu, radot spēcīgākas emocionālās asociācijas. Tāds, piemēram, bija R. Šiško 1936. gadā veidotais plakāts “Uzticību valstij un vadonim!” (8. att.). Attēla teksts demonstrēja stingras paklausības nepieciešamību, pat izteiktu pavēli. Vairs netika apelēts pie patriotiskām jūtām, nebija piedāvāta izvēle. Arī plakāta kompozicionālais izkārtojums, lietotie simboli (Latvijas karogs, zvērests) radīja kārtības, kontroles, unifikācijas un indivīda pakārtotās lomas priekšstatu. Turklāt centieni atveidot gan zemnieku, gan strādnieku, gan arī ierēdniecību simbolizēja visas sabiedrības pakļaušanu vienotai kontrolei. Līdzīgā stilā veidoti vēl vairāki citi šīs kategorijas plakāti, kuru kompozīcija apstiprina visas iepriekšminētās idejas. Plakātos uzsvērto nepieciešamību pēc pakļaušanās papildināja arī presē ietvertie apgalvojumi, piemēram, “vienību var uzturēt tikai nelokāma disciplīna un pilnīga padošanās Vadoņa norādījumiem”.³⁰ Šajā apgalvojumā precīzi ietverta visu šī tipa plakātu ideja.

Plakātos pieprasīto paklausīgumu atveidoja daudz stingrāk nekā, piemēram, padomju laika plakātos.³¹ Emocionālās noskaņas ziņā K. Ulmaņa laikā veidotie, vadoņa – kontrolētāja un uzvedības normas nosakošie plakāti raksturojami ar mākslinieciski izteiktu, daudz lielāku totalitārisma pieskaņu nekā Latvijas padomju laikā veidotie plakāti. Šī tipa plakāti tikpat stingri pieprasīja uzticību ne tikai vadonim un valstij, bet arī latviskumam un vienotībai. Piemēram, skolotāja loma parādījās sasaistīta ar pozitīvām emocijām dažādajos izteicienos, ko pastiprināja gaišo un mierīgo krāsu lietošana plakāta mākslinieciskajā noformējumā, kā arī elementu brīvs, nepiespiests izkārtojums. Savukārt vadoņa – kontrolētāja loma atspoguļojās kā stingra pamācītāja loma, kas parādījās plakātos ar saukļa un vizuālo elementu kopēju kompozīciju. Šāds režīma tiražētais, stingrais, uz bezierunu paklausību vērsts vizuālais tēls tomēr palika vairāk tikai

8. att. Raimonds Šiško.
Uzticību valstij un vadam! 1936. gads
(LU Akadēmiskās bibliotēkas Misiņa nodaļa, Sīkiespiedumu fonds)

plakātos, jo praktiskas darbības stingrās kontroles un paklausības nodrošināšanai sabiedrībā neizvērsa.³² Tā drīzāk palika kā zināma režīma ārīšķība.

Krasās K. Ulmaņa autoritārā režīma un Staļina totalitārā režīma vizuālās valodas atšķirības varētu būt skaidrojamas ar pretējām nostājām sabiedrības “audzināšanā”. Nežēlīgais Staļina totalitārais režīms iedzīvotāju atbalsta nodrošināšanai plakātlapu attēlus pārvērta tēlos – maskās: vardarbība ieguva laimīgas, smaidošas sievietes seju, “visu tautu tēvs” – Staļina profilu.³³ Padomju vara savu nežēlību tādā veidā maskēja ar “apsolītās zemes” iegūšanas atspoguļojumu. Savā ziņā līdzīgi rikojās K. Ulmaņa autoritārā režīma ideologi, kas salīdzinoši “maigo” režīma politiku centās maskēt ar skarbāku vizuālo retoriku.

K. Ulmaņa autoritārā režīma un Padomju Savienības totalitārā režīma salīdzinošajā skatījumā interesanta ir mākslas vēsturnieces Stellas Pelšes atziņa attiecībā uz mākslas teorētiskajiem priekšstatiem, kas dominēja autoritārā režīma laikā. Uzsvērts, ka vēlamā mākslas modeļa stilistisko aspektu traktējumā vairākums teorētisko atziņu

9. att. Jēkabs Strazdiņš.
*Vienoti zem latviskā
karoga! Bez gada*
(LU Akadēmiskās
bibliotēkas Misiņa
nodaļa, Sīkiespiedumu
fonds)

autoru pieslēgās revolucionārās Krievijas mākslinieku heroiskā reālisma koncepcijai, tikai citā “ideoloģiskajā” noformējumā. Latvijas neatkarības pēdējā desmitgadē beidza nostiprināties tradicionālās ievirzes konservatīvie priekšstati, veidojot loģisku pāreju uz padomju perioda oficiālās mākslas teorijas retrospektīvismu.³⁴ Līdzīgs mākslas traktējums autoritārajā režīmā un Padomju Savienībā radīja priekšnoteikumus salīdzinoši vieglākai pārejai un mākslas adaptācijai no viena politiskā režīma uz otru.

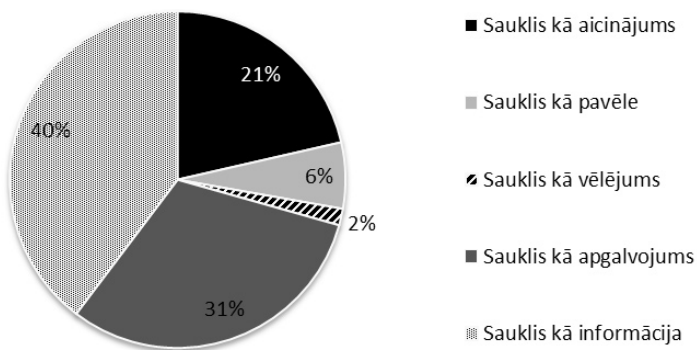
Vēl viena vadoņa loma, kas diezgan neuzkrītoši parādījās atsevišķos plakātos, ir aizgādņa loma. Tā izpaudās dažādu svētku organizēšanā, piemēram, valsts mēroga dziesmu svētku plakātos, kuros skaidri norādīts, ka tie veidoti K. Ulmaņa protektorātā. Līdzīga aizgādniecība parādījās atsevišķu izstāžu rīkošanā. Aizgādņa tēlā vadonis pilda diezgan pasīvu lomu, kuras uzdevums vairāk bija atgādināt, ka bez vadoņa klātbūtnes nav iespējams neviens nozīmīgs pasākums valstī, kā arī pietuvināt vadoni ļoti dažādām norisēm sabiedrībā.

Ir vesela virkne plakātu, kas neizcēla kādu no vadoņa funkcijām, bet gan norādīja uz vadonības principa klātesamību. Šī parādība

vērtējama kā vadoņa netiešās klātesamības (pasīvā loma) nodrošināšana, kas novērojama 16% gadījumū. Pārsvārā netiešā klātbūtne parādijās ar tipiskā vadoņa žesta atveidošanu (roka pacelta sveicienā – sk. 8. un 9. att.), kas plakātā bija vienīgais vadonības idejas apliecinātājs. Kā piemērs minams gan K. Krauzes “Zvēram vienotai latviešu tautai! Zvēram latviskai Latvijai!” (3. att.) un N. Strunkes “Atdzimšanas dziesmas” plakāts, gan arī J. Strazdiņa plakāts “Vienoti zem latviskā karoga!” (9. att.). Tajos visos atveidots vadoņa žests, bet nevienā pats vadonis nav pieminēts.

RETORIKA UN KRĀSU SIMBOLIKA K. ULMAŅA AUTORITĀRĀ REŽĪMA POLITISKAJĀ PLAKĀTĀ

Saukļu izteiksmes formas ir būtisks plakāta iespaids un nozīmes noteicējs. Tās liecina gan par uzrunājamās auditorijas, gan uzrunātāja raksturu, ierastām un pieņemamām komunikācijas formām. Autoritārā režīma plakātos lietotās saukļu formas un to skaitliskā attiecībā redzama 4. grafikā. Visbiežāk sauklis pildīja informatīvo funkciju, ar tā palīdzību pārsvārā nodotas ziņas par kāda pasākuma vai svētku organizēšanu un norisi. Tādi, piemēram, bija Atdzimšanas dziesmas plakāti, dziesmu svētku plakāti, dažādu izstāžu plakāti. Neskatoties uz to, ka plakāta tekstuālā daļa ir informatīva, nereti vizuālā daļa sastāvēja no daudz plašākas informācijas. Tas attiecās uz jau minētajiem Atdzimšanas dziesmas plakātiem, kuru vizuālie elementi ietvēra plašus ideoloģiskos konceptus.

4. grafiks. Saukļu izteiksmes formas

Nākamā lielākā saukļu izteiksmes formas grupa bija apgalvojumi (31%). Ar saukļa kā apgalvojuma palīdzību uzsvērtas dažādas parādības sabiedrībā.³⁵ Ar šādu izteiksmes formu panākts, ka apgalvotais tiek pieņemts kā esošais (reālais). Apgalvojumus izteica vairākās variācijās. Pirmā no tām bija apgalvojumu izteikšana tagadnes formā, pārliecinot par jau sasniegto. Pie šādiem apgalvojumiem pieskaitāmi tādi saukļi kā “Uzticība vadonim – tautas spēks”, “Tā zeme ir mūsu – tās pilsētas mūsu”, “Nav miris Lāčplēša gars”, “Valsts dibinātājs un atjaunotājs ir mūsu vadonis”, “Tēvu zemes mīlestība ir augstākā mīlestība virs zemes”, “Latvijas vārds svēts vārds”. Minētie saukļi vairāk orientēti uz dažādu latviskuma un patriotisma vērtību uzsvēršanu, tikai atsevišķos gadījumos apzīmējot politiskas pārvērtības (pirmie divi piemēri).

Otra grupa bija apgalvojumi, kuri izteikti nākotnes formā. Šādi izteicieni ir ievērojami mazākā skaitā nekā tagadnes formā veidotie. Šeit kā piemēri minami tādi izteicieni kā “Atjaunotā Latvijā uzgavilēs latviskais” un “Jaunā Latvijas saule spīdēs pār visiem”. Skaitliskiniecīgais šo apgalvojumu apjoms ir saprotams, jo saukļi nevis apliecina “jaunās valsts” sasniegto propagandēto ideju jomā, bet gan norāda, ka šāda situācija ir sasniedzama tikai nākotnē. Tas radīja pretrunas propagandas saturā. No otras puses, pavērtējot nākotnes formas saukļus, iezīmējas režīma pareģošanas iedaba, kas spilgti izpaudās jau iepriekš pieminētajā vadoņa – pareģa tēlā.

Nākamā lielā saukļu grupa bija aicinošie saukļi – 21% no plakātu kopējā skaita. Šie saukļi aptvēra gandrīz visas tematikas plakātus, arī ideoloģiski visnozīmīgākos, kā vadonību, vienību un latviskumu proponējošos. Aicinājumu izsakošajos saukļos izvēlēta gramatiskā forma “mēs”. Tādā veidā tiek samazināta nošķirtība starp potenciālo plakāta auditoriju un režīmu pašu, kas sevi identificē kā daļu no sabiedrības. Šeit kā piemēri minami plakāti “Stādīsim bērzus! Rīkosim meža dienas!”, “Apzināsimies ne tikai savas tiesības, bet jo vairāk pienākumus!”, “Izkopsim latviskos tikumus”, “Spožu turēsim Latvijas godu”, “Degsim Latvijai!”, “Vienosimies uzticībā vadonim” u.c.

Skaitliski daudz mazāk bija pavēles formā izteiktu saukļu – tikai 6% gadījumu. Tas zināmā mērā saskaņēja ar salīdzinoši nelielo vadoņa – kontrolētāja lomu attēlojošo plakātu skaitu. Pavēles formas saukļos atmesta “mēs” forma, izvēloties stingrākus un pieprasošākus izteiksmes līdzekļus. Pavēles formu izmantoja plakātos, kas saistīti ar vadonības ideju. Piemēram, “Uzticību valstij un vadonim!” (8. att.), “Vienību uz latviska pamata!”, “Ne savstarpēju apkarošanos,

bet vienotu domu!” un “Topiet lepni, ka mēs esam mūsu latviskās Latvijas pilsoņi!”.

Skaitliski vismazāk pārstāvētā grupa ir saukļi kā vēlējums. Šeit izmantota tāda izteiksmes forma, kas norādīja uz apgalvojumiem par Latvijas nākotnes perspektīvām. Starp šādiem saukļiem minami “Latvijai jābūt latviešu valstij”, “Lai atjaunotā latviešu sētā ir atkal latvisks darbs un latviska dzīve un prieks!”. Vēlējuma izteiksme izmantota, definējot latviskuma ideju plakātos.

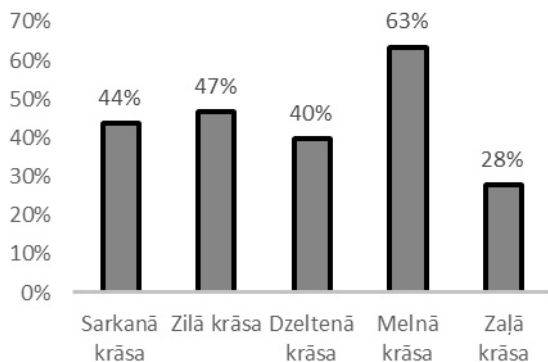
Kopumā saukļu formu izvēle liecina par samērā maigu un neuzstājīgu uzrunas formu izmantošanu režīma propagandas plakātos. Tā kā latviskuma ideja bija atveidota visbiežāk, saprotams, ka tieši šīs idejas atveidošanā izmantoti visu tipu saukļi, attiecinot tos gan uz tagadnes, gan nākotnes reālijām. Tikai režīma pastāvēšanas pirmajā gadā novērojama visu saukļu formu izmantošana. Turklāt tas ir vienīgais gads, kurā izmantota vēlējuma forma. Acīmredzot režīma pastāvēšanas pašā sākumā bija nepieciešamība iegalvot cilvēkiem, kas sagaidāms nākotnē. Interesantas tendences novērojamas arī attiecībā uz pavēles formas saukļiem, kas skaitliski pieauga ar katru gadu. Pārējo saukļu gadījumā nekādas izteiktas attīstības tendences nebija novērojamas, katrā gadā skaitliskajiem rādītājiem atšķiroties.

Būtisks ir jautājums par plakātos izmantotajām krāsām. Plakātu mākslinieciskā noformējumā visbiežāk izmantotās krāsas atspoguļotas 5. grafikā.

Visos gadījumos izteikti dominē melnā krāsa, kas autoritārā režīma plakātos parādījās 63% gadījumu. Tā vairāk izmantota saukļiem, bet mazāk iesaistīta plakāta ilustrāciju kompozīcijā. Visbiežāk ilustrācijās parādījās zilā krāsa – pārsvarā tieši gaiši zilā (47%). No krāsu simbolikas viedokļa zilā krāsa saistīta ar garīgumu, tā asociējas ar dvēseles atbrīvošanos, vieglu, nespriegtu un pārdomātu dzīves ievirzi. Tā ir arī dažādu reliģisko tēlu krāsa gan kristietībā, gan citās reliģijās.³⁶ Tāpat zilā krāsa ir brīvības un liberālisma simbols.³⁷ Zilā krāsa pārsvarā izmantota kā plakāta fona krāsa, šķietami radot brīvības un atraisītības priekšstatus, pacilātību kā režīma izveidotās “jaunās” Latvijas raksturiezīmes.

Gandrīz tikpat bieži plakātos izmantota sarkanā krāsa (44%), kas gan vairumā gadījumu ir teksta krāsa. Sarkanā krāsa ar savu spilgtumu daudz labāk piesaista garāmgājēja skatienu, līdz ar to šī krāsa plakātā kalpo kā uzmanības piesaistīšanas elements. No krāsu simbolikas viedokļa sarkano uzskata par agresīvu, vitālu un spēka pilnu krāsu, kas radniecīga ugunij. Tā nozīmē gan mīlestību, gan

5. grafiks. Autoritārā režīma plakātos izmantotās krāsas

cīņu uz dzīvību un nāvi.³⁸ No vienas puses, sarkanā krāsa pildīja skatiena piesaistīšanas funkciju, bet, no otras puses, tā tomēr radīja konotācijas ar kreiso partiju simboliku, īpaši kombinācijā ar melno krāsu. Bet acīmredzot šis apstāklis nebija pietiekami nozīmīgs, lai atteiktos no sarkanās krāsas izmantošanas režīma propagandas plakātos.

Dzeltenā krāsa parādījās 40% plakātu, vairumā gadījumu saistoties ar saules simboliku, kas jau ietvēra norādes uz pozitīvu nākotni. To uzsvēra visai bieži autoritārisma plakātos, tādā veidā arī simboliskā līmenī pastiprinot ideoloģiskās nostādnes. Vismazāk izmantotā krāsa režīma plakātos bija zaļā (tikai 28% plakātu), kas ir interesanti, jo zaļā krāsa tradicionāli saistīta ar dabas simboliku. Zaļā bija Latviešu zemnieku savienības karoga krāsa, kā arī bija domnējošā krāsa šīs partijas vēlēšanu plakātos. Zaļā krāsa bija sasaistīta ar zemniecību, kam autoritārajā ideoloģijā bija centrālā loma. Zaļās krāsas salīdzinoši skopā izmantošana režīma propagandas plakātos simboliski rada pretrunas ar ideoloģiskajām nostādnēm, apšaubot tiekšanos pēc zemniecības nozīmes pastiprināšanas. Pat lauku ainavas, kas parādās plakātos, nereti atveidotas melnā vai zilā, bet ne zaļā krāsā (sk., piemēram, 1. un 7. att.).

***

Kopumā jāsaaka, ka politisko struktūru atveidošanā autoritārajam režīmam nebija jāsāk tukšā simboliskā telpā, demokrātijas laikā galvenie nepieciešamie simboli bija definēti un to nozīme nostiprināta sabiedrībā. Balstoties uz lielāko daļu no tiem, tika veidoti jaunajai ideoloģijai atbilstoši plakāti. Tikai atsevišķiem simboliem sākotnējo

nozīmi koriģēja, vai nu to papildinot, kā tas bija sievietes tēlam, vai padziļinot, kā tas bija senlatviešu karavīra tēlam.

Autoritārajā režīmā valsts politisko iekārtu skaidroja ar ideoloģisko konceptu – vienība, latviskums un vadonība – palīdzību. Plakātos ideoloģiskie “stūrakmeņi” pārsvarā atveidoti vairāki vienkopus, tikai retos gadījumos izceļot kādu vienu atsevišķi. Plakātos dominējošais koncepts bija latviskums, kam biežuma ziņā piekāpās pat vadonības ideja.

Vērtējot autoritārā režīma politiskās varas vizualizācijas paņēmienus, jāsecina, ka plakātos centrālo lomu ieņēma nevis vadonība kā valsts varas balsts, bet gan latviskums. Vadonis ar savām plakātos definētajām dažādajām lomām valsts politikā palika otrajā vietā. Tomēr vadonību plakātos plaši iztīrāja, jau režīma pirmsākumos ar plakātu palīdzību definējot visas vēlāk propagandētās vadoņa lomas. Neskatoties uz centieniem sporādiski uzsvērt kontroles un paklausības nepieciešamību no iedzīvotāju puses, vairumā gadījumu režīms tomēr izvēlējās mērenu un pielaidīgu sabiedrības uzrunāšanas modeli un izteiksmes formas. Vēlme pēc stingras kontroles nodrošināšanas palika vien simboliskā līmenī.

ATSAUCES

- ¹ Gerhard Paul (2009). Die visuelle Geschichte und der Bildkanon des kulturellen Gedächtnisses. In: Gerhard Paul (Hg.). *Jahrhundert der Bilder 1900 bis 1949*. Bd. 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 14; Toby Clark (1997). *Art and Propaganda*. New York, pp. 7–15; Vita Zelče (2010). Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu kampaņa: par informācijas plūsmu un īpatno. *Latvijas Arhīvi*, 1, 126. lpp.
- ² Gerhard Paul (1990). *Aufstand der Bilder. Die NS-Propaganda vor 1933*. Dietz; Bonn, S. 14.
- ³ Brigitte Tolkemitt (1991). Einleitung. In: Brigitte Tolkemitt (Hg.). *Zeitschrift für historische Forschung*. Beiheft 12: Historische Bildkunde: Probleme – Wege – Beispiele. Berlin, S. 10.
- ⁴ Andris Caune (1994). *Rīgas vecpilsēta pirms 100 gadiem*. Rīga; Andris Caune (2009). *Rīgas Ziemeļu priekšpilsēta pirms 100 gadiem*. Rīga; Andris Caune (1998). *Rīgas Pārdaugava pirms 100 gadiem*. Rīga; Inta Štamgute (2000). *Rīga: 20. gs. sākuma pastkartēs*. Rīga; Ilgvars Butulis (2007). Ārzemju sievietes žurnāla “Zvaigzne” attēlos (1956–1959). No: Kaspars Zellis (sast.). *Sievietes Latvijas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; Inga Pērkone (2008). *Es varu tikai mīlēt...: sievietes tēls Latvijas filmās*. Rīga: Neputns; Andris Teikmanis. *Mākslas un politikas attiecību semiotika: vizuālo un verbālo vēstījumu mijiedarbība Latvijas padomju perioda glezniecībā*. (Promocijas darbs); Baiba Vanaga (2004). Mākslinieka tēls

20. gs. 20.–30. gadu latviešu fotogrāfijā: tipoloģiskais aspekts. *Latvijas Arhīvi*, 1.
- ⁵ Peter Burke (2007). *History and Social Theory*. Cambridge, p. 77.
- ⁶ Valdis Bērziņš (atb. red.) (2003). *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīgā valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 594. lpp.
- ⁷ Aivars Stranga (1998). *LSDSP un 1934. gada 15. maija valsts apvērsums: demokrātijas likteņi Latvijā*. Rīga: [autora izdevums], 197.–198. lpp.
- ⁸ Turpat, 215. lpp.
- ⁹ Ilgvars Butulis (2001). Autoritāre Ideologie und Praxis des Ulmanis-Regimes in Lettland 1934–1940. In: Erwin Oberländer (Hg.). *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa: 1919–1944*. Paderbon; München; Wien; Zürich: Ferdinand Schöningh, S. 249–250.
- ¹⁰ Ilgvars Butulis. Visi palīgā valstij! Kārļa Ulmaņa režīma autoritārā ideoloģija Latvijā (1934–1940). Dažas pamatzīmes. *Diena*, 31.07.2004.
- ¹¹ Kopumā rakstā tiek analizēti 126 autoritārā režīma laikā tapušie propagandas plakāti. Spriežot pēc arhīva materiāliem, tas aptver praktiski visus šajā laikā veidotos plakātus. Viena no galvenajām rakstā izmantotajām metodēm ir attēlu kontentanalīze, nosakot vispārējās plakātu saturiskās tendences K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā, kas tiek atspoguļotas grafikos.
- ¹² Ginta Brūmane-Gromula (2013). *Politiskais plakāts kā Latvijas vēstures avots, 1920.–1940. gads*. (Promocijas darbs).
- ¹³ Karole Dāle (1938). Sievietes loma tautas spēka radīšanā. *Lāčplēsis*, 6, 34. lpp.; Ernests Blanks. Baltā māte. *Latgales Vēstnesis*, 10.05.1935., 1. lpp.
- ¹⁴ Janīna Kursīte (2008). Latvijas plakāts un tā simbolika. No: Ramona Umblija (sast.). *Plakāts Latvijā*. Rīga, 24. lpp.
- ¹⁵ Alfrēds Bērziņš (1938). Valdonīgais brīvības dzenulis. *Lāčplēsis*, 6, 19. lpp.
- ¹⁶ Kursīte. Latvijas plakāts, 25. lpp.
- ¹⁷ Vadim Mikhailin, Galina Beliaeva (2012). Politicheskkii plakat: ramki vospriiatia i vozdeistvii. *Neprikosnovennyi zapas*, Nr. 1, s. 46. Pieejams: <http://dlib.eastview.com/browse/doc/26854545> (aplūkots 20.03.2012.).
- ¹⁸ Viedokļi ieskicēti pētījumos, kas publicēti: Vita Zelče (2007). *Agora 6: Reiz dzīvoja Kārlis Ulmanis ...* Rīga: Zinātne.
- ¹⁹ Evita Naglinska (2003). Vadoņa tēla konstruēšana latviešu presē: Kārlis Ulmanis un Josifs Staļins. *Latvijas Arhīvi*, 2, 61. lpp.
- ²⁰ Jūlijs Auškāps (1936). Kultūras pretrunas. *Sējējs*, 3, 253. lpp.
- ²¹ Jānis Lapiņš (1937). Pilsētu jaunatnes problēma. *Sējējs*, 2, 136. lpp.
- ²² [Anonīms] (1936). Latviskās pilsētas. *Sējējs*, 4, 354. lpp.
- ²³ [Anonīms] (1937). Vienība. *Sējējs*, 5, 451. lpp.
- ²⁴ [Anonīms] (1935). *Rīts*, 133, 19. lpp.
- ²⁵ Kārlis Ulmanis (1935). *Sabiedriskie raksti un runas: izlase*. Rīga, 105. lpp. (Runa 18. novembrī valsts 20. gadadienā).

- ²⁶ Jānis Lapiņš (1939) (sast). *K. Ulmanis. Uzvaras ceļš: rakstu un runu izlase un izvilcumi*. Rīga, 105. lpp. (No runas Pļaujas svētkos Koknesē 1935. gada 13. oktobrī).
- ²⁷ Lapiņš (sast). *K. Ulmanis. Uzvaras ceļš*, 155. lpp. (Norādījumi Mazpulku noietnei Mežotnē, 1937. gada 1. augustā).
- ²⁸ Ulmanis. *Sabiedriski raksti un runas*, 2. daļa, 170. lpp. (Radio runa 1934. gada 18. maijā).
- ²⁹ Aleksandrs Grīns (1937). Latviešu valsts un latviešu vienības doma vieno gadu simteņus. *Sējējs*, 6, 582. lpp.
- ³⁰ [Anonīms] (1937). Vienība. *Sējējs*, 5, 451. lpp.
- ³¹ James Aulich, Maria Sylvestrova (2000). *Political Posters in Central and Eastern Europe, 1945–1995*. Manchester; Ginta Brūmane (2009). Totalitārisma ikonogrāfija: Latvijas padomju politiskais plakāts, 1945.–1965. gads. No: *Okuācijas režīmi Baltijas valstīs, 1940–1991*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 327.–353. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 25. sēj.).
- ³² Butulis. *Autoritāre Ideologie und Praxis*.
- ³³ Umblija (sast.). *Plakāts Latvijā*, 12. lpp.
- ³⁴ Stella Pelše (2007). *Latviešu mākslas teorijas vēsture: mākslas definīcijas valdošo laikmeta ideju kontekstā (1900–1940)*. Rīga: Ulma, 157. lpp.
- ³⁵ Frenk Kämpfer (1985). *Der Rote Keil. Das politische Plakat. Theorie und Geschichte*. Berlin, S. 99–100.
- ³⁶ Sarmīte Pijola (2006). *Simbolu enciklopēdija*. Rīga: Jumava, 187. lpp.
- ³⁷ Bernd Schüler (2006). Farben als Wegweiser in der Politik. Aus Politik und Zeitgeschichte (APUZ), Vol. 20. Pieejams: http://www.bpb.de/publikationen/MOYAJC,2,0,Farben_als_Wegweiser_in_der_Politik.html (aplūkots 27.03.2012.).
- ³⁸ Pijola. *Simbolu enciklopēdija*, 152. lpp.

IDEOLOGY AND POWER BEHIND POLITICAL POSTERS ISSUED BY KĀRLIS ULMANIS' AUTHORITARIAN REGIME: 1934–1940

Ginta Brūmane-Gromula

Dr. hist., Ministry of Defence, Republic of Latvia.

Scientific interests: visual propaganda, especially in Latvia's interwar history.

E-mail: ginta.brumane@gmail.com

With the establishment of Kārlis Ulmanis' authoritarian regime in 1934, new relations between political power and society started to form. It created a new kind of political culture in Latvia. There arose a need to explain

ideological concepts of the regime and their overall meaning. The means of political propaganda were various. One of them was to use posters in order to communicate with society. Their visual imagery reflected all the basic ideological perceptions of the authoritarian regime. This paper concentrates on the deconstruction of propaganda posters' visual rhetoric, analyzing such ideological concepts as unity, Latvianness, leadership as well as in more details describing Kārlis Ulmanis role in the new regime. It also analyzes the usage of different symbols, their meaning and the general style of expression seen in political posters.

Key words: political poster, authoritarianism, ideology, visual propaganda.

Summary

With the establishment of Kārlis Ulmanis' authoritarian regime, new political structures and new understanding of politics emerged in Latvia. It was necessary to explain the new political reality to society. During the authoritarian regime the state's political system was explained by ideological concepts such as unity, Latvianness and leadership. A characteristic feature of political posters was that these ideological 'pillars' were commonly portrayed together and seldom represented separately. The dominant concept was Latvianness followed by the idea of leadership. The concept of Latvianness was more widespread because of the regime's desire to incorporate it in all kinds of posters though not always as a central idea of a specific poster.

A distinctive feature of the authoritarian regime was the tendency to produce posters with indirect depiction of the state leader Kārlis Ulmanis. There is only one poster representing his face. However, regardless of the fact that the leader himself is not portrayed, it is possible to identify five different leader roles – the teacher, the guarantor of the existence of the state, the controller, the custodian, the observer. The teacher's role was dominant, which served for the definition of appropriate public behaviour and values. These posters were also among the most popular and were commonly ordered by public institutions for their interior decoration purposes. Individuals also bought these posters and used them as a means of self-education. The role of the leader as a guarantor of the existence of a national state, which in general was even more ideologically important than the role of the teacher, was shown slightly less frequently. It was the source of Kārlis Ulmanis legitimacy as a state leader. In contrast to previously mentioned roles was the role of the leader as the controller.

It was an attempt by the authoritarian regime to introduce a new political system based not only on the national feelings and pathos, but also on new behavioural norms for each individual. Obedience to the leader and shifting of the individual's personal interests to the background were elements whose observance was called for on a symbolic level by propaganda posters. They became more like pretentious expression of the regime, rather than allegations embedded in the real politics. In this way, the authoritarian regime's ideology tried to mask a relatively "soft" policy under a fiercer visual rhetoric.

The slogans on the posters issued by the authoritarian regime supplement the "soft" policy idea. The overall tendency was to use mild rhetoric. Most common were slogans based on subjunctive mood of expression. However, with every year grew the number of slogans in the form of imperative indicating a firmer attitude to visual and textual rhetoric.

Iesniegts 12.11.2013.

VĒSTURES AVOTI

LATVIJAS CENTRĀLĀS PADOMES RADISTS EMĪLS VECMANIS (1913–2006)

(*Nobeigums, sākumu sk. žurnāla 2013. g. 3. nr.*)

Izraksti no apsūdzības slēdziena un tiesas prāvas Nr. 21

APSTIPRINU

LATV. PSR VALSTS DROŠĪBAS MINISTRA VIETN[IEKS]
PULKVEDIS

Salomatova paraksts (SALOMATOVS)

1946. gada 10. aprīlī

Apstiprinu
Lietu nosūtīt izskatīšanai
Latv. PSR IeM karaspēka KT
Latv. PSR IeTK karaspēka kara prokurora vietn[ieks]
justīcijas gvardes majors
(Dmitrijevs)

Dmitrijeva paraksts

18.04.1946. g.

APSŪDZĪBAS SLĒDZIENS¹

[...] Katra apsūdzētā praktiskā līdzdalībā noziedzīgajā darbībā noskaidrots sekojošais:²

[...] 12. VECMANIS E. E. – ir aktīvs biedrs pretpadomju nacionālistiskajā organizācijā “LCP”, kurā tika iesaistīts 1944. gada novembrī. Līdz Vācijas kapitulācijas dienai organizācijā tika izmantots kā radists sakaru nodibināšanai ar viņa rīcībā esošo radioraidītāju palīdzību ar “LCP” vadību, kura atradās Zviedrijā, kā arī pārraidīja spieģošanas rakstura ziņas zviedru un angļu izlūkošanas orgāniem. [...] ³

Pēc Vācijas kapitulācijas palika [šeit] kā “LCP” dalībnieks ar uzdevumu veikt pretpadomju nacionālistisku darbību atbrīvotajā Latv. PSR teritorijā, kā arī uzturēt sakarus ar Zviedriju. Savā noziedzīgajā darbībā uzturēja kontaktus ar “LCP” Ventspils grupas dalībniekiem MEŽAKU, BERGMANI, KLIBIĶI Albertu un Pēteri un TUNNI, ar kuriem vairākkārt mēģināja nodibināt sakarus ar “LCP” Zviedrijas centru, lai saņemtu direktīvas pretpadomju graujošajā darbībā. [...]

Izvirzītajā apsūdzībā VECMANIS E. E. atzina sevi par vainīgu. [...]

Bez tam tiek atmaskots ar arestēto – FRIŠENFELDA K.-E. K., ARNĪŠA A. K., MEŽAKA V. K., KLIBIČA P. P., KLIBIČA A. P., TUŅŅA F. K., VOSAS H. J.,⁴ BERGMANA A. A. liecībām, konfrontācijām ar TUNNI, ARNĪTI, KLIBIČI A., KLIBIČI P., BERGMANI, FRIŠENFELDU un lietiskajiem pierādījumiem. [...]⁵

Uz izklāstītā pamata – TIEK APSŪDZĒTI: [...]⁶

[...] 12. VECMANIS Emīls Ernesta d., dzimis 1913. g. Rīgas pils[ētā], LPSR, latvietis, PSRS pils[onis], b[ez]p[artejisks], cēlies no strādnieka ģimenes, ar vidējo tehnisko izglītību, pēc profesijas tehniķis-elektriķis, neprecējies, agrāk nesodīts.

Līdz arestam dzīvoja Ventspils pils[ētā], dz[elz]c[eļa] stacijas m[ājā] [Nr.] 14, strādāja par Ventspils stac[ijas] dz[elz]c[eļa] depo elektroapakstacijas priekšnieka vietn[ieku], –

[APSŪDZĒTS] PAR TO, ka: bija aktīvs pretpadomju nacionālistiskās organizācijas “LCP” dalībnieks, uzturēja radiosarus ar šīs organizācijas vadību, kura atradās Zviedrijā, kā arī ar angļu un zviedru izlūkorgāniem.

Pēc Vācijas kapitulācijas palika atbrīvotajā teritorijā ar uzdevumu izvērst graujošu pretpadomju darbību, glabāja radiouztveršanas un raidīšanas aparātu, ar kuru mēģināja no jauna nodibināt sakarus ar Zviedriju, t.i., par noziegumiem,⁷

kas paredzēti pēc KPFSR KK 58-1a un 58-11 p[anta]. [...]⁸

Vadoties pēc KPFSR KPK 208. p[anta], izmeklēšanas lietu Nr. 6865 FRIŠENFELDA K.-E. K., RĀRA K. P.,⁹ ARNĪŠA A. K. un citu (kopā 34 cilvēku) apsūdzībā nosūtīt ar kara prokurora starpniecību pēc tiesas piekritis.

Apsūdzības slēdziens sastādīts 1946. g. 8. aprīlī Rīgas pils[ētā].

LPSR VDM I[ZMEKLĒŠANAS] D[AĻAS] 2. NOD[AĻAS] VEC[ĀKAIS] IZMEKLĒTĀJS

KAPTEINIS *paraksts* (ŠČEMEĻEVS)

“PIEKRĪTAM” LATV. PSR I[ZMEKLĒŠANAS] D[AĻAS] 2. NOD[AĻAS] PRIEKŠN[IEKA] VIETN[IEKS]

KAPTEINIS *paraksts* (TOLSTOVS)

LPSR VDM IZMEKL[ĒŠANAS] DAĻAS PRIEKŠNIEKS

MAJORS *paraksts* (KNIPSTS) [...].¹⁰

Nr. 22

Lieta Nr. 1454

Piln[īgi] slepeni.

Tiesas sēdes
PROTOKOLS

1946. g. 11.–16. maijā Latv. PSR IeTK karaspēka Kara tribunāls slēgtā tiesas sēdē Rīgas pils[ētā] KT telpās [...] ¹¹

[...] 12. Apsūdzētā Vecmaņa liecības.

No 1941. g. maija līdz aresta dienai es strādāju Ventspils pils[ētas] depo. 1944. g. jūnijā es nodibināju sakarus ar grupu, kas nosūtīja pils[onūs] uz Zviedriju. Pie manis atnāca Lapiņš Žanis un piedāvāja man palīdzēt tiem, kuri devās uz Zviedriju, kam es devu savu piekrišanu. Tas nebija tas Lapiņš, kurš dienēja “SS” policijā. Viņš strādāja depo. Līdz pat kapitulācijai man bija sakari ar nosaukto grupu. Praktiski es nodevu radiogrammas un pieņēmu tās uz Zviedriju un no Zviedrijas pēc šifra. Tādēļ es tekstu nezināju. Izmeklēšanā es neteicu, ka nodevu spiegošanas rakstura ziņas. Es nezināju nevienas radiogrammas tekstu. Mēnesī es nodevu 3–4 reizes – ne vairāk. Pēc kapitulācijas es pārtraucu šo darbu pilnīgi un noslēpu rāciju, t.i., nodevu Ventspils pils[ētas] VDTK manā aresta dienā. Nodevu es rāciju pēc Arnīša rīkojuma. Līdz viņa arestam es rāciju labprātīgi nenodevu, un tāpēc manā aresta dienā es to nenodevu, bet to man izņēma. Mežaku un Begmani es labi pazīstu. Klibiķi A. es arī pazīstu kā manu priekšnieku darbā no 1945. g. jūnija. Ar Klibiķi P. es iepazinos 1945. g. jūlijā. Tunni es iepazinu 1945. [tā tekstā, īstenībā 1944. – Dz. Ē.] g. oktobrī. Ar Zviedriju mēs mēģinājām nodibināt sakarus pēc kapitulācijas (1945. g. augustā). Toreiz pie manis atnāca Klibiķis A. un lūdza pārbaudīt rāciju, kas atradās pie viņa. Tā bija otra rācija. Es viņam sacīju, ka raidītājs ir bojāts. Ar to viss beidzās. Klibiķi man teica, ka viņi mēģina nodibināt sakarus ar Zviedriju, un lūdza mani sniegt viņiem palīdzību, bet es praktiski viņiem nepalīdzēju. Viņi man uzticējās, zinot, ka es viņus nenodošu, jo es neesmu nodevējs. Savu neapmierinātību ar Padomju varu es paudu ar neapmierinātību ar to, ka darbā trūka materiālu, bet vairāk es ne ar ko neesmu neapmierināts ar Padomju varu. Mans priekšnieks bija Klibiķis [A.], bet viņš nepalīdzēja materiālu iegādē. Es pats biju 1. elektrostacijas priekšnieks. Pēc kapitulācijas es pat nemēģināju nodibināt sakarus ar Zviedriju. Rāciju, kuru es slēpu, es saņēmu 1944. g. oktobrī, un es nepiedāvāju to izmantot tā iemesla dēļ, ka nebija atstāti ne šifri, ne pazišanās signāli. Savu rāciju es labprātīgi nenodevu padomju orgāniem tāpēc, ka apsoliju Arnītim nevienam to neatdot, bet tikai viņam vai kādam citam pēc viņa rekomendācijas. Es zināju, ka viņš 8.V.[19]45. g. aizbrauca uz Zviedriju. ¹²

[...] Tiesas izmeklēšana pasludināta par pabeigtu un apsūdzētajiem tiek dots pēdējais vārds, kurā viņi teica:

[...] 12. Vecmanis – “lūdzu atļauju satikt vecākus”. [...] ¹³

Emīla Vecmaņa tēva Ernesta Vecmaņa lūgums

Nr. 23

Rīgā

5. jūn[ijā] 1946. g.

Cien. b. Kalnbērziņ!¹⁴

Griežos pie Jums kā pie sava Augstākās padomes deputāta ar ļoti lielu un sirsnīgu lūgumu dēļ sava dēla Emīla Vecmaņa Ernesta dēla, kurš dzimis 1913. g. 5. novembrī Rīgā. Viņš strādāja kādus 6 gadus kā elektrotehniķis Ventspils dzelzceļa depo ar nevainojamu darba gaitu. 1945. g. 1. novembrī viņu arestēja un š.g. aprīlī¹⁵ viņam piesprieda brīvības atņemšanu uz 15 gadiem, dēļ kādas vainas, to nezinu un arī nevaru iedomāties. Vācu okupācijas laikā viņš sūtīja kādas pāris reizes naudu, ar kuru palīdzēju kādai ebreju ģimenei, kurai bija maza meitiņa, arī devu konservus, kad no vāciešiem kādreiz dabūju. Kā to Jūs paši ziniet, ka tas bija aizliegts pat ar nāves sodu. Reiz, kad veda garām krievu kara gūstekņus un viens no viņiem bija tuvu nāvei, to divi biedri veda. To redzot, skrējām un iedevām kukulīti baltas maizes, neraugoties uz to, ka vācu kareivji ar šautenēm bija apkārt un cilvēki sauca: neskrejiet [tā tekstā. – Dz. Ē.], nošaus, tomēr maizīti iedevām un laimīgi tikām prom.

Viss, ko te rakstu, ir patiesība. No tam [tā tekstā. – Dz. Ē.] variet spriest, ka esam cilvēki, kuri cienām visu tautu labos cilvēkus un arī valdības, kuras cenšas nabaga cilvēkiem labu darīt. Pats esmu sācis savu maizīti pelnīt no 7 gadu vecuma, jo tēvs nomira. Tādēļ zinu visas nabaga cilvēka grūtības un ciešanas. Strādāju jau vairāk kā 26 gadus vienā vietā un cenšos savu darbu darīt pēc labākās sirds apziņas.

Tādēļ ļoti lūdzu Jūs, kā savu deputātu Augstākā padomē, dariet, ko variet dēļ mana dēla apžēlošanas, tas būs Jums mūžam pateicīgs un ar savu darbu Jūsu pūles attaisnos [tā tekstā. – Dz. Ē.].

Ar visu cienību

Ernests Vecmanis Jaņa d.

Hospitāļu ielā 55 dz. 25

Rīgā.¹⁶

Nr. 24

Apliecinājums

Man, Vecmanim Ernestam Jaņa d., paziņots par to, ka mans iesniegums mana dēla Vecmaņa Emīla Ernesta d., kuru Latv. PSR IeM karaspēka Kara tribunāls notiesāja uz 15 gadiem katorgas darbos,

lietā izskatīts un lūgums atteikts, jo Latv. PSR VDM nav tiesīga pārskatīt tiesas lēmumu un notiesātos amnestē PSR Savienības Augstākās Padomes Prezidijs.

1946. gada 16. sept[embrī] paraksts: *Ernesta Vecmaņa paraksts*.¹⁷

Nr. 25

6865

9347

2021

PILN[ĪGI] SLEPENI

[194]6. [g.] 8. jūnijā.

2 – EK

MINISTRIJA

6/5629

[194]6. [g.] 19. septembrī.

LATVIJAS K(b)P CK SEKRETĀRA PAL[ĪGAM]

b[iedram] SOKURENKO

Rīgas pils[ēta].

Pilsonim VECMANIM Ernestam Jaņa d., dzīvojošam Rīgas p[ilsētā], Hospitāļu ielā Nr. 55, dz. 26 [tā tekstā, nevis “25” kā iesniegumā. – Dz. Ē.], paziņots par to, ka viņa iesniegums Latvijas K(b)P CK Sekretāram viņa dēla VECMAŅA Emīla Ernesta d., kuru Latv. PSR IeM karaspēka Kara tribunāls notiesāja uz 15 gadiem katorgas darbos, lietā izskatīts un lūgums atteikts, jo Latv. PSR VDM nav tiesīga pārskatīt tiesas lēmumu.

LPSR VDM “A” DAĻ,[AS] PRIEKŠNIEKS

(BOKOVIKOVŠ)

3. nodaļas PRIEKŠNIEKS

(LOBANOVS)

Izpild[ītājs] – BINDEMANS.¹⁸

Emīla Vecmaņa atbrīvošana no apcietinājuma

Nr. 26

IZRAKSTS NO

Komisijas lietu izskatīšanai par personām, kuras izcieš sodu par politiskiem, dienesta un saimnieciskiem noziegumiem, sēdes PROTOKOLA.

Komisija priekšsēdētāja b[iedra] IGNATOVA N. F., locekļu b[iedru] ČEKALOVA V. J., MARKOVA P. I., JAKIMENKO I. D. sastāvā 1956. g. 5. septembrī, pamatojoties uz PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1956. gada 24. marta Dekrētu “Par personu, kuras izcieš sodu par politiskiem, dienesta un saimnieciskiem noziegumiem, lietu izskatīšanu”, pārbaudījusi personu, kuras izcieš sodu PSRS MP VDK Cietumu daļas Atsevišķajā nometnes punktā, notiesāšanas pamatotību, nolēma:

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА

заседания Комиссии по рассмотрению дел на лиц,
отбывающих наказание за политические, должностные
и хозяйственные преступления

Комиссия в составе председателя т. ИГНАТОВА И. Ф., членов т. т. ЧЕКАЛОВА В. Я.,
МАРКОВА П. И., ЯКИМЕНКО И. Д., .. 5 сентября 1956 г. проверив на основании Указа
Президиума Верховного Совета СССР от 24 марта 1956 года „О рассмотрении дел на лиц, отбывающих наказание за политические, должностные и хозяйственные преступления“ обоснованность осуждения лиц, отбывающих наказание в Отдельном лагерном пункте Тюремного отдела КГБ при СМ СССР постановила:

№№ и п.	Фамилия, имя, отчество, год и место рождения осужденного, каким судом, к какому сроку наказания и за какие преступления осужден	Мотивированное постановление Комиссии
4.	<p>ВЕЦМАНИС Эмиль Эрнестович, 1913 года рождения, уроженец г. Риги, Латвийской ССР.</p> <p>Осужден 16 мая 1946 года, Военным Трибуналом войск МВД Латвийской ССР, в городе Риге, по ст. 58-1 "а", УК РСФСР, с применением Постановления ЦИК СССР от 2 октября 1937 года, на 15 лет лишения свободы, с поражением в правах по п.п. "а", "б", "в", "г" и "е" ст. 31 УК РСФСР, сроком на 5 лет, с конфискацией лично принадлежащего имущества.</p> <p>Наказание отбывает с 31 октября 1945г.</p>	Ограничиться фактически отбытым сроком наказания, изпод стражи освободить со снятием судимости и ограничений.

п.п.

ВЫПИСКА ВЕРНА. Начальник Отдельного лагерного пункта
Тюремного отдела КГБ при СМ СССР. Подпись: [подпись] СОЛОМОНОВ 883

5 сентября 1956 г.

(И. ИГНАТОВ)

(В. ЧЕКАЛОВ)

(П. МАРКОВ)

(И. ЯКИМЕНКО)

Komisijas lietu izskatīšanai par personām, kuras izcieš sodu par politiskiem, dienesta un saimnieciskiem noziegumiem, 1956. gada 5. septembra sēdes lēmums par Emila Vecmaņa atbrīvošanu (LVA, 1986-1-99, 8. sēj., 129. lp.)

Nr. p. k.	Notiesātā uzvārds, vārds, tēvavārds, dzimšanas gads un vieta, kādā tiesā, uz cik ilgu soda laiku un par kādiem noziegumiem notiesāts	Motivēts Komisijas lēmums
4.	VECMANIS Emīls Ernesta d., dzimis 1913. gadā Rīgas p[ilsētā], Latvijas PSR. Notiesāts 1946. gada 16. maijā Latvijas PSR IeM karaspēka Kara tribunālā Rīgas pilsētā pēc KPFSR KK 58-1a p[anta], piemērojot PSRS CIK [Centrālās izpildkomitejas] 1937. gada 2. oktobra Lēmumu, ar brīvības atņemšanu uz 15 gadiem, ar tiesību zaudēšanu pēc KPFSR KK 31. p[anta] "a", "b", "c", "d" un "f" p[unkta] uz 5 gadiem, ar personīgā īpašuma konfiskāciju. Soda izcieš kopš 1945. g. 31. oktobra.	Aprobežoties ar faktiski izciesto soda termiņu, no ieslodzījuma atbrīvot, noņemot sodāmību un ierobežojumus.

Komisijas priekšsēdētājs
Komisijas loceklī

(N. IGNATOVS)
(V. ČEKALOVŠ)
(P. MARKOVŠ)
(I. JAKIMENKO)

IZRAKSTS PAREIZS:

PSRS MP VDK CIETUMU DAĻAS
ATSEVIŠĶĀ NOMETNES PUNKTA PRIEKŠNIEKS
APAKŠPULKVEDIS paraksts (SOLOMONOVŠ)

1956. g. 5. septembrī.¹⁹

Nr. 27

Ien[ākošais] Nr. 66461

PSRS
IEKŠLIETU
MINISTRIJA
IeM Maskavas apgabala
PĀRVALDE
I Specdaļa
1956. g. 8. septembrī.
Nr. 6/28160 p[ilnīgi] s[lepeni]
MASKAVAS pils[ēta].

PILN[ĪGI] SLEPENI
eks[emplārs] Nr. I

BALTIJAS KARA APGABALA KARA TRIBUNĀLA PRIEKŠ-
SĒDĒTĀJAM – justīcijas ģenerālmajoram

b[iedram] GAVRILOVAM
Rīgas pils[ēta], Palasta iela 9.

550

Вх. № 66461

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
УПРАВЛЕНИЕ МВД
Московской области
I Спецотдел
6 сентября 1956 г.
№ 6/28160
гор. МОСКВА

ВТ Пр-680
Вхо 08734
13. 9. 6 г.
СОВ. СЕКРЕТАРИАТ
экз. № 1

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ВОЕННОГО ТРИБУНАЛА ПРИБАЛТИЙСКОГО
ВОЕННОГО ОКРУГА - генерал-майору юстиции
тов. ГАВРИЛОВУ
гор. Рига, ул. Паласта, 9

Возвращаем архивное следственное дело № 99 в
семи томах по обвинению ВЕЦМАНИСА Эмильса Эрнестовича
и других.
Одновременно сообщаем, что ВЕЦМАНИС Э.Э. от
дальнейшего наказания освобожден 6/IX-1956 года.
ПРИЛОЖЕНИЕ: дело 99 в семи томах.

НАЧАЛЬНИК I СПЕЦОТДЕЛА УМВД МО
полковник /КИРИЛОВ/
И.о. НАЧАЛЬНИКА 4 ОТДЕЛЕНИЯ
майор /ХЛУСТОВ/

IeM Maskavas apgabala pārvaldes 1. Specdaļas 1956. gada 8. septembra paziņojums par Emīla Vecmaņa atbrīvošanu 1956. gada 6. septembrī (LVA, 1986-1-99, 8. sēj., 134. lp.)

Atgriežam arhīva izmeklēšanas lietu Nr. 99 septiņos sējumos VECMAŅA Emīla Ernesta d. un citu apsūdzībā.

Vienlaicīgi paziņojam, ka VECMAŅIS E. E. no tālākas soda izciešanas atbrīvots 6/IX.1956.

PIELIKUMS: lieta [Nr.] 99 septiņos sējumos.

IeM M[ASKAVAS] A[PGABALA] P[ĀRVALDES] I SPECDAĻAS PRIEKŠNIEKS

pulkvedis *paraksts* /KIRILOVS/

4. NODAĻAS PRIEKŠNIEKA p[ienākumu] i[zpildītājs]

majors /ХЛУСТОВС/.²⁰

Viktora Zēberga (dz. 1926) atmiņas par Emīlu Vecmani

Atmiņas sniegtas: 2006. gada 14. jūnijā Latvijas vēstures institūtā Rīgā, Akadēmijas laukumā 1.

“Es dzīvoju Jelgavā un strādāju Jelgavas lokomotīvu depo par elektromontieri. Šā depo rajonā bija arī Ventspils, tāpēc es jau agrāk

biju bijis Ventspilī, bet toreiz vēl Emīlu Vecmani nepazinu. Kopš 1940. gada rudens es mācījos Rīgas Valsts tehnikumā Valdemāra ielas un Kronvalda bulvāra stūrī. Tehnikumā iestājos vēl Latvijas laikā, bet sāku mācīties 1940. gada rudenī padomju varas laikā. Klases audzinātājs man tehnikumā bija Silkalns. Tehnikums bija prestiža skola, un pēc tā beigšanas uzreiz varēja iestāties augstskolā. 1944. gada vasaras kauju laikā mums Jelgavā nodega māja, un tāpēc es pārcēlos uz Ventspili.

Ventspilī es griezos dzelzceļa depo, kur tiku pieņemts darbā. Mājiņā bija elektriķu darbnīca, kurā E. Vecmanis bija priekšnieks. E. Vecmanis uzreiz pieņēma mani darbā. Pēc kāda brīža ielika vācu priekšniecību. E. Vecmani tāpēc izlika no kabineta, bet viņa vietā nāca divi vācieši: oberleitnants Akerts un Ciperts, kurš pēc pakāpes bija kapteinis vai majors. Reālais priekšnieks tomēr tik un tā palika E. Vecmanis. Akerts bieži nāca pie strādniekiem, kad viņi dzēra tēju vai kafijas surogātu. Akerts bija Berlīnē studējis elektrotehniku, bet no 2. kursa paņemts armijā. Es labi runāju vāciski un sadraudzējos ar Akertu, kurš nebija nacists. Savukārt Ciperts bija NSDAP biedrs un nēsāja nacistu nozīmīti. Akerts "raustījās" no Ciperta un, ieraudzījis viņu nākam, parasti devās prom no strādniekiem.

Tvaika lokomotīves kurināja ar oglēm, kuras iecēla ar elektromotora palīdzību. Elektromotors bieži sadega. Kas to lai zina, varbūt kāds, taisot sabotāžu, to speciāli sabojāja. Ar rokām ogles lokomotīvē nevarēja iekraut, jo tas bija ļoti augsti. Ciperts parasti sūtīja mani kopā ar Akertu noņemt motoru.

E. Vecmanis bija ļoti intelīgents cilvēks, nelietoja alkoholu. Viņš bija stipri noslēgts un smalkjūtīgs. E. Vecmanis staigāja tumši brūnā Latvijas laika dzelzceļnieka formā un cepurē ar ausīm, kuras varēja apakšā zem zoda sapogāt. Kara laikā lietuvieši arī visi valkāja pirmskara formas. E. Vecmanis dzīvoja aiz darbnīcas ielā, kur jau no cara laikiem bija dzelzceļnieku mājas. E. Vecmanim bija labs dzīvoklis ar Ulmaņa laika mēbelēm. E. Vecmanis aicināja mani pie sevis ciemos, parasti ne vienu, bet kopā ar citiem (diviem vai trim) dzelzceļniekiem. E. Vecmani ļoti interesēja, ko man stāstījis Akerts.

Es neko nezināju par organizāciju "Latvijas Centrālā padome" (LCP). Nojautu, ka E. Vecmanis ir nacionāli noskaņots. Varbūt par E. Vecmaņa darbību LCP zināja vīrs, ar kuru es parasti gāju pie E. Vecmaņa ciemos uz viņa dzīvokli. Šis vīrs, kura uzvārdu neatceros, bija ierēdnis un kārtoja papīrus.

E. Vecmanis bija labs speciālists radiolietās. Radio nedrīkstēja klausīties, bet visi saprata, ka E. Vecmanis to noteikti dara.

Dzīvojot Ventspilī, es mācījos ģimnāzijas pēdējā – 7. klasē. Ventspils ģimnāzijas ēkā bija lazarete, bet skolēni mācījās kādā mājā. E. Vecmanis atbalstīja, ka es eju ģimnāzijā, bet vācieši to varbūt pat nezināja.

Kapitulācijas dienā vācieši pazuda. E. Vecmanis sacīja, lai neviens nekur neiet, jo dzelzceļnieki ir vajadzīgi visiem. Visi sēdēja Ventspils stacijā divas diennaktis. Tad atbrauca padomju varas pārstāvis – ebrejs Davidovs, kurš saaicināja visus stacijā un izdeva apliecības uz avīžu papīra ar štempeli.

1945. gada 10. vai 11. maijā E. Vecmanis uzaicināja mani pie sevis un iedeva mugursomu, kurā bija četrkantīga kaste ar raidītāju. E. Vecmanis sacīja, ka viņš raidītāju nedrīkst pie sevis glabāt. E. Vecmanis iedeva adresi Tārgales un Ugāles ielas rajonā, uz kurieni man vajadzēja aiznest mugursomu. Es aiznesu raidītāju uz doto adresi, kur bija liela divstāvu koka īres māja. Mājas otrajā stāvā nodevu mugursomu kādam liela auguma vīram ar retiem matiem galvas vidū. Iespējams, ka šī vīra uzvārds bija Dombrovskis. Precīzi šī vīra uzvārdu neatceros.

Ventspilī sāka uz ielām tvarstīt jauniešus un ņemt padomju armijā. Man bija ideja braukt uz Rīgu un studēt. Es remontēja tvaika lokomotīves, tāpēc zināju to vadītājus un ar kādu lokomotīvi tiku prom no Ventspils. Dzelzceļš ar vācu platuma sliedēm toreiz bija tikai līdz Slokai, kur es pārsēdos citā vilcienā un aizbraucu līdz Rīgai.

Rīgā, Skolas ielā, pretī tagadējai Igaunijas vēstniecībai bija filtrācijas punkts, kurā es nosēdēju diennakti un samērā viegli tiku cauri.

Gribēju iestāties Latvijas Valsts universitātē (LVU), bet tur neatzina manu Ventspilī iegūto vācu laika diplomu par ģimnāzijas beigšanu. Tad noliku eksternu 9. (tagad Natālijas Draudziņas) ģimnāzijā un iestājos LVU Mehānikas fakultātes Elektrotehnikas nodaļā. Laboratorijas fakultātei atradās Kronvalda bulvārī. Studējot LVU, strādāju vagonu depo Ganību dambī par dežurantu. Reāli es tur naktīs gulēju.”

Dokumentus un atmiņas publicēšanai
sagatavojis un komentējis
Dzintars Ērglis

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Vēstures arhīvs* (turpmāk: LVA), 1986–1–99, 7. sēj., 256. lp. (tulkojums no krievu valodas). Liela daļa no šīs lietas apsūdzības slēdziena (sk.: LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 256.–299. lp.) jau agrāk publicēta, sk.: Dzintars Ērglis (2003). Padomju represīvo orgānu izvirzītās apsūdzības Latvijas Centrālajai padomei. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 158.–166. lpp.
- ² LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 260. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ³ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 269. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁴ Hilda Vosa, dzim. Bankevica (1917–2000) – nacionālo partizānu sakar-niece un LCP atbalstītāja Ventspilī. 1936. gadā beidza dārzkopības skolu un strādāja Valmieras apriņķa Alojās pagastā par dārznieci. 1937. gadā strādāja Gulbenē par kasieri Centrālās savienības “Turība” nodaļā. 1938. gadā apprecējās un līdz 1944. gadam bija Gulbenē mājsaim-niece. 1944. gada martā pārcēlās dzīvot no Gulbenes uz Bauskas apriņķa Iecavu, bet 1944. gada septembrī – uz Ventspili. Arestēta 1946. gada 5. janvārī un notiesāta uz 10 gadiem. Atbrīvota 1955. gadā.
- ⁵ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 270. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁶ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 283. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁷ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 288. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁸ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 289. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ⁹ Kārlis Rārs (1902–?) – ekonomists, 1934.–1938. gadā Finanšu ministrijas darbinieks, 1941.–1944. gadā Rīgas pilsētas valdes dzīvokļu nodaļas kontrolieris, biedrības “Daugavas Sargs” loceklis, 1941. gadā pašaizsardzības vienības dalībnieks, no 1944. gada augusta vācu okupācijas laika Aizsargu organizācijas loceklis. 1944. gada septembrī pārcēlās no Rīgas uz Ventspili. LCP darbojās no 1944. gada oktobra. Arestēts 1945. gada 28. maijā un notiesāts uz 20 gadiem.
- ¹⁰ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 297. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹¹ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 310. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹² LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 335., 336. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹³ LVA, 1986–1–99, 7. sēj., 353. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹⁴ Jānis Kalnbērziņš (1893–1986) – PSKP biedrs kopš 1917. gada. 1919. gadā sarkano strēlnieku vienībā piedalījās kaujās par Padomju Latviju. Pēc tam pilsoņu kara dalībnieks Krievijā. 20.–30. gados pārmaiņus darbojās Maskavā un nelegālajā pagrīdes darbā Latvijā (partijas pseidonīmi Zaķis un Vecais). Beidzis 1929. gadā J. Marhļevska Rietumtautu komunistisko universitāti un 1933. gadā Sarkanās profesūras institūtu. 1925.–1928. gadā nelegālists Latvijā. Pēc tam strādāja VK(b)P Maskavas organizācijā, no 1935. gada – Kominternes Latviešu sekcijā. 1936. gadā atkal nosūtīts no PSRS nelegālajā darbā uz Latviju. 1937. gadā LKP CK pagrīdes sekretariāta loceklis. 1938. gadā ievēlēts par nelegālās LKP CK sekretāru. 1939. gada jūlijā arestēts, 1940. gada 21. jūnijā atbrīvots no cietuma. No 1940. līdz 1959. gadam LKP CK 1. sekretārs, 1941.–1951. gadā vienlaikus arī LKP Rīgas pilsētas komitejas 1. sekretārs. 1941.–1952. gadā VK(b)P CK locekļa kandidāts. 1952.–1971. gadā PSKP CK loceklis. 1957.–1961. gadā PSKP CK Prezidija locekļa kandidāts. 1959.–1970. gadā

LPSR APP priekšsēdētājs un vienlaikus no 1960. gada PSRS APP priekšsēdētāja vietnieks. No 1970. gada Vissavienības nozīmes personālais pensionārs.

- ¹⁵ Šeit E. Vecmaņa tēvs kļūdījās, jo īstenībā E. Vecmanis tika arestēts 1945. gada 31. oktobrī, bet Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas karaspēka Kara tribunāls Rīgā viņam 1946. gada 16. maijā piesprieda brīvības atņemšanu uz 15 gadiem ar tiesību zaudēšanu uz pieciem gadiem un personīgā īpašuma konfiskāciju.
- ¹⁶ *LVA*, 1986–1–99, uzraudzības lieta, 1. sēj., 59. lp. Ernesta Vecmaņa iesnieguma tulkojumu krievu valodā sk.: *LVA*, 1986–1–99, uzraudzības lieta, 1. sēj., 58. lp.
- ¹⁷ *LVA*, 1986–1–99, uzraudzības lieta, 1. sēj., 60. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹⁸ *LVA*, 1986–1–99, uzraudzības lieta, 1. sēj., 61. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ¹⁹ *LVA*, 1986–1–99, 8. sēj., 129. lp. (tulkojums no krievu valodas).
- ²⁰ *LVA*, 1986–1–99, 8. sēj., 134. lp. (tulkojums no krievu valodas).

Uldis Neiburgs

ASV KARA BĒĢĻU PADOMES UN ZVIEDRIJAS C BIROJA DOKUMENTI PAR LATVIEŠU BĒĢĻU LAIVU AKCIJĀM PĀRI BALTIJAS JŪRAI (1944–1945)

Otrā pasaules kara gados nozīmīgs, bet līdzšinējā historio-grāfijā tikai daļēji izpētīts ir Zviedrijas Aizsardzības štāba C biroja (*C-byrån*) un ASV Kara bēgļu padomes (*War Refugee Board*; turpmāk – WRB) organizatoriskais, tehniskais un finansiālais ieguldījums latviešu nacionālās pretošanās kustības organizācijas – Latvijas Centrālās padomes (turpmāk – LCP), bijušā Latvijas sūtņa Voldemāra Salnā un Zviedru-latviešu palīdzības komitejas Stokholmā īstenotajās slepenajās latviešu bēgļu laivu akcijās pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju.¹

Neraugoties uz atšķirīgajām funkcijām (tehniskais nodrošinājums, organizācija, finanses, laivu vadīšana un cilvēku pārvešana, informācijas iegūšana un nodošana u.c.), ko veica dažādas zviedru, amerikāņu un latviešu institūcijas un personas, kā arī pastāvošajām savstarpējām pretrunām un ārējiem apdraudējumiem, to intereses zināmā laikā vai nu sakrita, vai arī kalpoja kā līdzeklis vienas vai otras puses mērķu realizēšanā, kas bija pamats sadarbībai, bez kuras tik vērienīga un slepena vairāku tūkstošu politisko bēgļu evakuācija no Latvijas uz Zviedriju nebūtu bijusi iespējama. Zviedrijas izlūkdienesta interesēs bija iegūt militāru informāciju par situāciju Latvijā, tāpēc, lai to saņemtu, netieši tika atbalstīta arī latviešu bēgļu ierašanās Zviedrijā. Turpretī ASV WRB dalību slepenajās laivu akcijās pāri Baltijas jūrai noteica humāni apsvērumi un vēlme glābt nacistu vajāšanu upurus.²

Īpaši masveidīga nelegālā laivu kustība kļuva 1944. gada augustā, vislielāko intensitāti tā sasniedza septembrī–oktobrī un ar mazākiem panākumiem turpinājās līdz pat nacionālsociālistiskās Vācijas kapitulācijai 1945. gada 8. maijā. Kopumā no 1944. gada janvāra līdz 1945. gada martam ar Zviedrijas C biroja atbalstu uz Latviju notika 37 laivu braucieni, bet no 1944. gada jūnija līdz

septembrim vismaz 18 ASV WRB finansētās laivas devās pēc bēgļiem no Latvijas. No vairāk nekā 4500 bēgļiem, kas ieradās Zviedrijā, 2077 to sasniedza ar privātām laivām, bet 2541 cilvēks te nokļuva LCP organizēto laivu akciju rezultātā. Viņu vidū bija vismaz 764 personas, kas sasniedza Gotlandi ar zviedru atbalstītām laivām, un ap 740 bēgļu, kurus atveda amerikāņu finansētās laivas.³ Daļa no šiem braucieniem notika, vienlaikus izmantojot gan zviedru tehnisko, gan amerikāņu finansiālo atbalstu, bet daudzus bēgļus latviešu laivu pārcēlāji pārveda pāri Baltijas jūrai neatkarīgi no C biroja un WRB sniegtās palīdzības.

Turpmākajā pētniecībā būtu jāievēro līdzsvars starp latviešu pretošanās kustības dalību un zviedru un amerikāņu izlūkdienestu klātbūtni to kopīgi organizētās bēgļu laivu akcijās pāri Baltijas jūrai. Nākotnē padziļināti būtu jāpēta arī Ventspils sakaru grupas un latviešu laivu pārcēlāju organizatoriskā un praktiskā darbība nelegālās satiksmes uzturēšanā starp Latviju un Zviedriju, kas līdz šim ir izvērtēta nepietiekami, neraugoties uz to, ka tā bija daudz nozīmīgāka nekā tobrīd Rīgā un Kurzemē esošo vai jau Zviedrijā nonākušo LCP politisko aprindu tālaika rīcība.⁴

Šeit publicētie dokumenti parāda zviedru, amerikāņu un latviešu lomu (motivācija, ieguldījums, novērtējums u.c.) slepenajās bēgļu laivu akcijās pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju 1944.–1945. gadā. Šo vēstures avotu apzināšanā ASV Franklina Delano Rūzvelta bibliotēkā un Zviedrijas Kara arhīvā nozīmīgs ir bijis vēsturnieku Kārļa Kangeras un Andrieva Ezergaiļa sniegtais atbalsts. Dokumentus no angļu un zviedru valodas tulkojuši Zanda Dūma un Andris Kangeris.

**ASV vēstnieka Stokholmā Heršela V. Džonsona⁵ 1944. gada
16. maija ziņojums ASV Valsts sekretāram**

SAŅEMTĀS TELEGRAMMAS ATREFERĒJUMS

NO: Amerikāņu diplomātiskā misija, Stokholma

KAM: Valsts sekretārs, Vašingtona

DATUMS: 1944. gada 16. maijs

NUMURS: 1738

OLSENS⁶ PĀRSŪTA SEKOJOŠO KARA BĒGLU PADOMES
IEVĒRĪBAI

Nr. 14

Ar bijušo Igaunijas sūtņi, militāro atašeju un atašeju ir pārrunāta veicamā Igaunijas politisko un intelektuālo bēgļu evakuācija uz Zviedriju. Šī grupa ir apdraudēta, jo pēdējo divu nedēļu laikā vairāk nekā 700 tās līderu ir arestējusi vācu okupācijas vara.⁷

Ar labi noorganizētas pagrīdes organizācijas starpniecību augstāk minētās trīs personas pašlaik strādā pie ierobežotas evakuācijas programmas. Ļoti ierobežoto līdzekļu dēļ ir iespējami ne vairāk kā divi braucieni mēnesī. Saņemot \$ 50 000, tuvāko trīs mēnešu laikā būtu iespējams evakuēt ap 1000 politisko, intelektuālo un citu bēgļu no Igaunijas. Ir nepieciešams nopirkt piemērotas laivas, kas prasītu apmēram pusi no iepriekšminētās summas.

Varu garantēt stingru finanšu kontroli un izdevumu atskaiti, es ticu, ka varētu panākt vienošanos par pakāpenisku līdzekļu izsniegšanu, kas būtu atkarīga no sasniegtajiem rezultātiem. Viens no būtiskiem sarežģījumiem šajā projektā ir degvielas nepieciešamība, taču, ja Padome akceptētu šo projektu, tas būtu turpmāk risināms. Šos līdzekļus nedrīkst pārsūtīt caur banku kanāliem, un šīs operācijas ir strikti konfidenciālas.

Kaut arī tas ir ārkārtīgi komplicēti un atkarīgs no mainīgajām norisēm Baltijā, šīs operācijas panākumi šķiet labvēlīgi. Kaut arī šī problēma ir rūpīgi izpētīta, nav iespējama precīza kontrole par to, kādas bēgļu grupas tiks evakuētas. Risks varētu attaisnoties aiz humāniem apsvērumiem, kas ir ekstrēmi neatliekami. Mums bija diskusijas arī ar identiskām latviešu un lietuviešu grupām, kuras, gan mazākā apmērā, arī veic līdzīgu pagrīdes darbu. Pēc dažām dienām mēs nosūtīsim gala priekšlikumus par šīm divām grupām.

Pašlaik notiekošās pagrīdes operācijas rāda, ka trīs bijušie Baltijas valstu sūtņi Stokholmā⁸ sadarbojas ļoti cieši. Iespējams, ka šīs programmas ietvaros šīs trīs grupas varētu izmantot vienu un to pašu aprīkojumu, īpaši izlūklaivas.

Par iepriekšminētām operācijām ir informēta un tās atbalsta Zviedrijas Ārlietu ministrija, kas caur savu ģenerālštābu ir apgādājusi grupu ar vācu identifikācijas kartēm un degvielu, un šo informāciju individuāli nodeva Olsenam trīs bijušie sūtņi.

Balstoties uz iepriekšējās sagatavošanas un konfidencialitātes pamata, Olsenam par šīm trim operācijām ir bijušas diskusijas ar attiecīgu Ārlietu ministrijas pārstāvi. Šis pārstāvis ir izteicis simpātijas un sadarbosies uz ļoti slepenas bāzes.

Džonsons⁹

2. dokuments

ASV vēstnieka Stokholmā H. V. Džonsona 1944. gada 22. maija ziņojums ASV Valsts sekretāram

SAŅEMTĀS TELEGRAMMAS ATREFERĒJUMS

NO: Amerikāņu diplomātiskā misija, Stokholma

KAM: Valsts sekretārs, Vašingtona

DATUMS: 1944. gada 22. maijs

NUMURS: 1820

Sekojošais ir Stokholmas Nr. 20 Kara bēgļu padomei.

Mēs esam pabeiguši diskusijas ar lietuviešu un latviešu grupām, par kurām tika minēts mūsu WRB Nr. 14 (Diplomātiskās misijas 16. maija ziņojums Nr. 1738) attiecībā uz noteiktu grupu evakuāciju no šīm divām valstīm. Izredzes liekas diezgan labas 600 vai 700 intelektuālo, rases un politisko bēgļu glābšanai no katras no šīm valstīm, kaut arī operācijas ir bīstamas un komplikētas. Svarīgs faktors ir laiks, jo šīs operācijas jāuzsāk jau vistuvākajā nākotnē. Šie plāni ir cik iespējams rūpīgi pārbaudīti, un Olsens par tiem ļoti lielas slepenības apstākļos ir diskutējis ar attiecīgu Zviedrijas Ārlietu ministrijas pārstāvi, kurš ir izteicis simpātijas un gatavību sadarboties un tic, ka šīm programmām ir labas izredzes īstenoties.

Līdzekļi šīm operācijām būs aptuveni tādi paši kā igauņu plāna gadījumā. Tā kā ir neatliekami jāuzsāk sagatavošanās, lūdzu paziņot

cik ātri vien iespējams par to, kādas ir iespējas saņemt finansiālu atbalstu šīm operācijām.

Džonsons¹⁰

3. dokuments

Voldemāra Salnā un Fēliksa Cielēna¹¹ 1944. gada 9. jūnijā parakstīts apliecinājums par ASV Kara bēgļu padomes līdzekļu saņemšanu

Mēs, apakšā parakstījušies, apliecinām 30 000 zviedru kronu saņemšanu no IVERA K. OLSENA. Mēs saprotam, ka šie līdzekļi ir nodoti mūsu rīcībā KARA BĒGĻU PADOMES pārraudzībā, kas ir ASV VALDĪBAS aģentūra, un ka izdevumi no šiem līdzekļiem ir pakļauti visiem attiecībā uz tiem KARA BĒGĻU PADOMES dotajiem noteikumiem un nosacījumiem, kas ir pilnībā mums paziņoti. Tie galvenokārt ir sekojoši:

Izmantojot šos līdzekļus noteiktām glābšanas un palīdzības operācijām, kas attiecas uz cilvēkiem, kuriem draud briesmas no SAVIENOTO VALSTU VALDĪBAS ienaidniekiem LATVIJĀ, mēs piekrītam atskaitīties par šiem izdevumiem pēc iespējas vispilnīgākajā un detalizētākajā veidā, periodiski ziņot par glābšanas un palīdzības operāciju statusu un sniegt pilnu informāciju par evakuēto cilvēku skaitu un identitāti. Turklāt mēs apzināmies, ka turpmāko līdzekļu pieejamība šīm operācijām ir atkarīga no apjoma, kādā mēs pildīsim KARA BĒGĻU PADOMES norādījumus un uzdevumus.

Mēs arī saprotam un piekrītam, ka visi īpašumi, kas tiks iegādāti ar KARA BĒGĻU PADOMES dotajiem līdzekļiem šīm operācijām, pēc operācijas beigām tiks pakļauti visiem norādījumiem, ko varētu dot KARA BĒGĻU PADOME attiecībā uz tiem.

Voldemārs Salnais (paraksts)

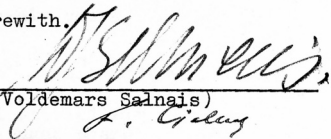
Fēliks Cielēns (paraksts)

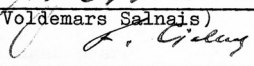
Stokholma, Zviedrija
1944. gada 9. jūnijs¹²

We, the undersigned, acknowledge the receipt of 30,000 Swedish kronor from IVER C. OLSEN. It is understood that these funds were placed at our disposal at the direction of the WAR REFUGEE BOARD, an agency of the UNITED STATES GOVERNMENT, and that the expenditures of the funds are subject to all the terms and provisions imposed by the WAR REFUGEE BOARD in connection therewith, and which have been fully communicated to us. These are primarily the following:

In employing these funds for certain rescue and relief operations with respect to persons in imminent danger of persecution by enemies of the UNITED STATES GOVERNMENT in LATVIA, we agree to account for the expenditure of these funds in the fullest and most detailed manner possible, to supply periodic reports as to the status of the rescue and relief operations, and full information concerning the number and identity of persons evacuated. We recognize, further, that the availability of further funds for operations of this nature is dependent upon the extent to which we can demonstrate fulfillment of the directives and objectives of the WAR REFUGEE BOARD.

It is understood and agreed, further, that any properties purchased with funds supplied by the WAR REFUGEE BOARD for this operation shall, after the completion of the operation, be held at the disposal of any directions the WAR REFUGEE BOARD may supply in connection therewith.

_____
(Voldemars Salnais)

_____
(Feliks Cielens)

Stockholm, Sweden

June 9, 1944

4. dokuments

V. Salnā un F. Cielēna parakstīts pārskats par ASV Kara bēgļu padomes evakuācijas līdzekļu izlietojumu līdz 1944. gada 4. septembrim

1944. gada 9. jūnijs

Saņemts no Amerikāņu Kara palīdzības administrācijas
pārstāvja Ivera Kristiana Olsena kunga 30 000 zviedru kronas

1944. gada 29. jūlijs

Saņemts no Amerikāņu Kara palīdzības administrācijas
pārstāvja Ivera K. Olsena kunga 20 000 zviedru kronas

Kopā: 50 000

Transports 50 000 zviedru kronas

Evakuācijas fonda situācija

1944. gada 4. septembrī.

	<u>Kredīts</u>
1. Laivas.	
Samaksāts <i>Harry Wallin</i> par motorlaivu "Toni"	9500
2. <u>Laivu detaļas.</u>	
Samaksāts <i>Wallenborgs Motor A/B</i> par 2 <i>Ocean Ford</i> jūras motoriem	6400
3. <u>Darbarīki, tālskati u.c.</u>	
Samaksāts <i>Melens Järnvaruaffär</i> (nazis)	8,50
" " <i>Rudolf Wennberg</i> (modinātājpulkstenis)	14
" " <i>Magnus Storm</i> (tālskatis)	150

Kopā: 172,50

4. Remonts laivām un motoriem, materiāli un nelieli piederumi šim mērķim.

Samaksāts <i>Wahlen & Block A/B</i>	24
" " <i>Bolinder-Munktell A/B</i>	22,33
" " <i>L. M. Ericsson</i>	185,80
" " <i>National Radiofabrik</i>	30,33

<u>Situation of the Evacuation Fund</u>		<u>Credit</u>
up to September 4th, 1944.		-----
<u>1. Boats.</u>		
Paid to Harry Wallin for motorboat "Toni"		9500.--
<u>2. Boat components.</u>		
Paid to Wallenborgs Motor A/B for 2 Ocean Ford Marinmotors		6400.-
<u>3. Tools, spyglasses etc.</u>		
Paid to Melens Järnvaruaffär /knife/	8.50	
" " Rudolf Wennberg /alarm clock/	14.--	
" " Magnus Storm /spyglass/	150.--	
		172.50
<u>4. Reparations of boats and motors,</u>		
materials and small utensils for this purpose.		
Paid to Wahlén & Block A/B	24.--	
" " Bolinder-Munktell A/B	22.33	
" " L.M.Ericsson	185.80	
" " National Radiofabrik	30.33	
" " Gotlands Konsum	10.15	
" " Slite Färghandel	26.92	
" " Thorvald Carlsson	4.90	
" " G.Blomstrands Cykel & Sportaffär	20.25	
" " Ragnar Ekbon	3.25	
" " Ragnar Ekbon	9.75	
" " Ragnar Ekbon	22.90	
" 9 Ragnar Ekbon	13.99	
" " Ragnar Ekbon	2.76	
" " Ragnar Ekbon	8.40	
" " Ragnar Ekbon	2.40	
" " Ragnar Ekbon	43.75	
" " Ragnar Ekbon	1.50	
" " Ragnar Ekbon	24.20	
" " Ragnar Ekbon	14.29	
Transport		16072.50

		<u>Credit</u>
	Transport	16072,50
	Paid to Slite Hamndirektion	40,-
	" " Slite Cement & Kalk Aktiebolag	163,90
	" " Slite Cement & Kalk Aktiebolag	101,95
	" " Slite Reparationsverkstad	150,98
	" " Slite Reparationsverkstad	50,55
		979,25
5.	<u>Motyl, oil, transports</u> of boats, crews etc.	3155,85
6.	<u>Provisions for trips</u> /clothing, food, medicaments etc. for people on sea/	648,64
7.	<u>Wages for crews, salaries.</u> ^{x/}	9975,-
8.	<u>Housing of crews</u>	1811,69
9.	<u>Financial support</u> /in goods etc./ to homlands organization	2044,52
10.	<u>Presents and recompensations</u> to various officials for their services to the evacuation cause	1141,45
11.	<u>Various e-xpenses</u>	259,52
	Total	Sw.Kr. 36 088,42
	Saldo	13 911,58
		Sw.Kr. 50 000,--

<p>x/ During the period of three month, 11 persons were occupied altogether on wages and salaries. Supposing, that everyone of them had been on work the whole month around, the average wage to one occupied person equals Sw.Kr.302,27, being thus considerably lower than that, which was planned before, i.e. Sw.Kr.500,- monthly.</p>		
<i>H. J. J. J. J.</i>		<i>F. Gilberg</i>

Samaksāts	<i>Gotlands Konsum</i>	10,15
” ”	<i>Slite Färghandel</i>	26,92
” ”	<i>Thorvald Carlsson</i>	4,90
” ”	<i>G. Blomstrands Cykel & Sportaffär</i>	20,25
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	3,25
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	9,75
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	22,90
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	13,99
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	2,76
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	8,40
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	2,40
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	43,75
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	1,50
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	24,20
” ”	<i>Ragnar Ekbohm</i>	14,29

Transports kopā: 16072,50

Transports

Samaksāts	<i>Slite Hamndirektion</i>	40
” ”	<i>Slite Cement & Kalk Aktiebolag</i>	163,90
” ”	<i>Slite Cement & Kalk Aktiebolag</i>	101,95
” ”	<i>Slite Reparationsverkstad</i>	150,98
” ”	<i>Slite Reparationsverkstad</i>	50,55
		<hr/> 979,25

5. Metilspirts, eļļa, transportēšana laivām un apkalpēm. 3155,85

6. Braucienu apgāde
(drēbes, pārtika, medikamenti u.c. cilvēkiem uz jūras) 648,64

7. Algas laivu apkalpēm.* 9975

8. Dzīvošana laivu apkalpēm. 1811,69

9. Finansiālā palīdzība (preces u.c.) dzimtenes organizācijai 2044,52

10. Dāvanas un kompensācijas dažādām amatpersonām
par pakalpojumiem evakuācijas lietā. 1141,45

11. Dažādi izdevumi. 259,52

Kopā: 36 088,42 zviedru kronas
Pārpalikums: 13 911,58

-----
50 000 zviedru kronas

* Trīs mēnešu laikā 11 personas bija nodarbinātas par algu un atalgojumu. Pieņemot, ka katrs no viņiem strādāja veselu mēnesi, vidējā alga vienai nodarbinātai personai bija 302,27 zviedru kronas, kas ir ievērojami mazāk, nekā bija plānots iepriekš, t.i., 500 zviedru kronu mēnesī.

(paraksts: V. Salnais)

(paraksts: F. Cielēns)¹³

5. dokuments

ASV Kara bēgļu padomes vadītāja Stokholmā Ivera K. Olsena 1944. gada 20. novembra noslēguma pārskats par operācijām Zviedrijā

KARA BĒGLU PADOMES OPERĀCIJAS NO ZVIEDRIJAS

Stokholma, 1944. gada 20. novembris

[...]

I. Vietējā situācija.

[...]

B. Citi operāciju faktori.

Operācijas Zviedrijā ievērojami atviegloja pilnīgi un skaidri norādījumi no Kara bēgļu padomes un gatavība, ar kādu tā atbalstīja un akceptēja ieteiktos projektus. Vēstniecības darbinieku sadarbība un palīdzība šeit bija izcila. Tas bija īpaši patiesi dēļ sūtņa, kurš, lai arī esmu pārliecināts, ka viņam bija personīgas bažas par dažu operāciju apdomātību, it īpaši Baltijā, vienmēr deva man atļauju darboties, ja bija saprātīgas perspektīvas, ka kaut kas konstruktīvs varētu tikt sasniegts.

II. Baltijas operācijas.

Rezultāti: aptuveni 1200 personas izglābtas ar \$ 50 000 izmaksām. Vismaz papildus skaits atvests drošībā Zviedrijā caur personīgu iniciatīvu un aprīkojumu, izmantojot pagrīdes ceļus un komunikāciju, ko nodibinājusi Kara bēgļu padome.

Baltijas programmu bija ļoti sarežģīti noorganizēt, un visa operācija saskārās ar visdažādākajiem šķēršļiem un neveiksmēm laikā, kad tā notika. Bija daudz problēmu ar piemērotu grupu izvēli, kas visas tika atrisinātas ar vienkāršu kritēriju – dabūt iespējami visuzticamāko un kompetentāko grupu ar visaugstāko cieņu zviedru varas iestādēs. Katrā gadījumā tie bija bijušie Baltijas valstu sūtņi Zviedrijā, kas darbojās kā savas atbilstošās Palīdzības komitejas¹⁴ vadītāji šeit un kas bija “neoficiāli” atzīti zviedru varas iestādēs kā savas atbilstošās kopienas vadītāji Zviedrijā. Tika uzskatīts, ka šie cilvēki un viņu tuvākie darbinieki bija, iespējams, vislabākajā pozīcijā, lai savāktu lietpratīgas apkalpes, lai uzsāktu šos braucienus, un visspējīgākie sazināties un attīstīt nepieciešamos pagrīdes kanālus otrā pusē. Tāpat tika sagaidīts, ka šie trīs cilvēki būs ļoti norūpējušies par ASV varas iestāžu uzticības iemantošanu un tāpēc visticamāk rūpīgi pildīs Kara bēgļu padomes norādījumus gan rakstiski, gan idejiski. Visbeidzot, fakts, ka šiem trim cilvēkiem bija noteikts stāvoklis zviedru varas iestādēs, tika uzskatīts kā vērtīga palīdzība gaidāmajos tehniskajos sarežģījumos šāda veida operācijās un tāpat kalpoja par aizsardzību diplomātiskajai misijai un Kara bēgļu padomei pret jebkādu kritiku, ko varētu radīt neparedzami rezultāti kādai mazāk atbildīgai grupai. Šajā operāciju veidā bija iesaistītas visdažādākās grupas, no kurām lielākā daļa, ieskaitot bijušos kontrabandistus un reketierus, vienkārši izmantoja situāciju, atņemot šiem panikā esošiem bēgļiem visu, kas tiem pieder.

[...]

B. Latviešu glābšanas operācijas.

Šī operācija bija ievērojami grūtāka nekā Igaunijā, un rezultāti ir krietni neskaidrāki. Pirmkārt, Latvijas grupa nebija tik kompetenta un stabila kā igauņu grupa. Tai arī bija daudz mazāka izvēle personālā, kas bija nepieciešams, lai veiktu operāciju, un tā rezultātā kontroles un aprīkojuma izvēle bija šaurāka. Visbeidzot, latvieši šķita esam ārkārtīgi individuālistiska, nacionālistiska, nesaticīga un neuzticama grupa, kā rezultātā es nekad nejutos īsti drošs par to, kas notika. Es nekad nešaubījos, ka esmu izvēlējis labāko pieejamo grupu, taču tika piedzīvotas milzīgas grūtības saistībā ar

nepieciešamo kontroles saglabāšanu pār šo grupu, lai nodrošinātu tās operāciju saskaņotību ar Kara bēgļu padomes direktīvām. Ik pa laikam parādījās baumas, ka nacistu atbalstītāji vai personas, kas aktīvi piedalījušās Latvijas ebreju iznīcināšanā, ir nonākušas Zviedrijā. Jebkurā gadījumā bijušajam vēstniekam Salnajam nācās ierasties manā birojā, un es viņu stingri brīdināju, ka viņam tiks atņemti visi līdzekļi un aprīkojums, ja kādas no šīm baumām apstiprināsies un izmeklēšana uzrādīs, ka viņš nav spējis nodrošināt kontroli, kas nepieciešama, lai šādus apstākļus novērstu. Es šo tēmu arī vairākas reizes apspriedu ar attiecīgajām amatpersonām Ārlietu ministrijā un personīgi lūdzu Zviedrijas policijas un izlūkošanas dienesta palīdzību šo baumu pārbaudīšanā.

Nevienā gadījumā neizdevās atrast pamatu šādām baumām, un var uzskatīt, ka tās radījusi dažādu Zviedrijas latviešu elementu skaudība un ļaunie nolūki. Iespējams, dažas no tām izplatīja divas vai vairākas latviešu grupas, kuras izdarīja uz mani spiedienu nolūkā iegūt finansiālu atbalstu glābšanas maršrutu izstrādei. Tomēr pamatīgāka pārbaude atklāja, ka šiem indivīdiem ir visai apšaubāma pagātne, kas man, visticamāk, sagādātu problēmas. Līdzko šīm grupām tika atteikta finansiāla palīdzība, tās sāka diskreditēt operāciju, kurā es piedalījos. No otras puses, nav pilnīgi neiespējams, ka dažas nevēlamas personas tiešām ieradās Zviedrijā, it īpaši septembrī, kad Latvijā apstākļi bija haotiski. Dažās naktīs Gotlandē no Latvijas ieradās pat dučiem laivu, un kontrole un nopratināšana bija tik vāja, ka nav pilnībā skaidrs, kuri ieradās, izmantojot mūsu aprīkojumu, un kuri – individuāli. Turklāt glābšanas operācijas notika minūšu laikā, un acīmredzami pastāvēja iespēja nevēlamām personām iekļūt laivā krēslas laikā, kad tika uzņemti bēgļi.

Latviešu glābšanas operāciju sākums bija ļoti nestabils, un bija vairākas smieklīgas un galēji neveiksmīgas epizodes. Nepiemērots aprīkojums, bīstamas vētras Baltijas jūrā un gadījumi, kad knapi izdevās izvairīties no vācu militārām darbībām, novēloja jebkādu reālu rezultātu parādīšanos līdz jūlija beigām, kad naktis kļuva vismaz nedaudz garākas. Īsu brīdi augustā vācu apjukums un demoralizācija bija īpaši augsta, un glābšanas operācijas kļuva krietni vieglākas. Septembra pašā sākumā vācu kontrole tomēr bija visai pamatīga, patruļas kuģu skaits ievērojami palielinājās, un tika piedzīvotas vairākas neveiksmes. Vienu no glābšanas laivām 10. septembrī notvēra vācu kuģis, un gan komanda, gan pasažieri tika aizvesti uz Tallinu un apcietināti. Tomēr dažiem no viņiem izdevās izbēgt laikā, kad krievi ieradās Tallinā, un laivu ar 35 bēgļiem nogādāt Zviedrijā.

Citai laivai izbeidzās degvielas krājumi, 14. septembrī bēgot no vācu kuģa uzbrukuma, un tā veiksmīgi izpeldēja Zviedrijas krastā pēc sešu dienu dreifēšanas Baltijas jūrā. 15. septembrī glābšanas kuģi notvēra vācieši, un kuģa komanda un 50 bēgļi tika aizvesti uz Gdiņu, bet vēlāk uz koncentrācijas nometni Vācijā.¹⁵ Septembra beigās operācijas tomēr tika izbeigtas, jo vācieši uzskatīja, ka viņu pozīcijas ir bezcerīgas, un palīdzēja saviem latviešu kolaboracionistiem bēgt. Tā rezultātā pastāvēja lielas iespējas, ka turpmākas bēgļu ierašanās Zviedrijā būtu negodīgas. Latviešu operācija bija visai bīstama un ārkārtīgi interesanta, un ir ieteicams lasīt pievienotās liecības par operāciju vēsturi, gūstot ieskatu dažādos sarežģījumos, kas tika piedzīvoti šāda veida operācijās. Kopumā no 24 vīru komandas, kas tika izmantota šajās operācijās, trešdaļa ir gājusi bojā vai pazudusi bez vēsts.

Pievienotajā latviešu bēgļu sarakstā redzams, ka aptuveni 700 tika nogādāti Zviedrijā, izmantojot Kara bēgļu padomes līdzekļus. Apmēram 55 procenti no viņiem bija sievietes un bērni. No abu dzimumu pārstāvjiem vairāk nekā puse bija zvejnieki, zemnieki, strādnieki, saimniecības darbinieki utt. Aptuveni 250 bija skolotāji, studenti, juristi, agronomi, profesori, arhitekti, ārsti utt. Kara bēgļu padomes ieguldījums šajā projektā sasniedza 55 000 zviedru kronu (mazāk par \$ 15 000), un šķiet, ka ieguldījumi ir pilnībā atmaksājušies. Patiesību sakot, latviešu grupa apgalvo, ka gandrīz visa latviešu bēgļu grupa par savu drošību var pateikties Kara bēgļu padomei, jo evakuācijas lielos apmēros sākās tikai pēc tam, kad, izmantojot W.R.B. līdzekļus, tika veikta bēgšanas maršrutu un sakaru līniju izlūkošana. Tomēr es visai negribīgi akli uzticētos šiem faktiem, nezinot ievērojami vairāk par latviešu bēgļu sastāvu šeit, lai gan ir iespējams pieņemt apgalvojumu, ka neliels skaits nevēlamu personu neapkaunotu visu glābšanas operāciju kopumā.

Lielu vilšanos sagādāja neizdevusies Latvijas ebreju glābšana, un pat šobrīd nav skaidrs, ko vēl bija iespējams darīt, lai gūtu labākus rezultātus. Daži indivīdi šeit mēģināja noligt mazāk uzticamas grupas ebreju aizvešanai no Latvijas par zināmu samaksu par vienu personu. Visos gadījumos nauda tika samaksāta iepriekš, bet nekādu rezultātu nebija. Es esmu visai pārliecināts, ka mūsu grupa būtu dažus izglābusi, ja vien tas būtu bijis iespējams, jo es pastāvīgi Salnajam atgādināju par baumām par viņa antisemitisko noskaņojumu, ko man bija vairākas reizes gadījies dzirdēt un ko viņš ļoti stingri noliedza. Tomēr joprojām aktuāls ir jautājums

par to, cik liels skaits latviešu amatpersonu ir antisemīti un atbildīgi par dažiem no vārdā nenosaucamajiem noziegumiem, kas veikti pret Latvijas ebrejiem, un, iespējams, Latvijas pagrīdes grupu attieksme bija pamatā dažām neveiksmēm. Citādi, ņemot vērā faktu, ka praktiski neviens ebrejs neizbēga no Latvijas vācu okupācijas laikā,¹⁶ šķiet, ka ir pamats piekrist apgalvojumam, ka ebrejus nebija iespējams glābt ar šo operāciju palīdzību vai arī tie slēpās un bija pārāk pārbiedēti, lai mēģinātu nokļūt drošībā.

[...]

D. Sastaptā kritika.

Visaktīvākā kritika par Baltijas glābšanas programmu sākās oktobrī komunistu presē Zviedrijā, daudz kritikas tika veltīts amerikāņu diplomātiskās misijas finansiālajai dalībai. Tika izteiktas apsūdzības, ka daudzi no šiem bēgļiem ir pronacistiski un pretpadomiski noskaņoti un ir kara noziedznieki, kas bēg no Krievijas soda. Fakti bija ļoti pārspīlēti un sagrozīti, it īpaši par patiesajiem faktiem par amerikāņu darbību. Diplomātiskā misija ieņēma pozīciju, ka šīs apsūdzības ir absurdas un provokatīvas, un nolēma neatbildēt uz tām. Par visu šo lietu ir atsevišķi sniegts pārskats kā diplomātiskās misijas ziņojums, kas tiks izplatīts tuvākajā nākotnē un, ja būs iespējams, tiks pievienots šim ziņojumam kā pierādījums.

Dažas vietējās ebreju organizācijas bija noskaņotas kritiski pret šīm operācijām, ka tās nav izglābušas nevienu ebreju, par spīti faktam, ka tika izmantoti Amerikas ebreju organizācijas līdzekļi (kas nav patiesība). Neveiksme izglābt kādu ebreju tika ļoti nožēlota un izskaidrota, apstākļi, kas šīm zviedru organizācijām būtu jāsaprot, ka tas ir apsvērts, ka pēdējo pāris gadu laikā ebreju stāvoklis Baltijā ir bijis ļoti kritisks un viņi paši nevienu nav atveduši drošībā vai uzsākuši kādu darbību šajā virzienā. Lielākā daļa kritikas visticamāk cēlusies no fakta, ka viņi gribēja, lai visi līdzekļi, kas nāca no ebreju organizācijām Savienotajās Valstīs, ietu caur viņu rokām.¹⁷

[...]

6. dokuments

Zviedrijas Aizsardzības štāba C biroja 1944. gada 20. decembra ziņojums par aktivitāšu izbeigšanu Baltijā

P[ro] M[emoria]

par aktivitāšu izbeigšanu Baltijā pēc galīgās izbeigšanas pavēles
16.12.44.

Darbība, ko C birojs agrāk veica Baltijas valstīs, galvenokārt notika tad, kad Baltijas valstis bija vācu okupācijas varā. Pēc krievu ofensīvas un vāciešu izvākšanās no Baltijas darbība tika pakāpeniski izbeigta. Šī darbības izbeigšana iesākās 1944. gada oktobra sākumā un, saprotams, tika paātrināta zināmu laikrakstā “*Ny Dag*” ievietotu rakstu dēļ.¹⁸ Agrāk notika zināmi laivu braucieni uz un no Baltijas, ar kuriem viens vai vairāki simti baltiešu tika atvesti uz Zviedriju. Šī darbība pakāpeniski tika galīgi izbeigta.

16. decembrī C biroja vadītājs deva pavēli, ka visai darbībai atiecībā uz Baltiju jābeidzas. Šī iemesla dēļ no Gotlandes šurp tika atsaukts kapteinis Johansons,¹⁹ un sanāksmē Stokholmā tika nolemts, ka tie latvieši, kuri atrodas Gotlandē, pēc iespējas drīzāk no turienes jāpārvieto un viņu laivas jāpārved uz citu vietu, saprotams, pēc tam, kad viņu parādi nokārtoti.

Parakstītājs pieprasīja tikšanos un arī tikās ar Sociālo lietu pārvaldes direktoru²⁰ un informēja viņu, ka darbība Baltijā tiks izbeigta un tādēļ vairs nevajadzēs izmantot telpas *Munkbron 11*. (Šī saruna notika 15. decembrī.)

Beigās parakstītājs 19. decembrī pieprasīja sarunu ar Siliņa²¹ kungu, Zviedru-latviešu palīdzības komitejas sekretāru. Šajā sarunā Siliņa kungs tika informēts, ka mūsu sadarbība ar komiteju tiks pilnībā izbeigta un ka viņš nevarēs caur mums dabūt pieprasīto atļauju braucienam uz Gotlandi, kā arī, ka parakstītājs vairs nekontaktēs ar viņu, izņemot gadījumus, ja veci jautājumi to darītu nepieciešamu. Siliņa kungs no parakstītāja iepriekš ir ticis informēts, ka caur mums vairs nepastāv iespēja organizēt braucienus uz Baltiju, kā arī, ka mēs negribam uzņemties nekādu atbildību par braucieniem, kas pretēji teiktajam tomēr varētu notikt.

Stokholmā, 1944. gada 20. decembrī.

(paraksts)²²

Zviedrijas Aizsardzības štāba C biroja 1945. gada 11. marta noslēguma pārskats par izlūkošanas darbu Baltijā

Noraksts.

12.3.45.

P[ro] M[emoria]

par Aizsardzības štāba 2. nodaļas veikto izlūkošanas darbību Baltijā.

Sakarā ar to, ka tika uzskatīts, ka Zviedrijas militārajās interesēs ir iegūt ziņas par Vācijas militāro izvietojumu Baltijā laikā, kad šīs trīs Baltijas valstis bija vācu okupētas, Aizsardzības štāba 2. nodaļa ir veikusi zināmu izlūkošanas darbību minētajās valstīs, iztaujājot baltiešu bēgļus Zviedrijā, kā arī caur tiešiem novērojumiem Baltijas valstīs. Darbu plānoja un vadīja attiecīgie nodaļas darbinieki. Darbu uz pavēles pamata izpildīja četri militārajā dienestā iesauktie: docents Dāgs Trocigs (tagad miris),²³ sekretārs Pērs Sandbergs, filozofijas maģistrs Sikstens Heplings un jurista kandidāts Bengts Lībergs.

Bēgļu iztaujāšanu daļēji veica augstāk minētās personas, daļēji arī ar starpnieku palīdzību. Iesauktie savu uzdevumu veikšanai izmantojuši telpas *Munkbron 11*, kas uzdevumu izpildīšanai tika saņemtas no Karaliskās Sociālo lietu pārvaldes.

Tiešā novērošana tika veikta tādā veidā, ka uzņēma sakarus ar cilvēkiem, kuri labi pārzināja apstākļus attiecīgajās jomās. Dažas no šīm personām ir bijušas saistītas ar attiecīgo valstu palīdzības komitejām Zviedrijā, rīkojušas laivu braucienus uz Baltijas valstīm, kā arī nodrošinājušas praktiskās detaļas saistībā ar braucieniem un finansējušas šos braucienus. Aizsardzības štābs vajadzības gadījumos izmantoja šos braucienus, lai pārvestu izlūkus. Aktuāla informācija ir iegūta, iztaujājot ar laivām atvestos bēgļus. Kā samaksu par pakalpojumiem Aizsardzības štābs vairākkārt sagādājis nepieciešamo degvielu.

Pēc mūsu rīcībā esošajiem ziņojumiem ir notikuši šādi braucieni:

Uz Igauniju.

1.	16.2.1944. –	izbraukšanas vieta:	<i>Visby, Gotland.</i>
2.	27.2.44. –	”	<i>Ljugarn, Gotland.</i>
3.	6.3.44. –	”	<i>Slite, Gotland.</i>
4.	25.3.44. –	”	<i>Nynäshamn.</i>
5.	15.4.44. –	”	<i>Sandhamn.</i>
6.	8.7.44. –	”	<i>Dalarö.</i>
7.	24.7.44. –	”	<i>Nynäshamn.</i>
8.	4.8.44. –	”	”
9.	13.8.44. –	”	<i>Slite, Gotland.</i>
10.	16.8.44. –	”	” ”
11.	18.8.44. –	”	” ”
12.	20.8.44. –	”	<i>Nynäshamn.</i>
13.	24.8.44. –	”	<i>Slite, Gotland.</i>

(sākotnēji cietzeme)

Četros braucienos uz Igauniju pārveda izlūkus. Pārējos deviņos braucienos no Igaunijas atveda personas iztaujāšanai vai instruēšanai. Atpakaļceļā vairākas reizes laivas līdzī paņēmušas bēgļus no Igaunijas.

Uz Latviju.

1.	31.1.44. –	izbraukšanas vieta:	<i>Ljugarn, Gotland.</i>
2.	11.2.44. –	”	” ”
3.	17.4.44. –	”	” ”
4.	5.5.44. –	”	” ”
5.	13.6.44. –	”	<i>Furillen,</i> ”
6.	29.6.44. –	”	<i>Slite,</i> ”
7.	13.7.44. –	”	” ”
8.	2.8.44. –	”	” ”
9.	6.8.44. –	”	” ”
10.	6.8.44. –	”	” ””
11.	13.8.44. –	”	” ”
12.	13.8.44. –	”	” ”
13.	19.8.44. –	”	” ”
14.	19.8.44. –	”	<i>Herrvik.</i>
15.	23.8.44. –	”	<i>Slite,</i> ”
16.	23.8.44. –	”	” ”

17.	28.8.44. –	izbraukšanas vieta:	<i>Slite,</i>	”
18.	3.9.44. –	”	”	”
19.	9.9.44. –	”	”	”
20.	13.9.44. –	”	”	”
21.	14.9.44. –	”	”	”
22.	15.9.44. –	”	”	”
23.	20.9.44. –	”	”	”
24.	21.9.44. –	”	”	”
25.	25.9.44. –	”	”	”
26.	30.9.44. –	”	”	”
27.	5.10.44. –	”	”	”
28.	10.10.44. –	”	”	”
29.	14.10.44. –	”	”	”
30.	14.10.44. –	”	”	”
31.	14.10.44. –	”	”	”
32.	16.10.44. –	”	”	”
33.	17.10.44. –	”	”	”
34.	27.10.44. –	”	”	” (bez Aizsardzības štāba atļaujas)
35.	9.11.44. –	”	”	”
36.	22.12.44. –	”	”	”
37.	5.3.45. –	”	<i>Fårösund.</i>	

No nosūtītajām laivām vācieši notvēruši četras. Sešām bija jāatgriežas, uzdevumu neizpildījušām, jo vācieši tās apšaudījuši vai bijusi stingra krasta apsardzība, bet 27 braucieni izdevās. Astoņos braucienos mērķis bija uz Latviju pārvest izlūkus, bet pārējos braucienos pārvestas personas iztaujāšanai vai instruēšanai. Daudzos gadījumos laivas atpakaļceļā līdzī paņēmušas bēgļus. Pēdējie braucieni bija uz vācu vēl okupēto Kurzemi.

Uz Lietuvu.

1.	16.12.43. –	izbraukšanas vieta:	<i>Burgsvik, Gotland.</i>	
2.	7.1.44. –	”	”	”
3.	15.7.44. –	”	<i>Hoburgen,</i>	”
4.	24.7.44. –	”	<i>Vännburgen,</i>	”
5.	31.7.44. –	”	”	”
6.	5.8.44. –	”	<i>Visby,</i>	”
7.	7.8.44. –	”	<i>Vännburgen,</i>	”

8.	14.8.44. –	izbraukšanas vieta:	<i>Vännburgen,</i>	”
9.	21.8.44. –	”	<i>Slite,</i>	”
10.	21.8.44. –	”	”	”
11.	23.8.44. –	”	<i>Herrvik.</i>	
12.	27.8.44. –	”	<i>Slite.</i>	
13.	10.9.44. –	”	<i>Herrvik.</i>	
14.	7.10.44. –	”	<i>Slite.</i>	

Četras laivas vācieši pārķēra, bet četrām bija jāatgriežas stiprās vāciešu apsardzības vai apšaudīšanas dēļ. Pārējie braucieni izdevās. Trijos braucienos uz Lietuvu pārveda izlūkus, bet trijos braucienos no Lietuvas atveda personas iztaujāšanai vai instruēšanai. Dažas reizes atpakaļceļā līdzī paņemti bēgļi.

Stokholmā, 1945. gada 11. martā.

Karls Petersēns²⁴

H[elmuts] Ternbergs²⁵

Tā darbība, ko augšminētais ziņojums apraksta, ir bijusi daļa no nodaļas vispārīgās izlūkošanas darbības un ir notikusi ar manu zināšanu un piekrišanu. Tās izpildi esmu nodevis C biroja šefam majoram K. Petersēnam.

Stokholmā, 1945. gada 12. martā.

D[aniels] Landkvists,²⁶

Komandors un Aizsardzības štāba 2. nodaļas vadītājs.²⁷

8. dokuments

**Zviedrijas Aizsardzības štāba C biroja kapteiņa H. Ternberga
1945. gada 17. maija ziņojums par laivu braucieniem uz Baltiju**

V. P[ro] M[emoria]

Atbilde uz Aizsardzības štāba vadītāja jautājumiem attiecībā uz zināmiem apstākļiem sakarā ar Centrālā biroja organizētiem vai arī Centrālā biroja uzraudzībā notikušiem braucieniem starp Zviedrijas krastu un Baltiju 1943.–1944. gadā.

1) Braucienu skaits.

Augstāk minētajā laika posmā tika veikti 13 braucieni uz Igauņiju, no kuriem 6 norisinājās no Gotlandes un 7 no sauszemes, 19 braucieni uz Latviju, 8 braucieni uz Kurzemi un 6 braucieni uz Lietuvu, kopā 39 braucieni no Gotlandes un 7 no sauszemes. Visi šie braucieni notika Centrālā biroja personāla uzraudzībā.

2) Izmantotā degviela.

Šajā laika posmā braucieniem no Gotlandes kapteiņa Johanssona rīcībā tika nodotas 40 tonnas degvielas, no kurām 4 nav izmantotas. Visu veica caur štāba intendantu pie VII. *Milo* pēc Aizsardzības štāba degvielu krātuves pavēles. Degviela izmantota 39 pabeigtiem un 11 nepabeigtiem braucieniem, kuros vai nu laivas avarējušas, vai tikušas pārtvertas. Kopā notikuši 50 braucieni. Katram braucienam piešķirts ap 700–800 kilogramu degvielas, kas atbilst kopējam 36 tonnu patēriņam. Degviela tika tieši nodota laivām, tādējādi izslēdzot iespēju, ka laivu apkalpes pašas varētu piesavināties degvielu.

5 braucienos, kas izgāja no *Nynäshamn*, un divos, kas izgāja no Stokholmas, degvielu kuponus un licences Centrālā biroja pārstāvis nodeva tieši Igauņu komitejas pārstāvjiem. Centrālā biroja pārstāvis kuponus ieguva, tos attiecīgi pieprasot.

Uz kuponiem izdoti 7750 litri “motyl 25”, kā arī 120 litri smērēļļas (pielikumā apliecības noraksts no Flotes pārvaldes degvielu daļas). Tas atbilst aprēķinātiem 1000 litriem vienam braucienam. Kuponu nodošanas veids jāuzskata par tādu, kas padarījis neiespējamu degvielu izmantot citiem nolūkiem.

3) Zaudētas laivas.

No tām laivām, kuras tika zināmā mērā izmantotas Aizsardzības štāba nolūkiem, ceļā uz Latviju 4 tika pārtvertas no vāciešiem, tāpat arī 4 ceļā uz Lietuvu. 3 laivas tika zaudētas avārijās, no tām 2 lietuviešu un 1 latviešu. Kopumā gājušas zudumā 11 laivas.

4) Laivu īpašnieki, apkalpe un pasažieri.

Īpašuma piederības tiesības laivām, kuras Aizsardzības štābs brīžiem izmantoja, nav tikušas pārbaudītas. Tas izriet no Karaliskās Muitas pārvaldes dokumentiem par laivām, kas ieradušās no ārzemēm.

Pilnīgi apkalpes saraksti ir pieejami, un tos pēc vajadzības var uzrādīt.

Par pasažieriem, kurus no Baltijas valstīm atveda minētos braucienos, var teikt sekojošo:

Laivu apkalpēm vienmēr ir norādīts, ka ņemt pasažierus līdzi no Baltijas nav pieņemams. Nav bijis iespējams šos norādījumus praksē ievērot, un daļā braucienu pasažieri no Baltijas valstīm ir paņemti līdzi. Skaitis, kas šos braucienus varējuši izmantot, ir apmēram 150.²⁸

Stokholmā, 1945. gada 17. maijā

(paraksts)

(H. Ternbergs)

Kapteinis.²⁹

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Kārlis Kangeris (1985). *Die organisierte Flucht aus dem Baltikum nach Schweden 1944. Von Amerikanern finanzierte Aktionen*. Paper presented at the 8th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 7–11, 1985; Lars Ericson (1995). *Exodus och underrättelseinhämtning. Det svenska försvaret och Baltikum, hösten 1943–våren 1945*. In: *Vårstormar. 1944 – Krigsslutet skönjes*. Stockholm: Probus, s. 83–127; Carl Göran Andrae (2004). *Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, s. 61–70; u.c.
- ² Uldis Neiburgs (2011). *Zviedru un amerikāņu izlūkdienestu loma Latvijas Centrālās padomes organizētajās bēgļu laivu akcijās pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju, 1944.–1945. gads*. No: *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un sekas, 20. gadsimta 40.–60. gadi*. Rīga: Zinātne, 170.–194. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27. sēj.).
- ³ *Zviedrijas Valsts arhīvs (Riksarkivet, Stockholm)* (turpmāk: RA), “Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, F 1: Vol. 17, 18; ASV Franklina Delano Rūzvelta bibliotēka (*Franklin D. Roosevelt Library, Hyde Park, NY*) (turpmāk: RL), Record Group 220, File 72.
- ⁴ *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 1986. f., 1. apr., 99., 28635., 28636. l.; 2250. f., 80. apr., 1.–12. l.; Valentīne Lasmane (1990). *Pāri jūrai 1944./45. g.* Stokholma: Memento; Dzin-tars Ērglis (2010). *Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943–1945): Laivu akcijas*. No: *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 280.–297. lpp.

- ⁵ Heršels V. Džonsons (*Johnson*, 1894–1966) – ASV vēstnieks Zviedrijā.
- ⁶ Ivers Kristians Olsens (*Olsen*, 1904–1960) – ASV vēstniecības finanšu atašejs un Kara bēgļu padomes pārstāvis Zviedrijā.
- ⁷ Ziņojumā minētais 700 apcietināto un vēl vairāk apdraudēto cilvēku skaits ir pārspilēts, iespējams, lai pārliecinošāk argumentētu nepieciešamību veikt igauņu politisko bēgļu evakuāciju uz Zviedriju. 1944. gada aprīlī Igaunijā notikušie aresti skāra 200–300 personas, no kurām daļu drīz vien atbrīvoja, bet apcietinājumā palika ap 100 cilvēku, kurus turēja aizdomās par saistību ar Igaunijas Republikas Nacionālo komiteju. Sk.: Vācijas Federālais arhīvs (*Bundesarchiv, Berlin*), R 6/165, S. 99–100.
- ⁸ Igaunijas, Latvijas un Lietuvas bijušie sūtņi Zviedrijā Heinrihs Lareteis (*Laretei*, 1892–1973), Voldemārs Salnais (1886–1948), Vītauts Gilis (*Gylis*, 1886–1959).
- ⁹ *RL*, Record Group 220, Box. 45.
- ¹⁰ Turpat. Dok. publ.: *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1944*. Vol. 1: General. Washington: United States Government Printing Office, 1966, p. 1049.
- ¹¹ Fēlikss Cielēns (1888–1964) – LSDSP biedrs, LCP Ārzemju delegācijas loceklis, 1944. gada maijā ar bēgļu laivu ieradās Zviedrijā, no 17. jūnija līdz 1945. gada 29. martam uzrakstīja vairākus ziņojumus ASV vēstniecībai Stokholmā par situāciju nacistu okupētajā Latvijā.
- ¹² *RL*, Record Group 220, File 73.
- ¹³ Turpat, Box. 72.
- ¹⁴ Igaņu komiteja (*Eesti Komitee*), Zviedru-latviešu palīdzības komiteja (*Svensk-Lettiska Hjälpkommitten*), Lietuviešu komiteja (*Lietuvių komitetas*) Stokholmā.
- ¹⁵ Domātas laivas “Ronis”, “Toni”, “Gulbis”.
- ¹⁶ Vācu okupācijas laikā vairāki ebreji tomēr spēja pārdzīvot holokaustu un atstāt Latviju, t.sk. nonākot neitrālajā Zviedrijā; tas izdevās Leonīdam Zebbam, Zeldai Šepšelovičai un Izraēlam Mihelsonam. Pēdējo izglāba LCP dalībnieki Kārlis E. Frišenfelds (1912–2001) un Valentine Jaunzeme (Lasmane) (dz. 1916), kuri 1944. gada 13. novembrī uzmeklēja viņu Dundagas apkārtnē un 23. novembrī ar LCP bēgļu laivu “Zvejnieks” nosūtīja uz Zviedriju. Sk.: *LVA*, 2250–80–12; Lasmane (sast.). *Pāri jūrai 1944./45. g.*, 119.–130. lpp.
- ¹⁷ *RL*, Record Group 220, File 72.
- ¹⁸ Domāta 1944. gada 17. oktobra publikācija “Baltiešu fašisti lielā skaitā Zviedrijā. Zviedru varas iestādes un Amerikas vēstniecība kā organizatori?” laikrakstā “*Ny Dag*”, kam sekoja līdzīgi raksti zviedru komunistu presē. Sk. *RL*, Record Group 220, File 72. Dok. publ.: Andrievs Ezergailis (ed.) (2002). *Stockholm Documents: The German Occupation of Latvia. 1941–1945: What Did America Know?* Rīga: Publishers of the Historical Institute of Latvia, pp. 478–486 (Symposium of the Commission of the Historians of Latvia, Vol. 5).

- ¹⁹ Kapteinis Arturs Johansons (*Johansson*) – C biroja galvenā atbildīgā persona slepeno laivu sakaru organizēšanā ar Baltiju. No 1943. gada vasaras oficiāli pildīja Visbijas krastā novietotās Jūras kara flotes, t.sk. Jūras spēku policijas (*Marinpolisen*) sardzes komandiera pienākumus. C biroja darba ietvaros bija atbildīgs par palīdzības sniegšanu laivu apkalpēm, lai tās no Zviedrijas krasta nokļūtu Gotlandes ostās, laivu braucēju apgādi ar Zviedrijas pasēm un meteoroloģiskiem datiem, kā arī viņu iztaujāšanu pēc to atgriešanās Gotlandē, laivu pārmeklēšanu un ziņošanu C birojam par gūtajiem rezultātiem.
- ²⁰ Roberts Paulsons (*Paulson*, 1886–1961) – Zviedrijas Sociālo lietu pārvaldes vadītājs, 1944. gada 18. decembrī apcietināts, notiesāts par spiegošanu nacionālsociālistiskās Vācijas labā. Iespējams, ka ar viņa starpniecību vācu okupācijas varas iestādes varēja iegūt informāciju arī par baltiešu bēgļu laivu akcijām uz Zviedriju.
- ²¹ Leonids Siliņš (1916–2005) – LCP dalībnieks, 1943. gada 22. jūlijā nelegāli aizveda uz Gotlandi daudzus materiālus par padomju un vācu okupāciju Latvijā. Vēlāk darbojās Stokholmā kā Zviedru-latviešu palīdzības komitejas un LCP Ārzemju delegācijas sekretārs, vairākas reizes šķērsojot Baltijas jūru un organizējot slepenos sakarus ar nacistu okupēto Latviju.
- ²² *Zviedrijas Kara arhīvs (Krigsarkivet, Stockholm)* (turpmāk: KA), Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2.
- ²³ Dāgs Trocigs (*Trotzig*, 1914–1944) – zviedru etnologs, 30. gadu beigās vieslektors Latvijas Universitātē. Izmantojot labos sakarus ar baltiešiem, nodeva informāciju Zviedrijas Bruņoto spēku štābam par apstākļiem Baltijas valstīs. Pēkšņi miris 1944. gada 31. augustā.
- ²⁴ Majors Karls Petersēns (*Petersén*, 1883–1963) – Zviedrijas C biroja vadītājs.
- ²⁵ Kapteinis Helmutš Ternbergs (*Ternberg*, 1893–1971) – K. Petersēna tuvākais palīgs, C biroja pārstāvis slepeno laivu sakaru organizēšanā ar Baltiju. 1941. gada pavasarī informācijas iegūšanas nolūkos kā laikraksta “*Dagens Nyheter*” žurnālists nosūtīts komandējumā uz Baltijas valstīm. Bija ciešos sakaros ar vācu Abvēru (*Abwehr*), īpaši ar tā Stokholmas biroju, kas ielūdza viņu apmeklēt Baltijas valstis un Austrumu fronti. Kara laikā vairākas reizes Rīgā tikās ar Latvijas Zemes pašpārvaldes Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbinieku Gerhardu Brēmani (1910–2001), no kura saņēma informāciju par situāciju nacistu okupētajā Latvijā.
- ²⁶ Komandors Daniels Landkvists (*Landquist*, 1891–1962) – Zviedrijas Aizsardzības štāba 2. nodaļas (atbildēja par militāro izlūkošanu, bija iedalīta iekšlietu un ārlietu nodaļā, kā arī t.s. centrālajā jeb C birojā, kas nodarbojās ar izlūkošanu kaimiņvalstīs) vadītājs.
- ²⁷ KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2. Dok. daļēji publ.: Ericson. Exodus och underrättelseinhämtning, S. 110–113.

- ²⁸ Ziņojumā minētais cilvēku skaits – 150 ir jāuzskata par stipri samazinātu, jo C biroja interesēs nebija norādīt patieso ar zviedru atbalstu Zviedrijā nonākušo Baltijas valstu bēgļu kopskaitu, kas saskaņā ar C biroja veikto iekšējo uzskaiti sasniedza vismaz 1032 (192 igauņi, 76 lietuvieši, 764 latvieši) personas. Sk.: RA, “Sandler kommissionen”, Kommittéarkiv 984, F 1: Vol. 18).
- ²⁹ KA, Försvarsstaben, C-byrån, F I, Vol. 2.

ZINĀTNES DZĪVE

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “EIROPAS TRADICIONĀLO KULTŪRU SAKNES UN CEĻI 21. GADSIMTĀ”

Kā Starptautiskās tautas mākslas organizācijas (IOV) Austrumeiropas sekcijas Zinātnes un pētniecības komisijas locekle es tiku uzaicināta uz 13. IOV Eiropas starptautisko zinātnisko tautas mākslas konferenci “Eiropas tradicionālo kultūru saknes un ceļi 21. gadsimtā” (*Roots and Routes of Traditional European Cultures in XXI Century*), ko 2013. gada 27. jūnijā – 5. jūlijā Sevastopolē rīkoja IOV sadarbībā ar Ukrainas Zinātņu akadēmijas M. Riļska Tautas mākslas, folkloras un etnogrāfijas institūtu. Konferencē piedalījās 46 dalībnieki no 13 valstīm (ASV, Azerbaidžāna, Baltkrievija, Ēģipte, Filipīnas, Kipra, Japāna, Krievija, Latvija, Polija, Spānija, Turcija, Ukraina), kopā tika nolasīti 42 referāti. Ir izdotas arī referātu tēzes, ar kurām tuvāk var iepazīties LU Latvijas vēstures institūta Etnoloģijas nodaļā.

Zinātnisko konferenci atklāja M. Riļska Tautas mākslas, folkloras un etnogrāfijas institūta direktore prof. Hanna Skripnika (*Skrypnyk*). Apveikuma runas teica arī prof. Larisa Vakhina (Ukrainas ZA), IOV prezidente Karmena Padilla (Filipīnas), prof. Mila Santova (Bulgārijas ZA), IOV ģenerāldirektors Georgs Frandsens (ASV) un prof. Veslavs Krajka (Polijas ZA).

Konferences plenārsēdē tika nolasīti pieci referāti:

1) Prof. Anna Bžozovska-Krajka (Ļubļina, Polija) referātā “Klejojošās kultūras mūsdienu Eiropas diasporu sabiedrībā” (*The markers of diasporic indentity in wandering European cultures*) runāja par diasporu ģeogrāfisko apmešanos, mājvietu, dzīves telpu – teritoriju, identitāti un etnocentrismu.

2) Prof. Vladimirs Kurguzovs (Ulanude, Krievija) referātā “Eiropas kultūras “krituma” problēma globalizācijas apstākļos” (*The problem of “decline” of European culture under the conditions of globalization*) norādīja, ka par šo problēmu pastāv dažādi viedokļi: eurocentristi uzskata, ka līdz ar kapitālisma izveidi Eiropā raksturīgs zinātniskais, tehnoloģiskais un kultūras progress. Bet pārējā pasaule uzskata, ka Eiropai nav senas kultūras saknes, tāpēc tās kultūra globalizācijas ietekmē ir mazāk noturīga.

3) Prof. Vsevolods Naulko (Kijeva, Ukraina) referātā “Ukrainas etnisko kopienu kultūras un ikdienas procesu izpētes problēmas” (*Problems*

of research of cultural and everyday processes among ethnical communities of people of Ukraine) pieskārās dienviņu un austrumu Ukrainas etnisko grupu atšķirīgajam kultūras un ikdienas dzīves veidam, kas ir izveidojies vēsturiski un nes līdzī kā pozitīvus, tā negatīvus momentus.

4) Krimas vēstures muzeja “Larishes” Etnogrāfijas nodaļas vadītāja *Ab-laieva Ulviie* (Baghčasaraja, Krima) referātā “Krimas tatāru tradicionālais apģērbs” (*The Traditional Crimean Tatars clothes*) deva ieskatu par sava muzeja kolekcijas izveidi un saturu.

5) Prof. Larisa Vakhina (Kijeva, Ukraina) referātā “Dienvidukrainas pierobeža” (*Borderland of the Southern Ukraine*) uzsvēra, ka ar šo reģionu saistītos jautājumus Ukrainā pēta kā vēsturnieki, tā literatūrzinātnieki, sociologi, folkloristi un antropologi. Te runa ir par Dienvidukrainu ar Odesu, Hersonu un Krimu, kur dzīvo dažādas tautas un sajaukušās dažādas kultūras. Referente sīkāk analizēja Ukrainas–Bulgārijas projektu, kur kopīgi tiek pētīti etniskie procesi Melnās jūras piekrastē un Krimā, kā arī informēja par 2013. gadā kopā ar N. Mikluho-Maklaja Etnoloģijas un antropoloģijas institūtu (Maskava) aizsākto projektu.

Pārējais konferences darbs tika organizēts pa sekcijām:

1) Tradicionālās kultūras izpēte un saglabāšana (*Preservation and Study of Traditional Culture*),

2) Mainīgās un/vai nemainīgās kultūras (“*Wandering Cultures*” – *Permanence and/or*),

3) Mūsdienu etnokultūras procesu robežjosla Eiropas valstīs (*Contemporary Borderland Ethno-cultural Processes in European Countries*).

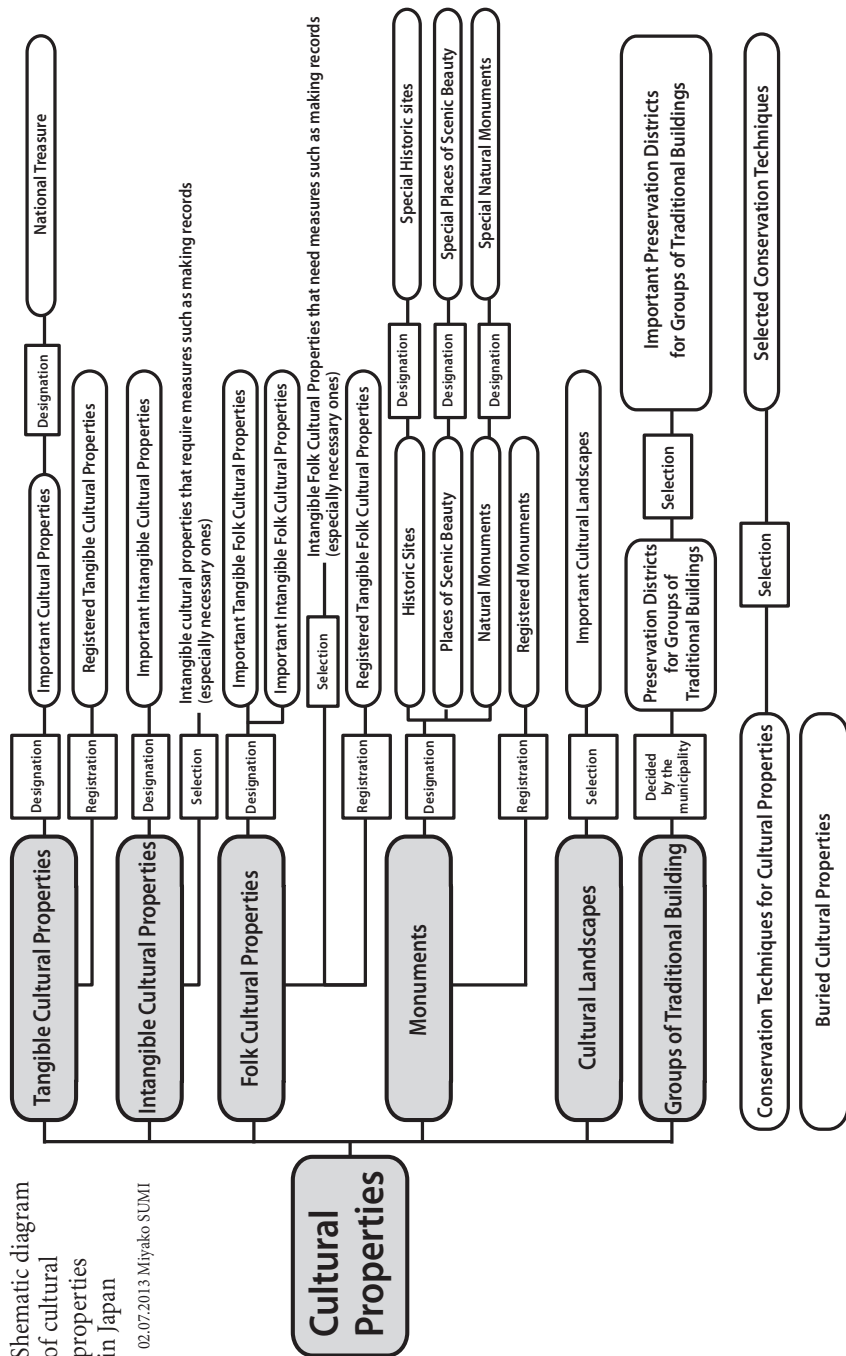
Man bija uzticēts vadīt 3. sekciju, kurā bija iekļauts arī mans ziņojums “Cilvēciskā faktora loma dažādā pieejā tradicionālās kultūras izpētē un saglabāšanā Latvijā” (*The human factor in a different approach to the preservation and study of traditional folk culture in Latvia*). Tā kā mūsdienās Latvijā arvien aktuālāks kļūst jautājums par ilgtspējīgas sabiedrības izveidi, par atbilstošu vērtību orientāciju, par metodēm to sasniegšanā, lai saglabātu savu identitāti lielajā globalizācijas straumē, referātā es runāju par to, cik atšķirīgas Latvijā ir pieejas un iespējas nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā. Prezentācijā es rādīju piemērus no Rucavas (Dienvidrietumkurzeme) un Vecpiebalgas (Vidzeme).

Kaut arī konferences dalībnieku pamatsastāvu veidoja Ukrainas, Baltkrievijas un Polijas kolēģi, kuri pārsvarā iepazīstināja ar savu pētījumu rezultātiem, ļoti interesanti bija vairāki tālo viesu ziņojumi.

Kreatīvu pieeju tautas mākslas saglabāšanai F.E.A.F. organizācijas ietvaros veido spāņu kolēģi *Pedro M. Asuar Ortiz* un *Oscar Navas Aranda*, bet Hokaido (Japāna) Universitātes PhD *Miyako Sumi* prezentēja Japānas

Schematic diagram
of cultural
properties
in Japan

02.07.2013 Miyako SUMI

Japānas kultūras vērtību diagramma

kultūras vērtību diagrammu (sk. att.), kas ir ļoti saistoša arī mūsu valsts kultūras darba veicējiem.

Konferences laikā tika sasaukta arī IOV Centrālās un Austrumeiropas Starptautiskās zinātnes un pētniecības komisijas sēde, kuru vadīja Anna Bžozovska-Krajka. Sēdē tika runāts par paveikto un iezīmētas turpmākas darbības perspektīvas. Tā kā vairums šīs komisijas locekļu ir dažādu valstu universitāšu un zinātniski pētniecisko institūtu akadēmiskais personāls, tad IOV Centrālās un Austrumeiropas Starptautiskās zinātnes un pētniecības komisijas zinātniskā darbība (konferences) nākotnē tiks realizēta, sadarbojoties ar konkrētās zemes zinātniekiem.

Aija Jansone

LATVIJAS CENTRĀLAJAI PADOMEI VELTĪTA PUBLISKĀ DISKUSIJA LATVIJAS UNIVERSITĀTĒ

2013. gada 17. oktobrī Latvijas Universitātes Vēstures muzeja telpās Rīgā, Raiņa bulvārī 19, notika nacionālās pretošanās kustības organizācijas “Latvijas Centrālā padome” (LCP) dibināšanas gadadienai veltīts pasākums, kas vienlaikus bija arī akadēmiskās vienības “Austrums” 11. gadskārtējā publiskā diskusija. Šā gada 13. augustā apritēja 70 gadi kopš LCP dibināšanas, kuras daudzi ievērojami dalībnieki un atbalstītāji bija arī “Austruma” biedri. Tādēļ šī akadēmiskā mūža organizācija šoreiz savai ikgadējai sabiedriskajai diskusijai izvēlējās tēmu “Vai pretestības kustība okupācijas varām bija pareizais ceļš?”, veltot to LCP darbībai.

Diskusiju vadīja “Austruma” vecbiedrs Dr. hist. Ainārs Lerhis.

Tēmas ietvaros tika nolasīti divi referāti no trim ieplānotajiem, jo pasākumā nevarēja ierasties Jānis Peters.

Dr. hist. Kārlis Kangeris referēja par LCP un Latvijas valsts nepārtrauktību. Viņš raksturoja LCP nozīmīgākos dokumentus 1943.–1944. gadā. K. Kangeris arī pieskārs jautājumam, cik plašas Latvijas aprindas sasniedza LCP darbība, jo organizācijai nebija regulāras nelegālās preses, uzsaukumu, plašu kampaņu. Referents pasvītvoja, ka LCP trūka personāla, kas izpildītu organizācijas vadības lēmumus, kaut arī LCP vadītāji deva Rietumos palikušajiem Latvijas sūtņiem instrukcijas, it kā viņi būtu valdība.

Akadēmiskās vienības “Austrums” vecbiedrs arhitekts Andris Roze dalījās savās pārdomās par LCP vietu šodienas apziņā, kā arī par to, kā LCP nākotnē varētu iekļaut Rīgas un Latvijas tēlā.

Referātiem sekojošajā diskusiju daļā Dr. hist. Uldis Neiburgs atzīmēja, ka LCP atšķirībā no citām nacionālās pretošanās kustības grupām Latvijā Otrā pasaules kara gados bija “uz āru vērsta” organizācija, kurai diemžēl nebija pietiekamas saiknes ar tautu. “Austruma” vecbiedra Dr. phil. Aināra Dimanta ieskatā LCP bija organizācija, kas stāvēja pāri politiskajām partijām, bija uzticīga Satversmei un parādīja starptautiskajai sabiedrībai, kurā pusē Otrā pasaules kara gados atradās Latvijas tauta. A. Dimants arī atgādināja, ka propagandas rezultātā Latvijas sabiedrību katru gadu joprojām šķeļ 16. marta un 9. maija atzīmēšana, tādēļ LCP jāpropagandē gan medijos, gan izglītībā. Savas pārdomas par LCP izteica arī citi klātesošie.

Diskusijas mērķis bija informēt sabiedrību par LCP un izvērtēt tās lomu un nozīmi Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas idejas uzturēšanā. Līdzīgus pasākumus “Austrums” paredzējis organizēt arī turpmāk.

Līdzās 2013. gada 10. augustā Usmā Rubeņa bataljona muzeja un Latvijas Okupācijas muzeja kopīgi rīkotajai zinātniskai konferencei “Latvijas Centrālajai padomei – 70” un 2013. gada 22. augustā Liepājā Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas organizētajam LCP dibināšanas 70. gadadienai veltītajam publiskajam pasākumam šī akadēmiskās vienības “Austrums” rīkotā publiskā diskusija bija viena no nedaudzajām norisēm, ar kurām tika pieminēta LCP izveidošanas septiņdesmitgade.

Dzintars Ērglis

VĒSTURNIEKI PIEKTAJĀ LETONIKAS KONGRESĀ

Šogad 28.–30. oktobrī Rīgā notika kārtējais, nu jau piektais Letonikas kongress, kura gaitā Valsts pētījumu programmā iesaistītie zinātnieki ne tikai atskaitījās par paveikto, bet izstrādāto tēmu ietvaros sniedza arī akadēmiskus ziņojumus. Valsts pētījumu programma atbilst kādam no zinātnes prioritārajiem virzieniem. Šajā periodā (2010.–2013. gads) tradicionālo virziena nosaukumu “Letonika” aizstāja “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)”. Tas mainīja atsevišķus akcentus programmā, tomēr kongress saglabāja iepriekšējo, visumā humanitārajām zinātnēm piemērotāko “Letonikas” nosaukumu.

Vēsturnieki Valsts pētījumu programmas ietvaros realizēja 4. projektu “Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras

aspekti”. Daudzi vēsturnieki bija iesaistījušies arī 1. projekta “Latvieši un Latvija. Nacionālās identitātes saglabāšana un stiprināšana” īstenošanā, kura ietvaros sagatavots akadēmisko rakstu krājums četros sējumos “Latvieši un Latvija”, – gan kā autori, gan atsevišķu sējumu atbildīgie redaktori.

Kongresa plenārsēdē par 4. projekta realizāciju referēja projekta vadītājs Guntis Zemītis un virziena “15. maija Latvija” vadītājs Inesis Feldmanis (LU Vēstures un filozofijas fakultāte). I. Feldmanis raksturoja K. Ulmaņa apvērsuma cēloņus un norisi, varas sistēmu “15. maija Latvijā”, kameru sistēmu un Satversmes reformas mēģinājumus. Tēmas izpētes gaitā vēsturnieki centušies raksturot K. Ulmaņa režīmu Baltijas un Eiropas kontekstā. Referents atzīmēja, ka K. Ulmanis atklāti koncentrēja valsts amatus vienās rokās, bet uzticību un šķietamu leģitimitāti centās panākt nevis ar tautas nobalsošanas palīdzību, bet gan iesaistot valdībā politiķus, kuri baudīja lielas sabiedrības daļa uzticību.

G. Zemītis savā ziņojumā norādīja uz vēstures īpašo saistību ar nacionālo identitāti. Savukārt nacionālā identitāte, kā uzsvēra referents, identitāšu prioritāšu sarakstā ir ierindojama vienā no pirmajām vietām. Nacionālās identitātes nozīme īpaši pieaug 21. gadsimtā, kad strauji mainās identitātes, to prioritātes. Atsaucoties uz sabiedriskās domas aptauju datiem, īpaši uz Māra Cepuriša un Rinalda Gulbja pētījumu,¹ kas raksturo Latvijas sabiedrību kā izteikti eiroskeptisku, ar vāju eiropisko identitāti, G. Zemītis norādīja, ka to sekmē arī izpratnes trūkums par to, ka Latvijas vēsture ir daļa no Eiropas vēstures. Dažādu, galvenokārt politisku iemeslu dēļ viss eiropēiskais Latvijā gadu desmitiem ir uzlūkots kā svešs un vācu iekarotāju uzspiests. Vai vēsturnieki var ko mainīt? Protams, var, bet tas nav paveicams vienā dienā, vienas, pat plašas pētījumu programmas ietvaros. Tas prasa pārdomātu vēstures speciālistu sagatavošanu visos vēstures periodos, svešvalodu, tostarp seno valodu zināšanas. Šādu speciālistu skaits ir neliels, un tam ir tendence samazināties.

Tomēr visumā programmas ietvaros veikti pētījumi, kuri attiecas gan uz etnisko, gan nacionālo identitāti. Vēsturnieki pētījuši gan latvisko sadzīvi, latviešu nacionālos simbolus kā nacionālās identitātes izpausmi (Aija Jansone, Anete Karlsona, Lilita Vanaga), gan Eiropas vēstures procesu norisi Latvijas teritorijā, īpaši saistībā ar Kurzemes hercogisti (Mārīte Jakovļeva, Margarita Barzdeviča, Muntis Auns). G. Zemītis īpaši akcentēja, ka pat tik izteikts nacionālais simbols kā tautas tērps un tā

¹ Māris Cepurītis, Rinalds Gulbis (2012). *Ārpolitikas mīti Latvijā. Eiropas Savienība un Krievija*. Rīga: Latvijas vēstures mazās bibliotēkas atbalsta fonds.

atdarinājums – tautiskais tērps, kā to labi parādījusi Anete Karlsonē,² ietver sevī gan Eiropas, gan latviešu kultūras elementus. Nozīmīga vieta un loma Latvijā vienmēr bijusi Rīgai, tās īpašajai identitātei. Tai arī vel-tīti vairāki pētījumi, rakstu krājuma “Senā Rīga” 7. laidieni,³ Margaritas Barzdevičas monogrāfija.⁴

Pētniecības virziens “Latvijas nacionālā valstiskuma veidošanās un attīstība 1905–1940” (vadītājs Jānis Bērziņš) ietvaros īpaša uzmanība pie-vērsta Latvijas vēsturē tik nozīmīgajai 1905. gada revolūcijai (Līga Lapa), kā arī pirmajai parlamentārā darba pieredzei, kuru latvieši ieguva, dar-bojoties Krievijas Valsts domē (J. Bērziņš).

Latvijas Republikas pirmskara vēsturi, kuras objektīva pētniecība aizsākusies tikai pēc neatkarības atgūšanas, pētījuši Ainārs Lerhis, Ineta Lipša, Uldis Krēslīņš. Tēmas “Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas” izpēti vadīja Daina Bleiere un Edvīns Evarts. Turklāt E. Evarts arī organizēja un vadīja sekciju “Padomju un nacistiskais režīms – pēt-niecības iespēju piemēri”, kas Letonikas piektā kongresa ietvaros notika 29. oktobrī LU Latvijas vēstures institūtā. Sekcijā bija paredzēti deviņi referāti, tomēr nolasīti tika astoņi, jo viens no referentiem nevarēja pie-dalīties veselības problēmu dēļ (Zigmārs Turčinskis). Rudītes Viksnes un Dzintara Ērgļa ziņojumu nolasīja E. Evarts, tā kā referāta autori nevarēja ierasties, jo tobrīd neatradās Latvijā. Lai gan uzstāšanās laiks bija iero-bežots, tomēr sarunas par attiecīgo tēmu un diskusijas pēc referātiem bija spraigas un ilgas, kā rezultātā sekcijas darbs beidzās tikai sešos vakarā.

Pirmais ar referātu par Latvijas armijas organizāciju un apgādes sis-tēmas izveidošanos 1919. gada vasarā uzstājās Juris Ciganovs (Latvijas Kara muzejs). Viņš attēloja grūto situāciju, kādā Latvijas topošā armija atradās 1919. gada sākumā. Sākotnēji Tautas padomes deputātu domas par aizsardzības jautājumiem bija vispārīgas dabas, bet, situācijai attīstoties Latvijas valstij nelabvēlīgā virzienā, deputātu domas mainījās. Apgādes sistēmas izveidošana bija viens no sarežģītākajiem jautājumiem 1918. gada beigās – 1919. gada sākumā un vidū.

Murmanskas Valsts humanitārās universitātes Vēstures katedras docents vēstures zinātņu kandidāts Aleksandrs Čapenko, balstoties uz Krievijas arhīvu materiāliem, referēja par Padomju Savienības izlūk-

² Anete Karlsonē (2013). *Dziesmu svētki un tautiskā tērpa attīstība Latvijā 19. gad-simta beigās un 20. gadsimtā*. Rīga: Zinātne.

³ Ieva Ose (atb. red.) (2012). *Senā Rīga, 7*. Rīga: Latvijas vēstures institūta ap-gāds.

⁴ Margarita Barzdeviča (2011). *Rīga zviedru laika kartēs un plānos. 1621–1710*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

dienestu darbību 1940. gadā, norādot, ka militārie jautājumi 1940. gada vasarā nebija paši svarīgākie atskaitēs, jo PSRS rīcībā bija pietiekami laba informācija par Latvijas armijas militārajām spējām. Padomju Savienības specdienestus vairāk interesēja tādi jautājumi kā iedzīvotāju reakcija uz jauno varu, dalība vēlēšanās, bet it sevišķi Latvijas armijas daļu nostāja pret Padomju Savienību kopumā. Referents atzīmēja, ka Latvijas armijas karavīru vidū nebija īstas skaidrības, kā reaģēt uz Padomju Savienības karavīru klātbūtni, un rezultātā vairākums ieņēma pasīvu nostāju. Ziņojuma turpmākajā daļā A. Čapenko pievērsās atsevišķu armijas daļu nostājas analīzei. Referātam sekoja spraigas diskusijas.

R. Viksnes un Dz. Ērgļa ziņojums bija veidots kā analītisks pārskats par 1940. gada septembrī–novembrī padomju represijās cietušajiem. Juris Pavlovičs referēja par Latvijas iedzīvotāju patēriņa paradumiem 1920.–1940. gadā, norādot uz to salīdzinoši niecīgām izmaiņām. Kārlis Kangeris analizēja vācu Civilpārvaldes nostāju pret brīvumniekiem un rotariešiem. Tika īsumā ieskicēta šo organizāciju vēsture pasaulē un Latvijā, kā arī parādīts abu organizāciju biedru skaits (kopā ap 200) un tā izmaiņas kara laikā. Pēc referāta raisījās diskusija par atsevišķu politisko darbinieku iesaistīšanos šajās organizācijās.

Par Latvijas iedzīvotāju ikdienas dzīves īpatnībām Otrā pasaules kara gados reģionos, to kopējām un atšķirīgām iezīmēm referēja E. Evarts. Klausītāju interesi raisīja kultūras dzīves norišu īpatnības reģionos. U. Krēsliņš referātā ieskatījās laikraksta “Ruskij vestnik” 1943.–1944. gada pārskatos par nacionālo aspektu. Savukārt D. Bleiere analizēja LKP CK vadošo kadru mainību 1944.–1953. gadā. Ārkārtīgi interesantais referāts izraisīja klātesošo nedalītu uzmanību un daudzus jautājumus pēc tā noklausīšanās.

Edvīns Evarts, Guntis Zemītis

CENTIENI SAGLABĀT TRADICIONĀLO TAUTAS MĀKSLU PASAULĒ

Pēdējos gados Ķīnā liela uzmanība tiek pievērsta tautas mākslas pētniecībai un saglabāšanai. Lai to veiktu daudz efektīvāk un zinošāk, viņi ar interesi uzklausa un pēta citu zemju pieredzi. Šī lielā “projekta” ietvaros 2013. gada 15.–17. novembrī Guidzjanas pilsētā (3 miljoni iedzīvotāju) notika Starptautiska tautas mākslas izstāde (*China (Guizhou) International Folk Crafts & Cultural Products Expo 2013*). Tajā piedalījās tautas mākslas

1. att. Miao ciema skats

meistari no 30 pasaules valstīm. Latviju šai milzīgajā forumā ar izciliem panākumiem pārstāvēja audēju kopa “Vēverīšas” no Cēsīm, savukārt es biju uzaicināta piedalīties starptautiskā tautas mākslas darinājumu žūrijā.

Expo laikā notika dažādi pasākumi: tikšanās ar valdības pārstāvjiem; forumā par tautas mākslas attīstību mūsdienās savā pieredzē dalījās mākslinieki no Brazīlijas, Indijas, Krievijas un Ķīnas; notika izcilāko lietišķās mākslas darinājumu izvērtēšana un apbalvošana. Tika pieņemts manifests par pasaules tautas mākslas un amatu aizsardzību (*Guizhou Manifesto on Safeguarding World Folk Arts and Crafts*), bet noslēgumā visiem *Expo* starptautiskajiem dalībniekiem tika rīkota ekskursija uz Miao ciemu, kur dzīvo viena no Ķīnas minoritātēm (1., 2. att.).

Pāris dienu pēc *Guizhou Expo*, kas bija pasaules tautas mākslas demonstrējumu praktiskā daļa, 20.–21. novembrī divu stundu lidojuma attāļajā Šanhajā norisa tautas mākslas saglabāšanas problemātikai veltīta zinātniskā sadaļa. To rīkoja Starptautiskā tautas mākslas organizācija (IOV) sadarbībā ar Šanhajas Universitātes Tēlotājmākslas koledžu (*The Fine Arts College of Shanghai University*). Tā bija starptautiska konference

2. att. Muzikanti Miao ciemā

“Tradicionālās amatniecības saglabāšana un pētniecība” (2013 *Shanghai International Conference for Preservation & Study of Folk Handicraft*), uz kuru tika uzaicināti zinātnieki no 12 pasaules valstīm. Es pārstāvēju Latviju.

Konferences diena sākās ar Šanhajas Tautas mākslas koledžas apskati (*Public Art Creative Centre*). Centra direktors *Chen Wenji* izrādīja daudzās moderni iekārtotās centra darbnīcas, kurās strādāja studenti (3. att.). Koledžā bija iespēja parunāt ar mācībspēkiem un apskatīt audzēkņu labāko darbu ekspozīcijas.

Konferences atklāšanas ceremonijā dalībniekus un viesus uzrunāja un sveica profesore *Li You Mei* (Šanhajas Universitātes viceprezidente), profesore *Emma Chen Hoefler* (IOV Ķīnas prezidente) un *Karmena Paddilla* (IOV priekšsēde, Filipīnas).

Atklāšanas pasākumā vairākiem konferences dalībniekiem un viesiem no visas pasaules, to skaitā arī man, tika pasniegts IOV pasaules tradicionālās kultūras pētnieka biedra sertifikāts (*The Researcher of World Review of Eastren Traditional Cultures and Arts of the International Organization of Folk Art (IOV)*).

Lai saglabātu daudzveidīgo tradicionālo tautas mākslu Ķīnā, valstī aizsācies liels reģionālo tautas mākslas amatu apzināšanas un inventarizēšanas darbs. *Song Yuehua* kundze (Ķīna) konferences dalībniekus iepazīstināja ar jauno projektu – t.s. *Zilās grāmatas*, kas ir Ķīnas nemateriālā mantojuma saraksts (*The Blue Book of Public Art in China*), izveidi, iestrādēm un plānotajiem rezultātiem.

Pēc kopīgās fotografēšanās visi konferences dalībnieki ar autobusu tika aizvesti uz Šanhajas Universitātes ēku, kur notika zinātniskie lasījumi un diskusija.

Pirmo sekciju vadīja Āzijas daiļamatnieku investīciju alianses priekšsēde Ritu Sethi no Indijas.

Zinātniskos lasījumus aizsāka Ķīnas Universitātes profesore *Hu Jianjun*. Viņa referēja par Ķīnas *Ming* un *Qing* dinastiju sudrablietu daudzveidību, klasifikāciju un semantisko nozīmi, kā arī uzsvēra, ka pēdējos gados Ķīnas amatnieki daudz mācās no senajiem paraugiem un senās idejas kombinē ar mūsdienu tehniskām iespējām un materiāliem.

Ēģiptes Mākslas akadēmijas Folkloras aizsardzības fakultātes profesors *Mostafa Gad* runāja par tradicionālās mākslas aizsardzību Ēģiptē, kas cieši saistīta ar paaudžu maiņu (dēli negrib pārņemt tēvu amatu), mārketinga īpatnībām (amatnieki neražo tirgum masveidā), bet Ķīnas lētie ražojumi izkonkurē vietējo amatnieku roku darinājumus. Problēma Ēģiptē ir tā, ka daudzi amatnieki grib turpināt šo darbu, bet trūkst audzēkņu, kam nodot savu pieredzi.

Amerikas Tekstila asociācijas priekšsēde profesore *Patricija Stodarda* (*Stoddard*, ASV) daudzus gadus veltījusi Pakistānas un Indijas šūto paklāju pētniecībai. Savā ziņojumā viņa runāja par to, kas jādara, lai atbalstītu tautas mākslas saglabāšanu pasaulē, proti:

1) jāpēti tautas māksla, jāvāc materiāli ekspedīcijās, jāaptaujā amatnieki, jāfiksē darba process;

2) savāktie materiāli jāpopularizē pasaulē – jāizglīto tauta ar izstādēm, jāpiedalās starptautiskās izstādēs, jāizdod grāmatas, jāpapildina muzeju kolekcijas;

3) valdībai visādi jāatbalsta tautas mākslas tradīciju saglabāšana.

Es, LU LVI Etnoloģijas nodaļas vadītāja Aija Jansone, referēju par daiļamatniecības attīstības tendencēm Latvijā, proti, par individuālās un organizētās daiļamatniecības darbības principiem un mehānismiem, īpaši akcentējot tautas daiļamata studiju pieredzi, kas noteikti būtu turpināma. Savu ziņojumu *PowerPoint* prezentācijā ilustrēju ar fotouzņēmumiem no pēdējo divu dziesmu svētku daiļamatniecības izstādēm.

3. att. Šanhajas Tautas mākslas koledžas audzēkņi

Konferences otro sekciju vadīja profesore Patrīcija Stodarda. Par tradicionālās amatniecības aizsardzības jautājumiem referēja profesore Ritu Sethi, kura uzsvēra, ka globalizācijas laikmetā arī Indijā mazinās tautas mākslas tirgus, jo rodas rūpnīcas, kas ražo lētus darinājumus. Indijā valdības līmenī tiek veidots ekonomiskais modelis, lai saglabātu tradīciju:

- 1) Indijas lauku iedzīvotājiem tiek organizētas tautas mākslas izstādes,
- 2) muzeju kolekcijas tiek papildinātas ar mūsdienu darinājumiem,
- 3) pētnieki dokumentē amatus,
- 4) valstī tiek organizēta amatu pārmantošana.

IOV Āzijas reģiona priekšsēdis *Moon Hyug Suk* (Dienvidkoreja) runāja par Dienvidkorejas masku festivāla organizatoriskiem jautājumiem. Viņš norādīja, ka tautas māksla un tradicionālie amati ir Dienvidkorejas simboli. Andonga, kur jau daudzus gadus norisinās starptautisks masku festivāls, ir pasaules mantojuma galvaspilsēta. Arī Andongā aktuāla ir problēma, kā tradicionālo amatu nodot nākamām paaudzēm, tāpēc valdība organizē milzīgus starptautiskus festivālus, kur vietējiem amatniekiem ir

iespēja pārdot savus darinājumus. Referents minēja piemēru, ka festivāla organizēšanai valdība tērē 5–7 milj. dolāru, bet katru festivāla dienu ieņem 12 milj. dolāru. Līdz ar to valdība ir ieinteresēta palielināt festivāla dalībnieku skaitu, lai daiļamatnieki gūtu lielākus ienākumus. Lai sasniegtu aizvien labākus rezultātus, masku festivāla organizēšanā piedalās visu līmeņu Andongas vadība, zinātnieki un amatnieki. Noslēgumā referents uzsvēra, ka bez valdības atbalsta neko nevar noorganizēt.

Etnoantropoloģe no Silēzijas Universitātes profesore Kinga Červiņska (*Czerwińska*, Polija) referēja par poļu lietišķās mākslas tradīcijām un perspektīvām. Iesākumā referente sniedza vēsturisku ieskatu poļu tautas mākslas attīstībā un pēc tam minēja galvenās darbības, kā Polijā tiek saglabāta tautas māksla:

- 1) organizēti folkloras festivāli,
- 2) realizēta valsts programma “Lietderīgais skaistums”,
- 3) realizēta izglītības programma “Reģionālais kultūras mantojums”.

Kinga Červiņska norādīja arī uz jaunākajām tendencēm poļu tautas mākslā – populāro *etnodizainu*, kur modernās formās un priekšmetos ieliek tradicionālos rotājumus.

Tekstila pētniece un pasaules tautu tradicionālo tautastērpu kolekcijas īpašniece no ASV *Pamela Potter Najdowaki* klausītājus iepazīstināja ar saviem lauka pētījumiem Ķīnā Miao ciemā, kur 2013. gadā vāca materiālus par Ķīnas minoritāšu tradicionālo apģērbu mūsdienās. Viņa salīdzināja Amerikas un Meksikas izšuvumus ar Ķīnas Miao minoritātes darinājumiem un secināja, ka jau no 20. gs. 30. gadiem rokdarbu mode visā pasaulē izplatās līdzīgi.

Konferences noslēdzošo referātu “Amatniecības attīstības globālā perspektīva” nolasīja pasākuma galvenā iniciatore *Emma Chen Hoefler* (Vācija–Ķīna). Referente uzsvēra, ka, attīstoties ekonomikai un tehnoloģijām, cilvēki nekomunicē. Tai pašā laikā Ķīnas jaunatnei interesē tautas māksla, tāpēc valdība to atbalsta ar dažādām programmām. Pēdējos gados daiļamatniecības skolās atļauj jauniešiem veidot savu dizainu uz seno mākslas tradīciju bāzes. Bet Ķīnā vēl jāizglīto jaunieši, jāatbalsta amatnieki, jāorganizē īpašas tirdzniecības vietas, jāaizsargā cilvēki, kas saglabā tradicionālās prasmes. Jāturpina arī vākt materiālus un dokumentēt tradicionālos amatus, jāveido datubāze (Ķīnā tās vēl nav), tas vajadzīgs jaunajai paaudzei, no kā mācīties.

Konferences noslēgumā izvērās plašas diskusijas par dažādo pasaules pieredzi tautas mākslas saglabāšanā mūsdienās. Izskanēja doma, ka par daiļamatniecības aizsardzību pasaulē būtu jāsaņem dokuments, kas mums (visas pasaules ekspertiem) būtu jāpieņem. Kā pozitīvs piemērs

tika minēta Japāna, kur ar valdības gādību tiek vākti materiāli, tautas māksla tiek aizsargāta, saglabāta un tālāk attīstīta.

Ķīnas kolēģiem īpaši nozīmīga šķita Latvijas pieredze dziesmu svētku laikā rīkot tautastērpu skates – konkursus, lai pēc iespējas plašākā sabiedrības daļā saglabātu tradicionālo kultūru.

Tautas mākslas centra (koledžas) direktors *Chen Wenji* uzsvēra: lai attīstītos, jāzina pagātne, tāpēc viņi koledžā aicina lokālos māksliniekus uz 3 mēnešiem, lai māca jauniešiem savas amatu prasmes, un vienlaicīgi par viņiem veido datubāzi.

Diskusijas noslēgumā izskanēja doma, ka amatniecība – roku darbs – ir daļa no sociālās dzīves, tāpēc amatniecība neaizies bojā, kamēr pastāvēs cilvēce.

Domu apmaiņa turpinājās arī visu nākamo dienu – ekskursijas laikā uz seno pilsētas daļu, t.s. Šanhajas Venēciju (*Qingpu*), kur mums bija iespēja iepazīties ar seno Ķīnas apbūves, dārzu veidošanas tradīciju, kā arī izbaudīt tradicionālo Šanhajas tirgu.

Aija Jansone

STARPTAUTISKĀ PROJEKTA “ARHEOLOĢIJA, VARA UN SABIEDRĪBA: SADARBĪBA ARHEOLOĢISKĀ MANTOJUMA SAGLABĀŠANAI” REALIZĀCIJAS GAITA

2012. gada 1. maijā LU Latvijas vēstures institūts uzsāka starptautiska projekta Estlatrus/2.2./ELRI-191/2011/22 “Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai” realizāciju. Projektā Tartu Universitātes virsvadībā apvienojušās deviņas partneru organizācijas no Igaunijas, Latvijas un Krievijas. Projekta pamatmērķis – kultūras mantojuma saglabāšana pārrobežu reģionā. Projekta galvenie uzdevumi – arheoloģiskā mantojuma aizsargāšana, cilvēku izpratnes veidošana un pārrobežu sadarbības veicināšana arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai. Minētie darbības virzieni arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un saglabāšanas jomā mūsdienās kļuvuši sevišķi aktuāli sakarā ar pieaugošo arheoloģiskā mantojuma apdraudējumu, īpaši plaši izvērsto mantraču darbību. (Plašāku informāciju par projektu sk.: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 2012, 172.–174. lpp.)

Aizritējušajos 17 mēnešos projekta ietvaros arheoloģiskā mantojuma aizsardzības jomā paveikts nozīmīgs darbs. Minētajā periodā projekta

partneru apjomīgākais veikums saistāms ar arheoloģisko pieminekļu apsekošanu katras valsts pierobežas reģionā. Krievijas partneri (*Pleskavas reģiona arheoloģijas centrs, Pleskavas arheoloģijas centrs, Pleskavas Valsts vēstures, arhitektūras un mākslas muzejs – rezervāts*) 2012. gadā kopumā apsekojuši 300 objektus. 2013. gadā Pleskavas arheologi projekta ietvaros turpināja pieminekļu apsekošanu un vasarā vairākos objektos organizēja arheoloģiskos aizsardzības izrakumus (Vibutu apmetne Veļikajas upes krastā, Zalahtovjes arheoloģiskais komplekss, Sv. Jura baznīca Pleskavā u.c.), kur arheologu vadībā strādāja arī brīvprātīgie racēji.

Plašas teritorijas valsts austrumu un dienvidaustrumu daļā Krievijas un Latvijas pierobežā projekta ietvaros apsekojuši Igaunijas partneri (*Tartu Universitāte, Valsts pieminekļu aizsardzības inspekcija, Arheoloģijas centrs*), kuri arī izdarījuši aizsardzības izrakumus trīs pilskalnos (*Palovere, Kõõru, Mõrgi*), divās viduslaiku kapsētās (*Hārma, Niklusemäe*) un apmetnē (*Uderna*). 2013. gada maijā viņi veikuši arī arheoloģisko pieminekļu aerālo apsekošanu.

LU Latvijas vēstures institūta projekta darba grupa (G. Gerhards, A. Vilcāne, I. Doniņa) 2013. gadā no maija līdz augustam veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Alūksnes un Apes novadā. Šī pieminekļu apzināšana notika sadarbībā ar Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Vidzemes reģionālās nodaļas inspektori Sarmīti Dunduri. Kopumā 11 dienās tika apsekoti 96 arheoloģiskie pieminekļi. Apsekošanas mērķis bija arī novērtēt arheoloģisko pieminekļu saglabāšanu un izmantošanu kā potenciālu tūrisma objektu.

Līdz ar iedzīvotāju skaita samazināšanos Apes un Alūksnes novada lauku teritorijās un saimnieciskās darbības apsūkumu spēcīgi mainās apkārtējā ainava. Tāpēc apsekotajiem pieminekļiem ar GPS tika noteiktas koordinātas, pieminekļi tika arī fotografēti, lai turpmākos gados atvieglotu to atrašanu. Sakarā ar to, ka vairums no novadu arheoloģiskajiem pieminekļiem ir aizauguši un vizuāli nepievilcīgi, tiem aprūtināta piekļūšana, objektu iekļaušana tūrisma maršrutos arī ir problemātiska.

Apsekošanas laikā plaši postījumi konstatēti septiņos pieminekļos. Tie radušies mantraču darbības un nelikumīgas mežizstrādes rezultātā. Ne vienmēr pieminekļa teritorija un aizsardzības zona tiek uzturēta kārtībā. Vairāku pieminekļu teritorijā vai to aizsardzības zonā konstatētas samesu sadzīves atkritumu kaudzes. Apsekošanas rezultātā iegūta informācija par trim potenciālām arheoloģiskajām senvietām, diemžēl divas no tām ir jau mantraču sarakātas. Apsekošanas laikā precizētas divu senkapu atrašanās vietas. Jāatzīmē, ka līdz ar vecākās paaudzes aiziešanu ievērojami zudusi mutvārdu folkloras tradīcija, kas ļauj atklāt jaunus arheoloģijas pieminekļus.

Projekta partneri organizējuši arī kopīgas pieminekļu apzināšanas. 2012. gadā Igaunijas un Krievijas partneri kopīgi apzināja pieminekļus Pečoru rajonā, kur apmeklēti 80 pieminekļi, bet 2013. gadā apvienotā abu valstu partneru pieminekļu apzināšana notika Igaunijā Peipusa ezeram pieguļošajās teritorijās un Tartu apkārtnē.

Savukārt 2013. gada septembrī projekta ietvaros norisinājās arheoloģisko pieminekļu apsekošana, kurā piedalījās visu triju projektā iesaistīto valstu partneri. Šis pasākums norisinājās Pleskavas apkaimē gar senā satiksmes ceļa Pleskava–Izborska–Panikoviči–Lauri trasi. No Latvijas puses šajā pasākumā piedalījās Antonija Vilcāne un Inga Doniņa. 16. septembrī pasākuma dalībnieki iepazinās ar senlietu kolekciju, ko mantrači izrakuši kādā līdz šim nezināmā kapulaukā un Pleskavas arheologi ar tiesībsargājošo institūciju palīdzību atguvuši valsts īpašumā, apskatīja arheoloģiskos izrakumus Pleskavas pilsētā. Kopumā trijās dienās tika apsekots vairāk nekā 40 dažāda veida arheoloģisko pieminekļu. Bija iespēja iepazīties ar Pleskavas apkārtnes arheoloģiskajiem pieminekļiem – vairākām uzkalniņu grupām, žaļņikiem un akmeņu krāvumiem, apmetņu vietām, Izborskas cietoksni un Truvorova pilskalnu, kā arī aplūkot šajā teritorijā nereti sastopamos akmeņu krustus. 19. septembrī turpinājās kopīga pieminekļu apsekošana Latvijas pusē pēc Latvijas vēstures institūta projekta grupas izstrādātā maršruta. Alūksnes novadā tika apsekoti vairāki senkapi Pededzes, Jaunalūksnes un Ziemeru pagastā, kā arī Nametkalna un Siseņu pilskalns. Apvienotā pārrobežu pieminekļu apsekošana dod vērtīgu pieredzi, ļauj pamatīgāk izprast kultūru veidošanās un sociālos procesus, ļauj diskutēt par svarīgiem arheoloģiskā mantojuma aizsardzības jautājumiem un apmainīties ar pieredzi.

Arheoloģiskā mantojuma saglabāšana lielā mērā atkarīga no sabiedrības attieksmes. Tāpēc svarīgi veikt izglītojošus pasākumus, kas veidotu sabiedrības izpratni par arheoloģiskā mantojuma vērtību, kas ļautu izprast tā pagātnei un apstākļus, kas to apdraud. Sabiedrības izglītošanai projektā iesaistītie partneri organizējuši informācijas dienas dažādām sabiedrības grupām – skolēniem, skolu un augstskolu pedagogiem, pašvaldību iedzīvotājiem. Igaunu partneri izdevuši žurnālu “Tutulus”, kurā populārā valodā tiek stāstīts par arheoloģiju. Krievijas partneri, sadarbojoties ar vietējām bibliotēkām, noorganizējuši lekciju sēriju “Arheologi stāsta” un informācijas dienas gidiem.

Projekta ietvaros 2012. gada oktobrī Pleskavā un 2013. gada oktobrī Tartu Universitātē notikuši divi Igaunijas un Krievijas studentu un jauno pētnieku semināri, kuros kopumā nolasīti 36 referāti par tēmām, kas saistītas ar reģionālo arheoloģiju, atsevišķu senlietu izpēti, izpētes metodēm un interpretāciju u.c. jautājumiem. Igaunijas partneri organizējuši arī

kursus metāldetektoristiem. Kursu mērķis radīt izpratni par arheoloģiskajiem lauka darbiem un parādīt, cik liela nozīme ir arheoloģiskajai fiksācijai un arheoloģiskajam kontekstam vēstures interpretācijā.

Latvijas vēstures institūta projekta darba grupa sadarbibā ar E. Gliku Alūksnes valsts ģimnāzijas vēstures skolotāju Ivetu Mikijansku noorganizējusi divus informatīvus pasākumus par arheoloģiskā mantojuma aizsardzības un saglabāšanas jautājumiem. 2013. gada 15. maijā tika aicināti Alūksnes un Apes novada skolu vēstures skolotāji, kā arī vietējo pagastu muzeju pārstāvji. Projekta vadītājs Guntis Gerhards iepazīstināja ar Latvijas–Igaunijas–Krievijas pārrobežu projekta “Arheoloģija, vara, sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai” mērķiem, uzdevumiem un plānotajiem rezultātiem. Projekta valsts un partnera koordinatore Antonija Vilcāne klātesošajiem stāstīja par Alūksnes un Apes novada arheoloģiskajiem pieminekļiem, to līdzšinējās izpētes rezultātiem, kā arī par pieminekļu saglabāšanas un uzturēšanas problēmām Alūksnes novadā. Diskusiju laikā tika pārrunāta iespējamā sadarbība ar skolām un pagastu novadpētniecības muzejiem, kas sekmētu skolēnu un vietējās sabiedrības zināšanas par novada senāko vēsturi un izpratnes veicināšanu par arheoloģiskā mantojuma aizsardzības nepieciešamību. Otrs līdzīgs pasākums novada skolotājiem norisinājās 30. oktobrī, kurā Guntis Gerhards iepazīstināja ar bioarheoloģiju un tās nozīmi Latvijas un pasaules vēstures izzināšanā, bet novembra beigās informatīvi pasākumi notika E. Glika Alūksnes valsts ģimnāzijā un Alūksnes vidusskolā, kuros arheoloģiskā mantojuma aizsardzības aktualitāte tika skaidrota vecāko klašu skolēniem. Ar vasarā veiktās novada arheoloģisko pieminekļu apsekošanas rezultātiem un pieminekļu aizsardzības problēmām tika iepazīstināti arī Alūksnes novada deputāti un speciālisti.

Aktīvi populārzinātniskus pasākumus par arheoloģiju organizējuši arī pārējie Latvijas partneri – Alūksnes muzejs un pašvaldība un Ludzas novadpētniecības muzejs. Aizvadītajā projekta realizācijas periodā Alūksnes muzejs noorganizēja piecus arheoloģiju popularizējošus pasākumus E. Glika Alūksnes valsts ģimnāzijas skolēniem, Alūksnes iedzīvotājiem, Alūksnes NBS Kājnieku skolas karavīriem, kuros pieaicināti arheologi stāstīja par Marienburgas pili, arheoloģiskajiem pētījumiem tajā, Alūksnes novada arheoloģiskajiem pieminekļiem. 2013. gada 16. oktobrī Alūksnes muzejs rīkoja pasākumu, kurā E. Glika Alūksnes valsts ģimnāzijas vecāko klašu audzēkņiem bija iespēja iepazīties ar ieroču veidiem un izzināt kara mākslu viduslaikos Latvijas teritorijā. Alūksnes muzejs projekta ietvaros veido muzeja pamatekspozīciju “Laikmeta mielasts”, kas atspoguļos novada vēsturi Latvijas un pasaules vēstures kontekstā.

Arheoloģiskā mantojuma sargāšanā ne mazāk svarīga nozīme ir arheoloģisko kolekciju saglabāšanai muzejos un citās krātuvēs. Pleskavā uz Pleskavas arheoloģiskā centra bāzes tiek veidota restaurācijas laboratorija, kā arī gādāts moderns aprīkojums arheoloģisko kolekciju krātuvēm, kas nodrošinās senlietu konservāciju un glabāšanu atbilstoši mūsdienu prasībām. 2012. gadā divas telpas renovētas un labiekārtotas Alūksnes muzejā. Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuvei par projekta līdzekļiem tiks iegādāti plaukti izrakumu plānu novietošanai.

Aizritējušajā projekta realizācijas periodā notikuši pieci metodiskie semināri un projekta vadības komitejas un vadības grupas sēdes Tartu, Rīgā, Pleskavā un Alūksnē. Šajos semināros partneri informēja cits citu par projekta posmā realizētajām aktivitātēm un sasniegtajiem rezultātiem, kā arī apsprieda galvenos projektā veicamos uzdevumus – arheoloģisko pieminekļu apsekošanas un datubāzu un arheoloģisko pieminekļu elektroniskās kartes veidošanas principus, diskutēja par arheoloģisko tūrisma maršrutu izveidošanu, populārzinātnisku filmu par arheoloģiju uzņemšanu, populārzinātnisku bukletu izdošanu un noformēšanu un par citiem ar projekta realizāciju saistītiem jautājumiem.

Projekta partneri intensīvi strādā arī pie arheoloģisko pieminekļu, bibliogrāfijas un arhīva materiālu datubāzes izveidošanas, kā arī brošūru un grāmatu sagatavošanas. 2013. gadā liela uzmanība tikusi veltīta projekta mājaslapas (www.aac-project.eu) pilnveidošanai un realizēto pasākumu atspoguļojumam tajā, informācijai par projekta realizāciju presē, radio un televīzijā.

Projekts noslēgsies 2014. gada 31. decembrī.

Projekts tiek realizēts Igaunijas–Latvijas–Krievijas pārrobežu sadarbības programmas Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta 2007–2013 ietvaros. Kopējais projekta budžets ir 1 714 515,66 EUR jeb 1 204 968,46 Ls. Programmas līdzfinansējums – 88,7% jeb 1 520 731,16 EUR (1 068 775,94 Ls) un partneru līdzfinansējums – 11,3% jeb 193 784,50 EUR (136 192,52 Ls).

Igaunijas–Latvijas–Krievijas pārrobežu sadarbības programma Eiropas kaimiņattiecību un partnerības instrumenta ietvaros 2007–2013 finansiāli atbalsta kopīgus pārrobežu attīstības pasākumus, lai uzlabotu reģiona konkurētspēju, izmantojot tā potenciālu un izdevīgo atrašanās vietu krustcelēs starp ES un Krievijas Federāciju. Programmas mājaslapa: www.estlatrus.eu.

EIROPAS ARHEOLOGU ASOCIĀCIJAS 19. GADSKĀRTĒJAIS SAIETS PILZENĒ ČEHIJĀ

Nebūt 2013. gada Eiropas arheologu asociācijas sietā nozīmē nebūt informētam par jaunākajiem sasniegumiem arheoloģijā mūsdienu Eiropā.

Čehu arheoloģijas attīstība briedumu sasniedza vēl pagājušā gadsimta 90. gadu beigās, kad Čehijas ZA Arheoloģijas institūta direktors Evžens Neustupnijs (*Neustupny*, dz. 1933) 1998. gadā nodibināja jaunu arheoloģijas nodaļu Rietumu Bohēmijā. 7. septembrī arheologu sietā ietvaros par godu šīs institūcijas dibinātājam E. Neustupnijam bija organizēts simpozījs, kurā tika nolasīti 11 referāti. Referentu vidū bija arī mums ļabi pazīstamais čehu profesors Jans Bouzeks (*Bouzek*), kurš publicējis grāmatu angļu valodā par Čehijas aizvēsturi Eiropas kontekstā.

Evžens Neustupnijs ir izrādījis dziļu interesi arī par Lubāna mitrāja apmetnēm, īpaši uzsverot Lagažas apmetnes un Aboras un Ičas apmetņu nozīmīgumu zvanveida kausu kultūras atskaņu meklējumos. E. Neustupnija zinātniskā darbība aptver plašu diapazonu: aizvēsturisko kultūru periodizācija un sinhronizācija, izcelšanās, demogrāfiskie aspekti, matemātikas metodes un datorprogrammēšana. Viņu nodarbina arī cilvēka pasaules teorija (*Theory of Human World*): kulturālais mantojums, artefaktu komplicētība, to mērķis un izmeklēšana, adaptēšana, specializācija, komunikācija un identitātes izpausme (*expression*). E. Neustupnijs simpozija pirmajā darba dienā nolasīja lekciju "Arheoloģija kā artefaktu teorija".

Čehu arheologi atsevišķā izdevumā ir publicējuši sietā programmu (204 lpp.). Tajā ir sniegti visu sekciju paplašināti apraksti, kā arī norādīts visu referātu nolasīšanas laiks, tādējādi speciālistiem bija iespējams jau iepriekš izplānot interesējošo referātu noklausīšanos.

Referāti bija sagrupēti septiņos lielos blokos:

- 1) arheoloģisko atklājumu interpretācija (46 sekcijas),
- 2) arheoloģiskā mantojuma resursu menedžments (10 sekcijas),
- 3) teorija un paradigma arheoloģijā (10 sekcijas),
- 4) publiskā arheoloģija (4 sekcijas),
- 5) ēdiena un dzērienu arheoloģija (6 sekcijas),
- 6) arheoloģijas zinātne (9 sekcijas),
- 7) dažādi (3 sekcijas).

Pirmā bloka referātu vidū tika izcelta arheoloģiskā dzintara 4000 gadu ilga "pasaules karjera" – no neolīta līdz dzelzs laikmetam. Šo sekciju vadīja

Janušs Čebrešuks (*Czebreszuk*) un Mateušs Jēgers (*Jaeger*) (abi no A. Mickeviča Poznaņas Universitātes) un Starptautiskās aizvēstures un agrinās vēstures asociācijas (UISPP) senā dzintara pētījumu komitejas vadītājs Aleksandrs Palavestra.

Atzīmējama liela cieņa pret vecākās paaudzes speciālistiem. J. Bouzeks, 2008. gadā mirušā profesora Kurta Vernera Beka draugs, referējot pieminēja šī izcilā zinātnieka nopelnus dzintara komitejas vadībā, uzsverot arī Talsu 2001. gada konferences nozīmīgumu kopējā šīs komitejas darbības jomā.

Apsveikuma lauri šoreiz pienākas daņu arheologam Pallem Siemenam, kurš ir apmeklējis Rīgu pēc 1994. gadā notikušā AKK (auklas keramikas kultūra) simpozija Jitlandē. Viņa vadībā atsegts uzkalniņa kaps ar unikālu dzintara rotu grupveida izkārtojumu ap sievietes krūtīm un pāri visam ķermenim pa vertikāli. Šo rotu vecums attiecināms uz 2900.–2400. g. pr.Kr.

Piecu itāļu speciālistu referāts par vēlā bronzas laikmeta Baltijas dzintara apstrādes darbnīcas atklāšanu Ziemeļītalijā (Trento autonomā province) uz dienvidiem no Alpiem, kura tiek datēta ar 13.–12. gs. pr.Kr. Šeit bijušas galvenokārt Turīnas tipa krelles, kuru apstrādes fāzes noteiktas ar elektronmikroskopa palīdzību. Veiktas arī citas mūsdienīgas analīzes.

Britu bronzas laikmeta dzintara kreļļu saturētājus (sadalītājus, *amber spacers*) klasificējusi Kate Verkoijena (Ekseteras Universitāte, Lielbritānija), saistot tos ar Centrālo Eiropu un Vidusjūras austrumu daļu. Tika minēti kreļļu virkņu saturētāji no Mikēnu Grieķijas – *Kakovatos*, kas atgādina atradumus Bavārijas Asenkofenas apmetnē. Autore savā pētījumā izmantojusi rentgenstarojumu.

Agne Čivilīte (Lietuvas vēstures institūts) mēģināja atspoguļot Austrumbaltijas seno dzintaru no vidējā bronzas laikmeta (Sembas kultūra) līdz vēlajam bronzas laikmetam. Viņai būtu ieteicams detalizēti iepazīties ar dzintara apstrādes materiāliem Lagažas apmetnē Lubāna mitrājā, kā arī bronzas laikmetam piederīgām rotām Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondos.

Labi klasificētu materiālu (4000 artefakti) demonstrēja Mihals Emē (Čehijas ZA Arheoloģijas institūts), kurš pētījis Uņeticas (*Aunjetitzer*) kultūras dzintaru (agrais bronzas laikmets). Dzintars atrasts 304 kapos (87 kapulauki). Īpaši uzsvērts Mikulovices kapulauks (2000.–1800. g. pr.Kr.). Referents pierādīja, ka tieši Bohēmijai cauri gājuši Centrālās Eiropas dzintara tirdzniecības–apmaiņas ceļi, kuri piepeši pārstāja darboties klasiskās Uņeticas kultūras beigās.

Slovākijas agrā un vidējā bronzas laikmeta dzintara izstrādājumu klasifikācijas sistemātisku skalu demonstrēja Klāra Markova. Janušs Čebrešuks

veltīja uzmanību Mikēnu kultūras dzintaram, kura pētniecībai viņš ir savulaik ieguvis Eiropas grantu. Divi citi referenti – Mateušs Jēgers un Mateušs Cvalinskis (abi no A. Mickeviča Poznaņas Universitātes) – nolasīja referātus par Karpatu kalnu reģiona dzintaru bronzas laikmetā un Adrijas jūras dzintara ceļu tajā pašā laikmetā.

Par agrā dzelzs laikmeta dzintara tirdzniecību tika nolasīts labi sagatavots, ar uzskatāmu arheoloģiskā materiāla vienību uzskaiti un kartogrāfisko materiālu papildināts referāts. Juta Kneisela (Kristiāna Albrehta Universitāte Ķīlē) šo referātu balstīja uz materiāliem no *Komorowo* apmetnes un *Gorszewice* kapulauka (abi objekti atrodas Polijā) ar bagātu metāla importu no dienvidiem. Halštates D periodā situācija mainās, tomēr dzintars un metāls dominē kā Pomerānijas kultūrai piederošs Gdaņskas līča piekrastē. Tika iezīmēti visi galvenie dzintara tirdzniecības ceļi.

Otra visai interesanta sekcija šajā blokā bija veltīta šamanismam, ikonogrāfijai, artefaktiem, tehnoloģijai un svētvietai, kā arī to ainavām (*spiritual landscapes*). Šajā sekcijā īpaši lielu interesi izsauca Aļģirda Girininka un Lina Daugnoras (Klaipēdas Universitāte) referāts par Kretonas 1 C apmetnē atsegtajiem apbedījumiem (3 vīriēši, 1 sievietē un 3 gadus vecs bērns), kuru kapa piedevas – maskas liecina par apmetnes iedzīvotāju piederību šamanistisku darbību piekopējiem. Maskas, iespējams, izgrieztas no cilvēku bļodas kauliem.

Referātu par plākšņveidīgām cilvēku zelta figūrām nolasīja Lote Hedegere (Oslo Universitāte, Norvēģija), norādot, ka tika gatavota ne tikai viena atsevišķa figūra, bet arī to grupas. Tās tiek attiecinātas uz laiku no 550./600. līdz 800. gadam un liecina par šamanisma tradīcijām senajā Skandināvijā.

Savukārt šo rindu autore nolasīja referātu par kaulā grieztajām čūsku figūrām Austrumbaltijā un tai pieguļošos reģionos, vērsot uzmanību uz čūskas atveidojumiem uz šamaņa bungām. Šīs figūras tika klasificētas kā odzei vai zalktim piederīgas. Visspilgtākie čūsku atveidojumi ir iegūti Aboras vēlā neolīta apmetnes arheoloģiskajos izrakumos. Odzes figūras veidotas ar izgriezto līkloča līniju uz muguras, bet galva parādīta kā dzeloša. Lielāka uzmanība veltīta zalkšu veidojumiem. Visām zalkša figūrām ir izteikta galva ar reljefi izceltam acīm, turklāt vērojamas atšķirības sievišķo un vīrišķo figūru veidojumos. No Aboras apmetnē atrastajiem diviem eksemplāriem sievišķais ir niansēti traktēts, vīrišķais ir rupjāk darināts. Tas neapšaubāmi liecina par čūskas, īpaši zalkša, lomu vēlā neolīta cilvēku priekšstatos par sievišķā un vīrišķā identificēšanu. Šīs fiksētās zalkša atšķirības ir unikāls fakts, jo arheologi parasti runā tikai par čūsku, neievērojot to kārtas un sugas diferenciaciju. Šamanisma pie-

kopēji čūskās saskatīja pazemes valstij piederīgus, atdzimšanu pārstāvošus spēkus.

LU Vēstures un filozofijas fakultātes dekāns Andris Šnē, piedaloties apaļā galda diskusijā par arheologu atklājumiem Eiropā un pasaulē, veltīja uzmanību arheoloģijas un arheologa profesijas attīstībai Latvijā, uzsvērot faktu par arheoloģijas krīzi pagājušā gadsimta 90. gados, arheoloģiju pārkārtojot un modernizējot atbilstoši eiropeiskām nostādnēm. Savu referātu Andris Šnē bija veltījis problēmai par varu un ainavu: sabiedrība, identitāte un ilga laika pārmaiņas viduslaiku Livonijā. Tika norādīts, ka ir kritiski jāizvērtē 13.–16. gs. pārstāvošie ideoloģiski orientētie viduslaiku avoti.

Ne mazāk interesantu sekciju bija organizējuši Tenno Jonuks (Igaunijas Literatūras muzejs) kopā ar Esteri Orasu (Kembridžas Universitāte) par reliģijas arheoloģiju: metodoloģiskās diskusijas. Sekcijā par indigēnam pakļautām teritorijām, kuras viens no vadītājiem bija Heiki Valks (Tartu Universitāte), bija pieteikts arī Jura Urtāna referāts par viduslaiku akmens krustiem Piedrujā. Savukārt sekcijas par bērnu aizvēsturē un vēsturiskās sabiedrībās organizēšanā piedalījās arī Aija Vilks.

Sekciju “Cilvēku DNS un arheoloģija” organizēja Filips Endikots (Cilvēka muzejs, Francija), Eliška Podgorna un Viktors Cernijs (abi no Čehijas ZA Arheoloģijas institūta). Uzmanība tajā bija vērsta uz dažāda rakstura paraugu izpēti, kā arī arheoģenētiku pētījumiem mūsdienu cilvēku populāciju ģenētiskajā dažādībā. Šīs populācijas ir uzrādījušas nozīmīgus demogrāfiskos sprādzienus pagātnē, kas ir saistīti ar eksistences rakstura maiņu neolītā.

Šajā sekcijā piedalījās zinātnieku grupas no Austrijas (Insbrukas Medicīnas universitāte), Austrālijas (Adelaidas un Sidnejas universitātes), ASV (*Pacific biosciences*), Dānijas (Dabas vēstures muzejs), Francijas (Pastēra institūts), Izraēlas (*Rambam* medicīniskais centrs), Nīderlandes (Roterdamas medicīniskais centrs) un Vācijas (Maincas Universitāte, Aizvēstures muzejs Hallē). Tika apspriests jautājums par neolīta mitohondriālā gēnoma atklājumu Eiropā – plaša cilvēka populācijas dinamikā.

Čehu speciālisti demonstrēja slavenā Lohenices agrā bronzas laikmeta kapalaika antropoģenētisko pētījumu rezultātus (sk.: *Praehistorica*, XVI, Univerzita Karlova, Praha).

Interesentiem var ieteikt iepazīties ar no Pilzenes atvestajām referātu tēzēm “*Abstracts 19th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists 2013 Pilsen/Czech Republic*” (Plzeň, 2013, 463 lpp.). Tās ir atrodamas Latvijas vēstures institūta bibliotēkā, kur meklējama arī Jana Bouzeka šī ziņojuma autorei dāvinātā grāmata “Čehu aizvēsture Eiropas kontekstā” angļu valodā.

Šajā sakarībā ieteicams vērst uzmanību uz arheoloģisko atklājumu interpretāciju, jo šeit var atrast daudz interesantu traktējumu, kā, piemēram: starpreģionālie kontakti Eiropā 1. gadu tūkstoši pr.Kr., Austrumi–Rietumi un to loma Centrālās Eiropas dzelzs laikmetā, apbedījumu uzkalniņu sociālā dimensija, tirdzniecība un maiņa bronzas laikmetā, akmens rīku tehnoloģija, funkcionālie pētījumi un menedžments, slimības un veselība arheoloģiskajā materiālā, keramikas vēstījumi par cilvēku, kas to gatavojis.

Ilze B. Loze,
Eiropas arheologu asociācijas
dibināšanas komitejas locekle

RECENZIJAS

Nils Ahlberg. *Svensk stadsplanering: arvet från stormaktstiden, resurs i dagens stadsutveckling*. Stockholm: Forskningsrådet Formas, 2012. 423 s.: il. (Nilss Ålbergs. *Zviedru pilsētu plānošana: mantojums no lielvaras laika un iespējas šodienas pilsētu attīstībai*)

Zviedru pilsētu plānojuma pētnieks Nilss Ålbergs, filozofijas doktors ainavu plānošanā un mākslas zinātnēs, publicējis jaunu bagātīgi ilustrētu grāmatu par Zviedrijas un tās kādreizējo pārjūras provinču pilsētu izveidojumu. To var raksturot kā viņa doktora disertācijas¹ pārveidotu variantu, kas domāts plašākam lasītāju lokam. Grāmata aptver laiku no vēlajiem viduslaikiem līdz mūsdienām, bet tajā galvenokārt aplūkoti tie pilsētu projekti un celtniecības pasākumi, kas iecerēti un realizēti 17. gadsimtā. Tad pastāvēja Zviedrijas lielvaras valsts jeb impērija, kurā ietilpa tagadējā Somija, Karēlija, Ingrija jeb mūsdienu Pēterburgas apgabals, Igaunija, Vidzeme; tolaik bija okupētas vairākas Prūsijas pilsētas un daži apgabali ziemeļvācu ostas pilsētu apkārtnē. Zviedru kartogrāfija un militāro būvju celtniecība 17. gs. Eiropā bija sasniegusi savu augstāko punktu, un no šī laika Zviedrijas arhīvos saglabājušies simtiem ar roku zīmētu nocietinājumu projektu un fortifikācijas būvju uzmērojumu, kurus izgatavojuši kara inženieri un zemes mērniece. Tieši šie 17. gs. plāni un zīmējumi bijuši galvenais avots gan N. Ålberga disertācijai, gan jaunajai grāmatai.

Monogrāfijas pirmā daļa veltīta zviedru pilsētu vēsturei, vispirms tās salīdzinot ar citām Eiropas pilsētām, raksturojot renesanses laikā izveidoto ideālās regulārās pilsētas modeli, kā arī dažādu faktoru ietekmi

¹ Nils Ahlberg (2005). *Stadsgrundningar och planförändringar. Svensk stadsplanering 1521–1721*: Doctoral thesis. (Acta Universitatis Agriculturae Sueciae. Agraria 2005:94). Uppsala: Swedish University of Agricultural Sciences.

pilsētu plānojuma izveidē, plānu izmaiņās un nocietinājumu attīstībā. Pēc tam apmēram 100 lappusēs hronoloģiski izsekota zviedru pilsētu plānošanas vēsture divu gadsimtu laikā no 1521. līdz 1721. gadam, bet kādās 30 lappusēs aplūkotas pārmaiņas zviedru pilsētās 18.–20. gadsimtā. Otra lielā nodaļa – vairāk nekā 200 lappušu – veltīta atsevišķu pilsētu plānošanas pasākumiem un to attīstības raksturojumam. Kopumā aplūkots ap 170 Zviedrijas un tās kādreizējo provinču pilsētu. Tikai galvaspilsētas Stokholmas attīstība raksturota 10 lappusēs. Vēl vairāki atvērumi veltīti Gēteborgai, Malmei, Upsalai un dažiem citiem nozīmīgiem centriem, bet lielākoties katras atsevišķas pilsētas apskats aizņem tikai vienu lappusi vai tās daļu. Grāmatai ir plašs zinātniskais aparāts – teksta paskaidrojumi meklējami vairāk nekā 200 atsaucēs, detalizēta ir speciālo terminu vārdnīca, dots izmantoto avotu krātuvju un literatūras saraksts. Kopumā jāatzīst, ka N. Ālberga grāmata ir vērtīgs darbs, kas sniedz plašu, bagātīgi ilustrētu pārskatu par Ziemeļeiropas pilsētu telpisko attīstību un to plānošanas vēsturi.

Latvijas pētniekus varētu interesēt mūsu fortifikācijas būvēm veltītie materiāli. N. Ālbergs savā grāmatā aplūkojis 17. gs. gaitā zviedru veiktos nocietinājumu veidošanas un pilsētplānošanas darbus Rīgā, Alūksnē, Jelgavā, Liepājā, Koknesē un Valmierā, kā arī no jauna celtās Kobrona, Daugavgrīvas (Neimīndes), Salaspils un Aiviekstes skanstis. Grāmatā visas pilsētas un skanstis aplūkotas alfabēta secībā, izmantojot to vāciskos apzīmējumus, bet iekavās norādīts mūsdienu nosaukums latviešu valodā. Nez kāpēc *Ewst* latviski tulkota kā Skanstenieki, lai gan mūsu literatūrā un pieminekļu sarakstā to sauc par Aiviekstes skansti.

Minēto Latvijas pilsētu un skanstu attīstība raksturota pēc 17. gs. zviedru plāniem, kas lielākoties glabājas Karaliskajā kara arhīvā Stokholmā, bet būvperiodu precizēšanai izmantotās ziņas ņemtas no zviedru militārā vēsturnieka Ludviga Muntē grāmatas.² Kaut arī L. Muntē sarakstītā zviedru nocietinājumu vēsture ir vērtīgs standarta darbs, kas savu nozīmi vēl arvien nav zaudējis, tomēr tas iespiests pirms 100 gadiem. Tā kā kopš 20. gs. beigām Zviedrijas arhīvi ir pieejami arī Latvijas vēsturniekiem, tad viņi mūsu valsts, sevišķi Rīgas un vairāku Vidzemes 17. gs. nocietinājumu uzmērojumus savos darbos saistījuši ar Latvijas arhīvos atrastām dokumentārām liecībām. Tāpēc atsevišķu objektu būvperiodu skaits un datējums N. Ālberga un latviešu vēsturnieku darbos atšķiras. Varētu saprast, ka zviedru pētniekam nav pieejami latviski publicētie zinātniskie

² Ludvig W. Munthe (1902–1919). *Kungl. Fortifikationens historia*, I–VI. Stockholm.

raksti, bet pāris latviešu autoru monogrāfiju ar kopsavilkumiem svešvalodās ir atrodams arī Zviedrijas bibliotēkās.³ Tomēr N. Ālberga grāmatas literatūras sarakstā iekļauta tikai viena Latvijā izdota publikācija – arhitekta Pētera Blūma raksts par Rīgas priekšpilsētu attīstību, kas iespiests krājumā “Koka Rīga” (2001). Šāda nepilnīga literatūras izvēle, iespējams, saistīta ar N. Ālberga īslaicīgu vizīti un ierobežotiem personīgiem kontaktiem Latvijā. Spriežot pēc viņa grāmatā minētajām avotu krātuvēm un atsaucēm, autors pabijis tikai Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā Rīgā, Valmieras muzejā un nedaudz ielūkojies Latvijas Valsts vēstures arhīvā, kur apskatīts vien 1688. gadā E. Tolksa uzņēmums Valmieras plāns.⁴

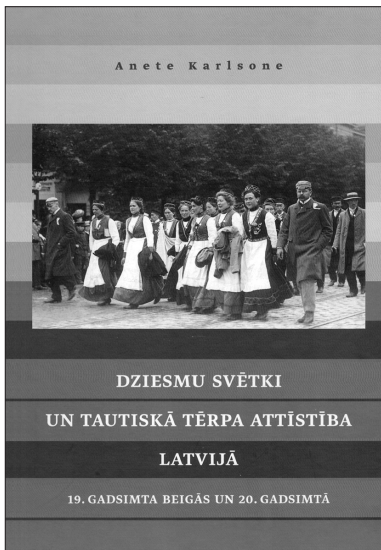
Viss N. Ālberga grāmatas teksts ir tikai un vienīgi zviedru valodā. Kaut arī darbs galvenokārt domāts zviedru lasītājiem, tomēr Zviedrijas kādreizējo provinču pilsētām veltītie materiāli noteikti interesē arī vācu, poļu, dāņu, somu, latviešu, igauņu un krievu vēsturniekus. Ja pašiem skandināviem zviedru valoda grūtības nesagādā, tad citu zemju pētniekiem būtu noderējis kopsavilkums angļu vai vācu valodā.

N. Ālberga grāmata ir biezs, liela formāta izdevums ar cietiem vākiem, iespiests uz laba papīra un – kā atzīmēts kādā grāmatu tirdzniecības lapā internetā – sver nedaudz vairāk par 2,5 kilogramiem. Gandrīz katrā lappusē ir viens vai vairāki izcilā kvalitātē nodrukāti krāsaini attēli. Ilustrācijas nav numurētas, bet to kopskaits pārsniedz pustūkstoti. Līdz ar to ikviens kultūrvēstures pētnieks un interesents, pat zviedru valodas nepratējs, tagad var pētīt un priecāties par zviedru inženieru skaistajiem, rūpīgi izgatavotajiem pilsētu nocietinājumu projektiem un iedziļināties seno fortifikācijas būvju uzmērojumu detaļās.

Ieva Ose

³ Tā, piemēram, Stokholmā Karaliskajā bibliotēkā un Kara arhīva bibliotēkā atrodamas grāmatas: Ieva Ose (2007). *Daugavgrīvas cietokšņa būvvesture*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Margarita Barzdeviča (2011). *Rīga zviedru laika kartēs un plānos, 1621–1710*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

⁴ Tas minēts N. Ālberga grāmatas 224. atsaucē, kā glabāšanas vietu norādot Latvijas Valsts vēstures arhīvu, 7404. f., 1. apr., 1380. l.

Anete Karlsonē. *Dziesmu svētki un tautiskā tērpa attīstība Latvijā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimtā*. Rīga: Zinātne, 2013.

223 lpp.: il.

ISBN 978-9984-879-48-2

Dziesmu un deju svētku tradīcija kļuvusi par vienu no galvenajām Baltijas valstu kultūras mantojuma un kultūras izpausmes formām un par tik nozīmīgu Latvijas valstisko vērtību, ka tās pastāvēšanas un tālāktīstības nodrošināšanai 2005. gadā pieņemts arī speciāls likums.¹ Apsveicami, ka Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” ietvaros iznā-

kusi skaista grāmata, kas paver jaunas lappuses būtiskās norisēs saistībā ar dziesmu svētku vairāk nekā simt gadu vēsturi. Dr. hist. A. Karlsones monogrāfijas izdošanu atbalstījis Valsts kultūrkapitāla fonds un Madonas novada pašvaldība.

Pētījuma galvenā tēma ir dziesmu un deju (kopš 1965. g.) svētku daļībnieku *tautiskā tērpa* kā latviešu tautas kultūras mantojuma sastāvdaļas un vienojoša nacionāla simbola attīstības gaita. Grāmatas ievadā, uzrunājot lasītājus, A. Karlsonē pamato dziļi personīgi motivētu pieteiktās tēmas izvēli, kas darbam piešķir papildus nianšes, arī turpmākajā tekstā jūtams autores brīvais izteiksmes veids sarunai ar lasītāju, jo pieteikts ir stāsts (15. lpp.). Līdz ar to noprotams, ka monogrāfijas mērķauditorija nav tikai šaurs tēmas speciālistu loks, bet tā domāta plašajai dziesmu svētku procesā iesaistītajai potenciālo lasītāju saimei un ne tikai. Lai gan darbā atsevišķi nav analizēta izmantotā teorētiskā zinātniskā literatūra, jāatzīmē, ka A. Karlsonē jau ar iepriekšējām publikācijām zinātniskajā periodikā² turpina mūsdienu etnoloģijā un sociālajās zinātnēs aktuālu

¹ <http://likumi.lv/doc.php?id=111203> (skatīts 20.11.2013.).

² Anete Karlsonē (2006). Dažas preses ziņas un vērtējumi par latviešu svētku apģērba attīstību 19. gs. otrajā pusē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 38.–60. lpp.; Anete Karlsonē (2007). Ievirzes pārdomas par 19. gs. nogales un 20. gs. sākuma fotoattēliem kā avotu apģērba vēstures pētīšanai Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, 3, 24.–37. lpp.; Anete Karlsonē (2007). Inteliģences pārstāvju veidotie priekšstati par latviešu tautisko apģērbu 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā (1888–1910). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 60.–86. lpp.;

virzienu – “tradīciju veidošanas vēsture” (*invention of tradition*), šajā gadījumā apģērba pētniecībā. Monogrāfijā apkopotais pētījumu rezultāts tādējādi uzskatāms par autores jaunatradumu un uzskatu virzības šābrīža vainagojumu.

Monogrāfijas avotu raksturojumā autore galveno nozīmi piešķirusi publikācijām latviešu periodikā, kas vislabāk attaisnojies I un II nodaļā, raksturojot atsevišķu pētāmajā procesā iesaistījušos personu viedokļu apmaiņu 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, kas ir interesanta lasāmviela. Jautājums: cik lielā mērā šie viedokļi pārstāvēja vai sasniedza plašāku latviešu sabiedrības slāņus? Turpmākajās nodaļās plašāk izmantoti ne-publicētie dokumenti, vērtīgas ziņas atrastas centrālajos arhīvos, Mišņa bibliotēkā, pieminēto muzeju krātuvēs. Vairāku latviešu mākslinieku (A. Cīrulis, J. Madernieks u.c.) radošās darbības labākai iepazīšanai ieguvums ir publicētie kvalitatīvie krāsu attēli. Mūsdienās veiktās intervijas ar tiešajiem dziesmu un deju svētku organizatoriem un dalībniekiem ir rosinošas, cik vēl iespējams, tās turpināt.

Jau priekšvārdā iezīmēta pētījuma pamatdoma – t.s. dziesmu svētku tautiskais tērps ir apzināti jaunveidots tērps, lai atgrieztu tā lietojumu latviešu sabiedrībā (8. lpp.) līdzvērtīgi dominējošajam svētku modernajam apģērbam, turpmākajā izklāstā meklējot konceptuālu skaidrību tautiskā tērpa simboliskajās, vienojošajās nozīmēs. Uzreiz jāpiemin un jāslavē, ka grāmatas teksta lielākā daļa un attēlu paraksti ir tulkoti angļu valodā, kas ir liels ieguvums darba starptautiskai aprītei. To var uzskatīt par nopietnu uzdrošināšanos, jo autorei, izsekojot laikposmu jau kopš 19. gs. otrās puses, nākas balansēt virs visai platā nošķiruma (varbūt pat aizas) starp ārvalstu etnoloģijā jau krietni sen akceptētajām nostādnēm un jēdzieniem (*national-style dress, nationalism, cultural nationalism* etc.) un tiem apzīmējumiem (uzskaitīti 9. lpp.), kas pārsvarā lietoti Latvijas salīdzinoši bagātīgajā zinātniskajā un populārajā literatūrā par latviešu tradicionālo goda/svētku tērpu. Grāmatas sākumā ievietotā skaidrojošā vārdnīca ir noderīga autores viedokļa izpratnei, tomēr tā vēl neviens nepārprotamu skaidrību tādu apzīmējumu kā “tautisks”, “nacionāls”, “nacionālais tērps ar etniskām vai nacionālām iezīmēm” (10. lpp.) saturā, jo dažādos kontekstos un vēsturiskajos laikposmos tie ir pārāk daudznozīmīgi traktējami, it īpaši mūsdienās. Taču tā nav tikai šī konkrētā darba un autores problēma.

▷ Anete Karlsonē (2008). Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu svētkiem 20. gs. 20.–30. gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 77.–96. lpp.; Anete Karlsonē (2009). Latviskā tērpa attīstība saistībā ar dziesmu un deju svētkiem Latvijā 20. gs. četrdesmito gadu otrajā pusē un piecdesmitajos gados. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 92.–110. lpp.; u.c.

Kas lasītājam jāsaprot ar grāmatas virsrakstā pieteikto *tautisko tēru*? Autores skaidrojums: “*Tautiskais tēpēc, ka radies tautiskās atmodas laikā un kultūrvēsturiski ar to cieši saistīts*” (9. lpp.). Jāpiekrīt par saistību, tomēr, kā tālāk lasāms, dziesmu svētku dalībnieku (drīzāk – dalībnieču) tautiskajam apģērbam vērību sāka piešķirt, sākot ar III dziesmu svētkiem 1888. gadā, kad, kā atzīmē arī autore, tautiskās atmodas pacēlums jau noplancis (18. lpp.). 19. gs. beigu “tautībnieki” kā sākotnējā romantiskā nacionālisma epigoņi vairs nebūtu saistāmi ar 19. gs. 50.–70. gadu jaunlatviešiem. Vairāk par latviešu tautisko apģērbu/latvisko apģērbu izpratni pateikts citā autores publikācijā: “19. gs. beigās īpaši radīts svētku tērpa veids, kurā izmantoti etnogrāfisko apģērbu stilizēti (pārveidoti) elementi, valkāšanai sākotnēji dziesmu svētkos, vēlāk – arī citos sabiedriskos un svinīgos pasākumos.”³ Apakšnodaļu izkārtojums dažkārt rada nevajadzīgu neizpratni, piemēram, vārda “nacionāls”, “nacionālā pašapziņa”, “nacionālā vienotība” šķietami pāragrā lietojumā jau 19. gs. 80. gadu kontekstā, līdz 26. lpp. izskaidrojumu dod ietilpīgais “kultūras nacionālisma” jēdziens (atsaucoties uz J. Lērsenu), kas labi iederētos jau ievada vārdnīcā un atbilstošos formulējumos tiktu biežāk lietots, lai neradītu iespaidu par vēlāku politisko nacionālismu, kas saistās ar piederību noteiktai valstij.

Grāmatas pamatstruktūru veido piecas atbilstoši Latvijas politiskās vēstures hronoloģiskam iedalījumam sakārtotas nodaļas, kas dalītas pārskatāmās apakšnodaļās. Katru nodaļu ievada attiecīgā laikposma vēsturiskā, atsevišķos gadījumos – arī politiski ideoloģiskā fona ieskicējums, kam seko detalizēta svētku dalībnieku tautiskā ietērpa tapšanas procesa analīze no pirmajiem Vispārīgajiem latviešu dziedāšanas svētkiem (1873) līdz XXII Vispārējiem latviešu dziesmu un XII deju svētkiem (1998). Katru nodaļu noslēdz autores secinājumi, izsekojot izmaiņām dominējošajos ieteikumos un to realizācijā un stabilajam, nemainīgajam: sava laika izpratnei par skaisto atbilstošs tautiskais apģērbs simboliski vieno latviešus.

Pirmā nodaļa “Tautisko tērpu izveide 19. gadsimta beigās”, kas uzskatāma par pamatu un aizsākumu visai turpmākajai dziesmu svētku tērpu kā jaunveidotu tērpu (jo citu vairs it kā nav, tradicionālais apģērbs saglabājies tikai Lejaskurzemē) attīstības vēsturei, ir paplašināta ar ieskatu visai sarežģītos un joprojām shematizētos procesos, kas varēja ietekmēt pārmaiņas apģērba tradīcijās 19. gadsimta laikā. Pāreja no senākā tradicionālā zemnieciskā, arī novadnieciskā svētku/goda apģērba, kas dominējis

³ Anete Karlsonē (2006). Dažas preses ziņas un vērtējumi par latviešu svētku apģērba attīstību 19. gs. otrajā pusē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 39. lpp.

vēl 19. gs. pirmajā pusē, uz laikmetīgo/moderno/pilsētniecisko apgērību lauku vidē, no kurienes nāca liela dziesmu svētku dalībnieku daļa, tomēr būtu atsevišķa detalizēta pētījuma vērtā, lai nebūtu jātaustās hronoloģijā. Lasot ievietotos diskusiju citātus, īpaši no 19. gs. beigām – 20. gs. sākuma laikrakstiem, noderīgi būtu tajā laikā apspriesto reāliju skaidrojumi, piemēram, kas bija “tarlatāns” un “krepešs” (23. lpp.). Savukārt IV nodaļā “Latvija padomju varas gados līdz Atmodai” un V nodaļā “Atmoda un atjaunotā Latvijas Republika” atrodam plašāku materiālu nekā iepriekšējās nodaļās arī par koru un deju kolektīvu tautisko apgērību centralizētās sagādes organizatorisko un “ražošanas” pusi (darbnīcām).

Tautiskā apgērība – ar etnogrāfiskajam latviešu goda tērpam tuvākām vai sākotnēji pavisam tālām iezīmēm – attīstības un lietojuma gaitas izsekojumā nemitīgi parādās maigāku vadlīniju (ieteikumi) vai zināma autoritārisma (pareizi/nepareizi tērpi) loma, kas stiprina autores viedokli par 19. gs. beigās – 20. gs. notikušo dziesmu (vēlāk arī deju) svētku dalībnieku tautiskā stila apgērību kā “inteligentu grupas mērķtiecīgas darbības rezultātā” (159. lpp.) jaunveidotu konstrukciju. Grāmatā ievietotie fakti, citāti un attēli (laba kvalitāte, bagātīga informācija attēlu anotācijās) lielākoties rāda mainīgajiem ieteikumiem un svētku organizatoru nostādnēm sekojušo svētku dalībnieku ietērpū. Cik lielā mērā tie dominēja vai izcēlās kopējā svētku dalībnieku masā? Dziesmu un deju svētku dalībnieku kopskaits par laikposmu no 1873. līdz 1990. gadam ir publicēts.⁴

Latviešu tautas mākslas vēsturei noderīgas ziņas atrodamas par lielo darbu uzkrāto etnogrāfisko datu popularizēšanā un iedzīvināšanā svētku tērpū stilizāciju veidošanā vai tērpū nosacīta vēsturiskuma atjaunošanas sakarībās visā 20. gs., par atbildīgajām un iesaistītajām organizācijām, pētniekiem un zinošiem praktiķiem (jau minētie A. Cīrulis, R. Zariņš, arī A. Dzērvītis, E. Kivicka, M. Slava, M. Vandere, M. Kangare, V. Rozenberga, B. Dimza, B. Zunde u.c.), kas ietekmēja šos procesus. Jāņa Niedres biogrāfiskajos datos (114. lpp.) derētu pieminēt, ka no 1951. gada viņš bija arī LPSR ZA Folkloras un etnogrāfijas institūta direktors.

Kā jau ierasts ne vienā vien apkopjošā rakstura publikācijā, reģionālajām īpatnībām īpaša uzmanība nav veltīta, izņemot Vidzemi (Madona un apkārtnē), toties saistībā ar periodiskajiem ieteikumiem svētku dalībnieku tērpos parādīt lokālo tradicionālo tautas tērpū daudzveidību sniegti noderīgi pārskati par dažādiem “novadu tērpiem” veltītajiem izdevumiem, šo tērpū komplektēšanas praktisko pusi, pārlicinoši parādīta Lejaskurzemes tērpū kā visu Latviju reprezentējošo tērpū pakāpeniskas “izcelšanas”

⁴ Ilma Grauzdiņa, Oļģerts Grāvītis (1990). *Dziesmu svētki Latvijā. Norise, skaitļi, fakti*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 174 lpp.

gaita. Tautisko tērpu daudzo variantu ieteikumu apskatos (ja sākotnēji daudz maz pareiza bija tikai tērpa daļu komplektācija) latviešu senāko tradicionālo apģērbu vēsturē “neiesvētīts” lasītājs ar interesi lasītu kaut īsu autores norādi uz konkrētā piedāvājuma vēsturiskām neatbilstībām, laiku un stilu sajaukumiem utt. no speciālista viedokļa. Gan jau daudzās mājas bibliotēkās ir kāds no šiem izdevumiem vai pat saglabāti paši tautiskie tērpi vai to daļas, kurus daudzie interesenti nu varētu “datēt”.

Nepatīkamais pienākums ir ar nožēlu konstatēt, ka tik skaistā izdevumā palikušas nepamanītas parastas drukas kļūdas, personvārdu, iestāžu un organizāciju rakstības kļūdas vai neprecizitātes, jo vairāk tāpēc, ka citviet minēts precīzi, citur kļūdaini: Latvijas PSR Centrālais valsts vēstures muzejs laikposmā 1945–1956 (bet ne “vēsturiskais” kā apakšnodaļu virsrakstos latviešu un angļu valodā, 110., 194. lpp.), Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve 14. lpp. pieminēta kā Etnogrāfijas krātuve. Emīlis Melngailis aizvien sagādā problēmas sava vārda pareizrakstībā – šoreiz locījumā ir *Emīļa* Melngaiļa TMC 13., 109., 215. lpp.; M. Skruzītis kā M. Skuzītis, 220. lpp.; Aizsardzes, Mazpulki (65. lpp.). Kā Madonas apriņķa/rajona un Cesvaines rajona laikrakstu izdevēju “kompartijas” vietā precīzāk būtu norādīt “Latvijas K(b) P”. Korektajā V. Bērziņa tulkotajā tekstā angļu valodā 181. lpp. III nodaļas virsraksts lasāms kā “Pirmās Latvijas Republikas laiks”, bet 197. lpp. apakšnodaļas virsraksts par 1958.–1960. g. (!) izdoto bukletu sēriju ir “Latvian National Dress” un turpat zemāk – jau “Latvian Folk Dress”.

Pieņemot, ka Latvijā attiecīgie procesi tautiskā romantisma iespaidā risinājās līdzīgi kā citās Eiropas zemēs, nacionālo tērpu izveides aina ārpus Latvijas ir mazliet iezīmēta, izmantojot 19. gs. pirmās puses Bavārijas karalistes piemēru (27. lpp.). Var vēlēties precīzāku attieksmi pret valdnieku uzskaitījuma secību un tituliem – pieminēto Bavārijas kroņprinču (vēlāko karaļu, bet ne ķeizaru kā tekstā) kāzu laikā aizsākās slavenā *Oktoberfest* tradīcija (Ludviga I kāzas 1810. gadā), savukārt Ludviga I dēla Maksimiliana II kāzās 1842. gadā notika pieminēto daudzo (ap 35) tautas apģērbos tērpto zemnieku pāru laulāšana. Plašāku ieskatu dziesmu svētku laikā izmantoto tautisko tērpu vēsturē būtu pelnījusi arī mums tuvākā Lietuva un jo īpaši Igaunija. Literatūras sarakstā nav iekļauta Lietuvas etnoloģes I. Šidiškienes 2004. gadā izdotā monogrāfija,⁵ uz kuru vairākkārt (27. lpp.) ir atsauce.

Positīvi vērtējams, ka autore skar daudzas tēmas, kas pelna plašākus pētījumus un dzīvā kultūras attīstības procesā vienmēr raisīs diskusijas, –

⁵ Irma Šidiškienė (2004). *Būti lietuve. Etninio stiliaus apranga XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Versus Aureus, 222 p.

dažādu laikposmu kultūrpolitika kopumā, varas attieksme pret tautas mākslu (t.sk. dziesmu svētkiem), tradīcija un jaunrade, vēsturiskais un modernais, kolektīvais un individuālais u.c. Varbūt lai raisītu diskusiju, autore aizvien pievienojusi vispārinošus, tomēr grūti pierādāmus kāda procesa vērtējumus (*sabiedrība domāja, gribēja, interesējās* utt.), arī par dažādu darbību idejisko/ideoloģisko motivāciju. Jautājumā par “vienota nacionālā tērpa” kā latviešu tautu vienojoša nacionālā simbola izveidi autore noslēgumā rezumē: “savā būtībā tautiskais tērps ir tautas identitātes izjūtā un kultūras mantojumā sakņots nacionālais tērps, kura vizuālais veids tiek izteikts daudzos novadu variantos” (157. lpp.).

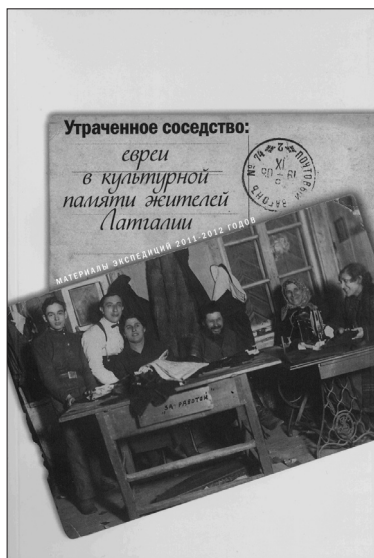
Nav šaubu, ka jauno, krāšņi (mākslinieks A. Plotka) un uz laba papīra izdoto grāmatu būs interesanti lasīt un skatīt plašam lasītāju lokam, jo dziesmu svētki vismaz reizi piecos gados dažādā veidā – no dalībnieka līdz klausītājam/skatītājam – skar un priecē daudzus. Latvijas, Igaunijas un Lietuvas dziesmu un deju svētku tradīciju un simbolismu ANO Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija 2003. gadā pasludināja par Cilvēces mutvārdu un nemateriālā kultūras mantojuma meistardarbu. A. Karlsones monogrāfija pievieno būtisku un neatņemamu šī kopīgā meistardarba tapšanas vēstures daļu. Arī kā aktīvai dziesmu svētku procesa dalībniecei Anetei Karlsoni jānovēl turpināt sāktos pētījumus!

Lilita Vanaga

Утраченное соседство: евреи в культурной памяти жителей Латгалии. Материалы экспедиции 2011–2012 гг. Отв. ред.

S. Amosova. Moskva: Centr nauchnykh rabotnikov i prepodavatelei iudaiki v vuzakh “Sefer”; muzei “Evrei v Latvii”, 2013. 384 s. (*Zaudētā kaimiņu būšana: ebreji Latgales iedzīvotāju kultūras atmiņā.* Atb. red. S. Amosova)

Latvijas ebreju kopiena pirms Otrā pasaules kara bija sociāli un kulturāli spēcīga nacionālā minoritāte. Latvijas

apdzīvotajās vietās, pārsvarā pilsētās, kur mita liels skaits ebreju, veidojās īpatnēja līdzās dzīvošana jeb kaimiņu būšana (krievu val. *sosedstvo*). Tā bija savdabīga, jo pārejās nacionālās minoritātes un latvieši stipri atšķīrās no ebrejiem gan sociālā, gan īpaši kulturālā ziņā. Tādēļ laika gaitā veidojās stereotipi, nostāsti un mīti, kas reflektējās gan latviešu mutvārdu folklorā, gan presē un literatūrā. Diemžēl, kā jau grāmatas nosaukums vēsta, šī tuvā kaimiņu būšana tika zaudēta Otrā pasaules kara laikā, kad holokaustā tika iznīcināta arī Latvijas ebreju unikālā pasaule.

Ebreju minoritātes vēstures padziļināta pētniecība Latvijā sākusies tikai pēc valstiskās neatkarības atgūšanas. Šajā jomā svarīga loma ir arī dzīvesstāstiem un lauka pētījumiem. Pārsvarā uzmanība veltīta izdzīvojušo ebreju atmiņām, kuras apkopojusi novadpētnieki, kā Josifs Ročko darbā *“Evrei v Latgalii. Istoricheskie ocherki”* (2010). Turpretī ebreju kaimiņu – neebreju atmiņas līdz šim nav izpelnījušās pētnieku īpašu ievēribu, iespējams, lai izvairītos no antisemitisku priekšstatu klātbūtnes. Taču pēdējos gados fiksētas un publicētas arī latviešu un citu tautību pārstāvju atmiņas par līdzās dzīvošanu ar ebrejiem pirmskara gados. Šādas refleksijas interesanti uzplaiksnī Ata Klimoviča apkopotajā dažādu Latvijas cilvēku atmiņu krājumā *“Personīgā Latvija”* (2011). Viena no pirmajām publikācijām, kur vietējie iedzīvotāji stāsta par to, ko atceras par ebrejiem, viņu dzīvi un tradīcijām, ir 2008. gadā izdotā tradīciju burtnīca *“Aizputnieku stāsti par ebrejiem”* (Ievas Vitolas, Signes Pucenas intervijas). Savāktais materiāls pierāda, ka pirmskara ebreja tēls kultūras atmiņā vēl joprojām ir saglabājies un, ņemot vērā krietno laika sprīdi kopš kara beigām, ir pēdējais laiks vākt un apkopot laikabiedru atmiņas par saviem kaimiņiem ebrejiem 20.–30. gados.

Ar šādu nolūku arī tapis šeit aplūkotais publikāciju un rakstu krājums, kas iznācis 2013. gada vasarā Maskavā. Tā veidotāji ir Maskavas Jūdaikas centra “Sefer”¹ un muzeja “Ebreji Latvijā” pētnieki. Galvenais fokuss tiek vērsts uz Latgales reģionu, kur vēsturiski dzīvoja liels skaits ebreju. Izdevuma veidotāji 2011. un 2012. gadā apmeklēja dažādas Latgales pilsētas un apdzīvotās vietas – Preiļus, Daugavpili, Krāslavu, Rēzekni, Riebiņus, kā arī Subati Sēlijā. Jāatzīmē, ka centrs “Sefer” jau iepriekš veicis līdzīga rakstura ekspedīcijas Ukrainā, Moldovā un Baltkrievijā, kuru rezultātā

¹ Starptautiskais zinātnisko darbinieku un jūdaikas docētāju augstskolās centrs “Sefer” dibināts 1994. gadā Maskavā ar mērķi sekmēt jūdaikas studijas un sniegt atbalstu studentiem, aspirantiem un akadēmiskajiem pētniekiem postpadomju valstīs. Tā padomē pārstāvēti ievērojami ASV, Izraēlas un citu valstu zinātnieki, centra organizētajās konferencēs regulāri piedalās arī Latvijas pētnieki, kuri nodarbojas ar ebreju civilizācijas dažādu aspektu pētniecību.

tapuši līdzīga veida izdevumi.² Ekspedīciju dalībnieki ir dažādu humanitāro un sociālo zinātņu jomu pārstāvji – vēsturnieki, folkloristi, etnogrāfi, antropologi un sociologi, Maskavas, Sanktpēterburgas, Tartu, Rīgas un Daugavpils augstskolu studenti un doktoranti. Šo ekspedīciju mērķis bija kontaktēties ar vietējiem iedzīvotājiem, kas dzimuši 20. gs. 20.–30. gados, un intervēt viņus par dažādiem ar ebreju vēsturi un tradīcijām saistītiem jautājumiem.

Grāmata ir iedalīta divās daļās – publikācijās un zinātniskos rakstos. Publikācijas pārstāv intervijas ar informantiem jeb vietējiem iedzīvotājiem. Tās veidotas pēc tematiskā principa, piemēram, ebreju raksturs Latgales iedzīvotāju etnokulturālajos stereotipos, ebreju nodarbošanās, reliģija, reliģiskā prakse un sinagogas, priekšstati par ebreju apbedīšanas tradīcijām, svētkiem un tradicionālajiem ēdieniem, ārējo izskatu. Publikācijas sagatavotas pēc vienotas shēmas – īss ievads, teorētisks apskats, intervijā gūto rezultātu apkopojums un fragmentu transkripti. Tas, ka šāds sakārtojums ir gandrīz vienmēr ievērots visu autoru publikācijās, liecina par atbildīgās redaktora Tartu Universitātes stažieres Svetlanas Amosovas un redkolēģijas augstu profesionalitāti. Grāmatas otrajā daļā iekļauti piecu Latvijas pētnieku zinātniskie raksti. Grāmata ir sarakstīta akadēmiski profesionālā līmenī.

Kā jau sagaidāms, galvenās diskusijas raisa grāmatā publicētās intervijas. Lai arī vairākums intervēto cilvēku ir krievvalodīgie, kas gan saprotams, jo daļa autoru ir no Krievijas, tomēr ir intervēti arī latviešu tautības cilvēki. Turklāt grāmatas veidotāji latviešu valodā veiktās intervijas arī latviski vai latgaliski publicējuši, zemsvītras piezīmēs dodot to tulkojumu krievu valodā, precīzi transkribētas arī latgaliski sniegtās intervijas. Interviju tēmu plašais loks variējas ap priekšstatiem par ebreju izskatu, tikumiem, tradīcijām, valodu, reliģiju un sociāli ekonomisko dzīvi. Daudzi apgalvojumi par ebreju viltīgumu, gudrību un saliedētajām ģimenēm ir plaši izplatīti un nepārsteidz. Turpretim stāsti par ebreju reliģiskajām tradīcijām un, maigi izsakoties, dīvainie apgalvojumi par dažām apbedīšanas tradīcijām raisa zināmu izbrīnu. Šeit jāņem vērā, ka intervētie cilvēki 20.–30. gados bija bērni vai pusaudži. Viņu kontaktus ar ebrejiem ierobežoja viņu vecums un priekšstatus ietekmēja vecāki un sabiedrībā valdošie etniskie stereotipi. Piemēram, S. Amosovas plašajā publikācijā par “asins apmelojuma” mītu savāktie apgalvojumi par ebreju it kā veiktajiem asinsdarbiem pret kristiešu bērniem, lai iegūtu viņu asinis rituālajai macu izgatavošanai, pārsvarā balstās uz atrunu “es droši nezinu,

² V. A. Dymshic, A. L. L'vov, A. V. Sokolova (sost.) (2008). *Shtetl, XXI vek: polevye issledovaniia*. Moskva; Sankt-Peterburg.

tā apkārt runāja, redzējis neesmu”. Līdzīgi arī stāstus par bērnu rituāliem, rituāla kārtību sinagogās un tradīciju ievērošanu nevar uztvert tiešā, nekritiskā veidā. Jāņem vērā, ka intervētie pirms 1941. gada pārsvarā bija nepilngadīgi un, būdami neebreji, nemaz tik viegli nevarēja tieši novērot ebreju reliģiskos rituālus. Tādēļ šāda tipa atmiņas rodas vispārēju baumu un izglītības trūkuma rezultātā. Šeit var saskatīt līdzību ar folklorā izplatītajiem stāstiem par slepenajām ejām pilskalnās, pilīs un baznīcās, kuri tiek nodoti no paaudzes paaudzē, kaut arī arheoloģiskajos izrakumos šādu slepeno eju eksistence parasti neapstiprinās. Tāpat dažādās ebrejus apvainojošās leģendas balstās uz nepārbaudītiem faktiem un baumām un pārceļo no paaudzes paaudzē.

Par patiesībai daudz tuvākām atmiņām var uzskatīt stāstus par ebreju bodītēm, tirgošanās paradumiem, apģērbu un virtuves īpatnībām. Šīs atmiņas balstās uz daudz personīgāku kontaktu pieredzi. Latgales pilsētvidē ebreji un neebreji bija savstarpēji ekonomiski saistīti. Sanktpēterburgas Antropoloģijas un etnogrāfijas (Kunstkameras) zinātniskā arhīva līdzstrādnieces Darjas Terešinas savāktajā materiālā par ebrejiem kā tirgoņiem daudzi stereotipi reflektējas tālaika presē. Atsevišķās publikācijās, kurās intervēti arī ebreji, piemēram, muzeja “Ebreji Latvijā” līdzstrādnieces Marinas Gehtas publikācijā par priekšstatiem par ebreju valodām, labi kontrastējas neebreju un ebreju izpratne par jidišu un ivritu. Jāpiebilst, ka neebreju viedokļi par ebreju valodu atbilst tālaika presē un satīras izdevumos plaši pārstāvētajām publikācijām, kurās izsmieta ebreju runāšana latviski. Tas palīdz saprast to, vai un kā presē publicētie bieži pārspilētie raksti par ebrejiem atspoguļojušies vienkāršo iedzīvotāju prātos un saglabājušies visus šos gadus.

Jāatzīst, ka interviju apkopojums ir veikts profesionāli. Ir gan atsevišķi negludumi, kas, iespējams, radušies Krievijas pētnieku Latvijas 20. gs. 20.–30. gadu vēstures faktu nepietiekamo zināšanu dēļ. Tā D. Terešina savas publikācijas sākumā raksta, ka viņas savāktais atmiņu materiāls par ebreju tirdzniecības lomu attiecas uz 20.–30. gadu posmu Ulmaņa valdīšanas laikā (“pri Karle Ulmanise”). Tā kā autore acīmredzot tomēr nedomā laikposmu pēc 1934. gada 15. maija, bet apskata visu 20.–30. gadu neatkarības periodu, no Latvijas vēsturnieka viedokļa šāds apzīmējums nav gluži korekts. Tā pati autore vienā no savām intervijām uzdod jautājumu, kas sagrozītu galvu gan intervētajam, gan lasītājam Krievijā vai citur ārpus Latvijas: pētniece taujā, vai ebreji strādāja kolhozos pirms kara, lai gan Latvijā padomju tipa kolektīvās saimniecības tad vēl nepastāvēja. Un cilvēks, kam šis jautājums uzdots, spriežot pēc viņa sākotnējās stostīšanās, jautājumu nav sapratis, tādēļ atkārtoti iepriekš teikto, ka ebrejiem bija savas bodītes, bet viņi paši nestrādāja. Šāda tipa neveiklības gan nav

bieži sastopamas, bet liecina par joprojām pastāvošo plaisu 20.–30. gadu Latvijas vēstures izpratnē Krievijā pat zinātnieku vidū. Noslēdzot publikāciju izvērtējumu, jāatgādina socioloģijas doktores Barbaras Mištalas (*Misztal*) atziņa, ka atmiņa nav uzskatāma par neatkarīgu no sociāliem ierobežojumiem un ietekmēm.³ Tādēļ viss šeit savāktais materiāls jāvērtē kritiski, ņemot vērā informantu vecumu, izglītības līmeni un kontekstu. Tiem, kuri vēlēšies izmantot šos materiālus savos vēsturiskos, socioloģiskos vai folkloras pētījumos, šie avoti būtu kritiski jāizvērtē. Krājuma autori jau ir norādījuši, ka viņi redz šīs atmiņas kā folkloras un kultūrvēstures materiālu. Atliek vien pievienoties šim vērtējumam, jo šīs savdabīgās un autentiskās liecības par zaudētajiem kaimiņiem var būt noderīgas dažādu virzienu pētniekiem.

Grāmatas otrajā daļā ir iekļauti vēsturnieku, sociologu un filologu pētījumi par ebreju vēstures tēmām. LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece Dr. hist. Inese Runce apraksta Latvijas valsts attieksmi pret jūdaiņu kopienām 20.–30. gados. Faktoloģiski korektais raksts labi papildina visas iepriekšējās publikācijas un dod ieskatu 20.–30. gadu specifiskā. Rakstā īpaši izcelta ebreju politiķa Mordehaja Dubina un *Agudat Isreal* loma. Varētu gan piebilst, ka ne mazāk liela loma bija Mordehajem Nurokam un viņa pārstāvētajai reliģiski cionistiskajai partijai *Mizrachi*, bet par to autore raksta mazāk. Piemēram, pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma M. Nuroka darbība vispār nav pieminēta. Taču kopumā šis kompaktais raksts ir labs ceļvedis Krievijas lasītājam par Latvijas ebreju kopienas tiesisko un sociālo stāvokli Latvijas Republikā laikposmā starp abiem pasaules kariem.

LU Jūdaikas studiju centra izpilddirektore Mg. hist. Karīna Barkane savā rakstā par ebreju tradīciju ievērošanu Latgalē padomju laikos, balstoties uz atmiņām un arhīvu dokumentiem, aizpilda būtisku “balto plankumu” Latvijas ebreju vēsturē, jo ebreju kopienas centieni padomju okupācijas periodā ir pētīti nepietiekami un pat ignorēti. K. Barkane akcentē, ka, par spīti visdažādākajiem ierobežojumiem, tomēr pastāvēja organizēti ebreju centieni saglabāt un ievērot savas reliģiskās tradīcijas. Ņemot vērā izdzīvojušo ebreju mazo skaitu un padomju varas antireliģisko politiku un propagandu, šādi centieni bija būtiski ebreju nacionālai atmodai 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Autore ir apzinājusī Latvijas PSR Ministru padomes dokumentus par reliģiskajiem kultiem, taču neuzskata tos par pietiekami izsmēlošiem avotiem, lai aprakstītu ģimenes un individuāli praktizētās reliģiskās tradīcijas. Jāatzīst, ka padomju iestāžu

³ Barbara A. Misztal (2003). *Theories of Social Remembering. (Theorizing Society)*. Maidenhead, UK; Philadelphia, PA: Open University Press, p. 10.

dokumentos valdīja tiem raksturīgais formālisms un, iespējams, tādām detaļām kā tradīciju ievērošana apzināti netika pievērsta pietiekama uzmanība. Taču būtu lietderīgi konstatēt, vai dokumentos fiksētās liecības par komunistiskā režīma attieksmi pret ebreju reliģiju un tās tradīcijām vērtējamas kā strikti ateistiskas vai tomēr antisemitiskas. Autores savāktās intervijas pierāda, ka pastāvēja centieni saglabāt ebreju reliģiskās tradīcijas, par spīti ierobežojumiem.

LU Sociālo un politisko pētījumu institūta zinātniskais asistents Mg. sc. soc. Didzis Bērziņš rakstā par holokausta atmiņu Latvijas PSR populārajā kultūrā, līdzīgi kā K. Barkane, atsedz būtisku “balto plankumu” holokausta pētniecībā Latvijā. Proti, tas parāda, ka populārais apgalvojums, ka padomju laikos holokausts bija tabu tēma, nav līdz galam patiess. Pētnieks ir atradis atsevišķus bieži aizmirstus literārus darbus, kur pieminēta un aprakstīta Latvijas ebreju traģēdija. Ir zināms fakts, ka Annas Sakses un Jāņa Sudrabkalna brošūra “Par vācu fašistisko briesmoņu zvērībām Padomju Latvijā” (1945) ir pirmā pēckara publikācija, kur minēti dati par bojāgājušajiem, bet autors vērs uzmanību arī uz to, ka interesants avots ir Viļa Lāča romāns “Vētra” (1946–1948). Ignorēts savas padomiskās vēstures interpretācijas un autora pretrunīgās personības dēļ, šis romāns satur daudzas pārsteidzoši atklātas detaļas par Latvijas ebreju traģēdiju, kā arī ieskicē ebreju glābēju tēmu. Turklāt D. Bērziņš pareizi norāda, ka šis V. Lāča darbs tika publicēts gan laikrakstā “Cīņa”, gan pēc tam grāmatā masu tirāžā, kā arī tulkojumos miljonos eksemplāru. Autors izceļ vēl citus līdzīgus darbus, kuri bieži palikuši aizmirsti un mazpamanīti. Šeit gan jānorāda, ka “Vētra” tika izdota pirms pret ebrejiem vērstās kampaņas sākuma Padomju Savienībā. Atliek vienīgi minēt, vai sabiedriskā doma būtu attīstījusies holokausta pieminēšanas virzienā pēc Rietumu parauga, ja Kremlis nebūtu uzsācis antisemitiska rakstura politiku. Tomēr D. Bērziņš ir atradis piemērus arī no 60.–70. gadiem, kuri liecina, ka tas, kas notika ar Latvijas ebrejiem Otrajā pasaules karā, nebija izgaiss no sabiedrības atmiņas. Sākoties atklātuma periodam, šī atmiņa izlauzās ārā no sprosta.

Daugavpils Universitātes asociētās profesores Dr. philol. Elinas Vasiļjevas un pazīstamā latgaliešu rakstnieka un Daugavpils Universitātes docenta Dr. philol. Valentīna Lukaševiča darbi ir saturā līdzīgi. E. Vasiļjeva savā rakstā par ebreja tēlu latviešu literatūrā ir savākusi krietnu klāstu latviešu literatūras: no Sunākstes un Sēlpils vācu mācītāja Gotfrīda Frīdriha Stendera pirmās ilustrētās latviešu ābece “Bildu ābice” (1787), ko viņa sauc par latviešu literatūras sākotni, līdz judofobisko noskaņu dēļ tradicionāli pieminētajam Andrieva Niedras romānam “Kad mēness dilst” (1903). V. Lukaševičs savā rakstā par ebreja tēlu latgaliešu rakstniecībā

izmanto daudz mazāk avotu, kuri galvenokārt attiecas uz laiku pirms Pirmā pasaules kara (jāņem vērā, ka latīņu drukas aizliegums tika atcelts tikai 1904. gadā). Taču autora izvēlētie avoti rāda, ka jau tolaik nereti tika pausta negatīva attieksme pret ebrejiem, bet to zināmā mērā absorbēja cariskā cenzūra. Raksta beigās V. Lukaševičs norāda, ka plašāk šo tēmu iecerējis atspoguļot topošajā monogrāfijā “Tautas un kultūras Latgalē”. Atliek tikai novēlēt sekmes.

Arī citi aplūkotās grāmatas rakstu autori vēl turpina pilnveidot savus pētījumus, un šie raksti liecina par ieceru labo potenciālu. Kopumā jāsecina, ka šis ir profesionāls akadēmiski solīds izdevums. Latvijas un Maskavas pētnieku auglīgas sadarbības rezultātā apkopots vērtīgs atmiņu materiāls, ko varēs izmantot un savos pētījumos integrēt vēsturnieki, sociologi un kultūras pētnieki. Ir pēdējais laiks vākt laikabiedru liecības – dzīvesstāstus par 20. gs. 20.–30. gadu Latviju, kuri var būtiski papildināt preses un arhīvu avotus. Jācer, ka krājuma autori neapstāsies pie sasniegtā un turpinās vākt šāda veida atmiņas arī citos Latvijas novados.

Māris Goldmanis

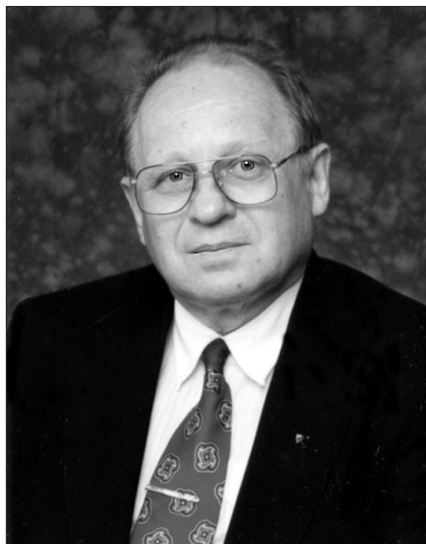

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

AKADĒMIĶIM JĀNIM STRADIŅAM – 80

Šā gada 10. decembrī akadēmiķim Jānim Stradiņam pienāca 80. dzimšanas diena. Parasti šādās reizēs saka – “svinēja dzimšanas dienu”. Runājot par J. Stradiņu, tā sacīt nav īsti vietā. Jā, viņa dzimšanas dienu svinēja kolēģi, valstsvīri, draugi, Latvijas inteliģence, sabiedrība – tikai, šķiet, ne viņš pats. Akadēmiķis Stradiņš bija atradis oriģinālu veidu, kā atzīmēt savu jubileju, – pēc viņa iniciatīvas Latvijas Organiskās sintēzes institūts, Latvijas Universitāte un Latvijas Inovatoru apvienība 10. decembrī Mazajā ģildē organizēja konferenci “Zinātnes un kultūras mijiedarbība Latvijā un pasaulē”, kurā pats J. Stradiņš nolasīja nebūt ne glaimojošu, drīzāk jau skaudru referātu “Vai Latvijai ir nepieciešama zinātne?”. Nav šaubu – kaut ko tādu spēj tikai patiesi liela personība, kurai darbs savas tautas, valsts un zinātnes labā ir dzīves saturs un piepildījums.

Sveicot akadēmiķi, mūsu žurnāla redkolēģijas locekli Jāni Stradiņu jubilejā, vēlēsim viņam radošus nākamus dzīves gadus, tomēr visvairāk gribētos novēlēt to, kas cienījamo zinātnieku iepriecinātu visvairāk, – koģīgi piedzīvot brīdi, kad sākas Latvijas zinātnes atdzimšana.

Guntis Zemītis

AUTORI/AUTHORS

Ginta Brūmane-Gromula – vēsturniece, Dr. hist., LR Aizsardzības ministrija

Inga Doniņa – arheoloģe, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Dzintars Ērglis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Māris Goldmanis – vēsturnieks, Mg. hist., Latvijas Universitāte

Aija Jansone – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Kaspars Kļaviņš – vēsturnieks, Dr. hist., Rīgas Tehniskā universitāte, Emirātu Tehnoloģiju koledža Abū Dabī (Apvienotie Arābu Emirāti)

Ivars Leimuss (*Ivar Leimus*) – vēsturnieks, PhD, Igaunijas Vēstures muzejs, Tallinas Universitātes Vēstures institūts

Ilze Loze – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle

Uldis Neiburgs – vēsturnieks, Dr. hist., Latvijas Okupācijas muzejs, LU Sociālo zinātņu fakultāte

Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts

Gvido Straube – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Lilita Vanaga – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts

2013. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS /
CONTENTS OF JOURNAL IN 2013

	Nr.	Lpp.
ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES		
<i>Bērziņš, Jānis</i> . Provinciālpadomju izveide un latviešu deputātu vieta tajās (1906–1907) / <i>Bērziņš, Jānis</i> . The Formation of Provincial Councils and the Role of the Latvian Deputies in Their Activities (1906–1907)	1	60–88
<i>Bleiere, Daina</i> . Ņikitas Hruščova izglītības reformas un vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā / <i>Bleiere, Daina</i> . Nikita Khrushchev's Educational Reforms and Sovietization of General Education in Latvia	3	105–136
<i>Bleiere, Daina</i> . Vispārējās izglītības sovetizācija Latvijā: padomju cilvēka veidošana mācību procesā (1944–1964) / <i>Bleiere, Daina</i> . Sovietisation of General Education in Latvia: Forming the Soviet Personality within the Educational Process (1944–1964)	1	103–137
<i>Brūmane-Gromula, Ginta</i> . Ideoloģijas un varas atspoguļojums K. Ulmaņa autoritārā režīma politiskajā plakātā: 1934.–1940. gads / <i>Brūmane-Gromula, Ginta</i> . Ideology and Power behind Political Posters Issued by Kārlis Ulmanis' Authoritarian Regime: 1934–1940	4	98–124
<i>Doniņa, Inga</i> . Miniatūri kuršu 7.–15. gs. arheoloģiskajā materiālā / <i>Doniņa, Inga</i> . Miniature Artifacts in Couronian Archaeological Material of the 7th–15th centuries	4	5–36
<i>Eihmane, Eva</i> . Livonijas bīskapu delegācijas slepkavība 1428. gadā: zināmais un nezināmais / <i>Eihmane, Eva</i> . The Murder of the Delegation of Livonian Bishops in 1428: the Known and Unknown Aspects	1	29–59
<i>Elksnis Geisler, Irene</i> . Post-war Latvian Refugees Building Foundations in Diaspora: The Grand Rapids Latvian Credit Union / <i>Elksnis Geislere, Irene</i> . Pēckara latviešu bēgļu diaspora liek pamatus dzīvei svešumā: Grandrepidsas Latviešu kredītsabiedrība	2	74–101
<i>Jēkabsons, Ēriks</i> . Latvijas un Polijas konflikts Daugavpils apriņķa poļu skolu jautājumā 1921. gadā: norise un starptautiskās sekas /		

<i>Jēkabsons, Ēriks</i> . The Conflict between Latvia and Poland Regarding the Question of Polish Schools in Daugavpils District in 1921: Process and International Consequences	3	45–71
<i>Kaprāns, Mārtiņš</i> . Padomju laika sociālās reprezentācijas Latvijas sabiedriskajā domā (2004–2012) / <i>Kaprāns, Mārtiņš</i> . The Social Representations of the Soviet Period in Latvian Public Opinion (2004–2012)	2	102–138
<i>Kļaviņš, Kaspars</i> . Heisterbahas Cēzarija vēstījums par Kaupo uzklusīto grēksūdzi un Livonijas recepcija 13. gadsimta Eiropas intelektuālajā tradīcijā / <i>Kļaviņš, Kaspars</i> . The Story of the Confession Admitted by Kaupo as Presented by Caesarius of Heisterbach and Reception of Livonia in the Intellectual Tradition of the 13th Century Europe	2	5–23
<i>Kļaviņš, Kaspars</i> . Mihaela Johana Borha tikšanās ar Voltēru: Latvijas kultūras vēstures eiropeskā lappuse / <i>Kļaviņš, Kaspars</i> . Meeting of Michael Johann Borch with Voltaire: the European Page in the History of Latvian Culture	4	80–97
<i>Laur, Mati</i> . Katrīna II un muižniecības autonomija Baltijā / <i>Laur, Mati</i> . Catherine II and the Autonomy of the Landed Gentry in the Baltics	3	31–44
<i>Leimus, Ivar</i> . Monetary History of Medieval Courland: Some Speculations / <i>Leimuss, Ivars</i> . Viduslaiku Kurzemes naudas vēsture: daži pieņēmumi	4	37–59
<i>Mintaurs, Mārtiņš</i> . Pieminekļu valdes darbs Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma saglabāšanā vācu okupācijas laikā (1941. gada jūlijs – 1944. gada jūlijs) / <i>Mintaurs, Mārtiņš</i> . Activities of the Monument Board in the Protection of Old Riga Architectural Heritage during the Nazi Occupation (July 1941 – July 1944)	2	24–73
<i>Muižnieks, Vitolds, Engīzere, Austrā, Zariņa, Gunita, Rudoviča, Vita</i> . Jēkabpils 17.–18. gadsimta iedzīvotāji (pēc arheoloģisko un bioarheoloģisko pētījumu rezultātiem) / <i>Muižnieks, Vitolds, Engīzere, Austrā, Zariņa, Gunita, Rudoviča, Vita</i> . Archaeological and Bioarchaeological Research of the 17th–18th Century Inhabitants of Jēkabpils	3	5–30
<i>Patenaude, Bertrand M</i> . Shooting the Bolsheviks / <i>Pateno, Betrāns M</i> . Boļševiku nošaušana	1	89–102

- Rozentāle, Inna*. Apģērbs – cilvēka un sabiedrības spogulis:
apģērba izpētes iespējas un nozīme vēstures zinātnē /
Rozentāle, Inna. Clothing: a Mirror of a Man and Society.
The possibilities and significance of the study of clothing
in the science of history 1 5–28
- Straube, Gvido*. “Civillaulība” kā objektīva realitāte:
civillaulības kā institūta pastāvēšanas nosacījumi
Vidzemē 17.–19. gadsimtā / *Straube, Gvido*. Cohabitation
as an Objective Reality: “Life in Sin” as One of the Conditions
of Existence in 17th–19th Century Vidzeme 4 60–79
- Veitners, Indriķis*. Džezs Latvijas publiskajā telpā: publikāciju
analīze laikrakstā “Jaunākās Ziņas” (1922–1940) /
Veitners, Indriķis. Jazz in the Public Space of Latvia:
Analysis of Publications in the Newspaper *Jaunākās Ziņas*
(1922–1940) 3 72–104

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Bruņotā cīņa Lielvārdes, Skrīveru, Kokneses un Stukmaņu
apkaimē 1905. gada rudenī (Dokumentus no krievu valodas
tulkojusi, publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa) / Armed Uprisal near Lielvārde, Skrīveri,
Koknese and Stukmaņi in the Autumn of 1905
(Documents translated from Russian, prepared for
publication and commented upon by *Līga Lapa*) 1 138–162
- Feldmanis, Andrejs Edvīns*. Alfrēds Austrīņš – diplomāts un
kultūras darbinieks (22.08.1893.–26.02.1963.) /
Feldmanis, Andrejs Edvīns. Alfrēds Austrīņš – a diplomate
and worker of culture (22.08.1893.–26.02.1963.) 2 139–157
- Latvijas Centrālās padomes radists Emīls Vecmanis (1913–2006)
(dokumentus publicēšanai sagatavojis un komentējis
Dzintars Ērglis) / Emīls Vecmanis, Wireless Operator
of the Latvian Central Council (1913–2006) (documents
prepared for publication and commented upon
by *Dzintars Ērglis*) 3 137–180
- Latvijas Centrālās padomes radists Emīls Vecmanis (1913–2006)
(dokumentus un atmiņas publicēšanai sagatavojis un
komentējis *Dzintars Ērglis*) / Emīls Vecmanis, Wireless
Operator of the Latvian Central Council (1913–2006)
(documents and memoirs prepared for publication and
commented upon by *Dzintars Ērglis*) 4 125–136

<i>Neiburgs, Uldis</i> . ASV Kara bēgļu padomes un Zviedrijas C biroja dokumenti par latviešu bēgļu laivu akcijām pāri Baltijas jūrai (1944–1945) / <i>Neiburgs, Uldis</i> . Documents of the USA War Refugee Board and Swedish <i>C-byrån</i> on boat actions of Latvian refugees across the Baltic Sea (1944–1945)	4	137–161
---	---	---------

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE

<i>Apbalvojumi</i> (A. Caune, Ē. Mugarēvičs, D. Bleiere)	1	172
<i>Bebre, Viktorija</i> . Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2012. gadā	2	158–165
<i>Čerpinska, Anita</i> . XVIII starptautiskā zinātniskā konference “1812. gada karš. Avoti. Pieminēkļi. Problēmas”	3	187–189
<i>Ērglis, Dzintars</i> . Latvijas Centrālajai padomei veltīta publiskā diskusija Latvijas Universitātē	4	165–166
<i>Ērglis, Dzintars</i> . Zinātniskā konference “Latvijas Centrālajai padomei – 70”	3	185–187
<i>Evarts, Edvīns, Zemītis, Guntis</i> . Vēsturnieki piektajā Letonikas kongresā	4	166–169
<i>Jansone, Aija</i> . Centieni saglabāt tradicionālo tautas mākslu pasaulē	4	169–175
<i>Jansone, Aija</i> . Starptautiskā konference “Eiropas tradicionālo kultūru saknes un ceļi 21. gadsimtā”	4	161–165
<i>Loze, Ilze</i> . 7. Pasaules arheologu kongress (WAC 7) Jordānijā	2	165–173
<i>Loze, Ilze</i> . Eiropas arheologu asociācijas 19. gadskārtējais saiets Pilzenē Čehijā	4	180–184
<i>Vilcāne, Antonija</i> . LZP projekta “Materiālās un garīgās kultūras attīstība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos” rezultāti	1	163–167
<i>Vilcāne, Antonija</i> . Pa arheologa Ādolfa Stubava pētījumu pēdām	3	181–184
<i>Vilcāne, Antonija</i> . Starptautiskā projekta “Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai” realizācijas gaita	4	175–179

- Vilka, Aija. Diskusija “Zemūdens un piekrastes arheoloģiskais mantojums Latvijā: apzināšana, izpēte un saglabāšana”
Vēstures un filozofijas fakultātē 1 167–172

RECENZIJAS/REVIEWS

- Ahlberg, Nils. *Svensk stadsplanering: arvet från stormaktstiden, resurs i dagens stadsutveckling*. Stockholm: Forskningsrådet Formas, 2012 (aut. Ieva Ose) 4 185–187
- Bībele ar deiterokanoniskajām grāmatām*. Latvijas Bībeles biedrība, 2012 (aut. Ēvalds Mugurēvičs) 1 198–202
- Bleiere, Daina*. Kritikas kultūra vēstures zinātnē: dažas pārdomas / *Bleiere, Daina*. Culture of Criticism in the Science of History: Some Reflections 1 173–175
- Frīde, Zigrīda. *Ienest sveci istabā: Latviešu literatūras veidošanās aspekti 19. gadsimta pirmajā pusē*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011 (aut. Mārtiņš Mintauris) 2 179–183
- Gusev, Igor'. *1812 god v Pribaltiiskom krae*. Rīga: Petrovskis & Ko, 2012 (aut. Anita Čerpinska) 1 193–198
- Jēkabsons, Ēriks. *Aizmirstie karavīri – ebreji Latvijas armijā 1918.–1940. gadā*. Rīga: Šamir, 2013 (aut. Kaspars Zellis) 3 190–193
- Karlsona, Anete. *Dziesmu svētki un tautiskā tērpa attīstība Latvijā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimtā*. Rīga: Zinātne, 2013 (aut. Lilita Vanaga) 4 188–193
- Misāns, Ilgvars. *Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām* (Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Raksti. Sērija “Vēsture”, 2. sēj.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012 (aut. Arturs Žvinklis) 2 191–194
- Butulis, Ilgvars*. Dažas piezīmes kāda raksta malās 2 195–196
- Pavlovičs, Juris. *Padomju Latvijas ikdienu. Mūsu vienīgā vakardienu*. Rīga: Jumava, 2012 (aut. Mārtiņš Kaprāns; aut. Kaspars Zellis) 1 176–179; 179–182
- Rabochie i obshchestvenno-politicheskiei process v Rossii v kontse XIX–XX vv. Materialy VI Vserossiiskoi nauchnoi konferentsii, Kostroma, 20–21 sentiabria 1912 goda*.

- Kostroma: Kostromskii Gosudarstvennii universitet
 imeni N. A. Nekrasova, 2012. Čast' I–II
 (aut. *Jānis Bērziņš*) 2 183–191
- Utrachennoe sosedstvo: evrei v kul'turnoi pamiatī zhitelei
 Latgalii. Materialy ekspeditsii 2011–2012 gg.* Otv. red.
 S. Amosova. Moskva: Centr nauchnykh rabotnikov
 i prepodavatelei iudaiki v vuzakh "Sefer"; muzei "Evrei
 v Latvii", 2013 (aut. *Māris Goldmanis*) 4 193–199
- Vana Tallinn, XXIII (XXVII).* Vastutav toimetaja Raimo Pullat.
 Tallinn: Estopol, 2012 (aut. *Linda Dumpe*) 2 174–178
- Zellis, Kaspars. *Ilūziju un baiļu mašinērija. Propaganda
 nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedriba
 (1941–1945).* Rīga: Mansards, 2012
 (aut. *Uldis Neiburgs*) 1 182–192

PERSONĀLIJAS/PERSONALIEN

- Numismātei **Rasmai Ceplītei** – 100 (20.08.1913.–12.01.1973.)
 (aut. *Kristīne Ducmane*) 2 202–203
- Arheologam **Jānim Graudonim** – 100
 (aut. *Guntis Zemītis*) 3 194–195
- Vēsturniecei **Līgai Lapai** jubileja
 (aut. *Guntis Zemītis*) 2 198
- Vasilijam Savčenko** – 90
 (aut. *Ēriks Žagars*) 2 199–201
- Akadēmiķim **Jānim Stradiņam** – 80
 (aut. *Guntis Zemītis*) 4 200
- Arheologam **Ādolfam Stubavam** – 100
 (aut. *Ēvalds Mugurēvičs*) 3 195–198
- Arheologam **Armandam Vijupam** – 50
 (aut. *Rūdolfs Brūzis*) 2 197

IN MEMORIAM

- Arheologs **Andris Celmiņš** (10.04.1956.–03.01.2013.)
 (aut. *Andris Caune*) 1 203–204
- Somijas viduslaiku piļu pētnieks Dr. **Knuts Hemings Drake**
 (06.03.1927.–19.02.2013.) (aut. *Ēvalds Mugurēvičs,*
Ieva Ose) 1 205–207

Latvijas vēstures institūta korespondētājbiedrs arhitekts – restaurators Dr. h.c. Gunārs Alfrēds Jansons (04.04.1928.–27.08.2013.) (aut. <i>Ieva Ose</i>)	3	199–201
Igaņu arheoloģe Silvija Laula (04.12.1931.–27.03.2013.) (aut. <i>Antonija Vilcāne</i>)	2	204–205
Arheologs Jēkabs Ozols (27.11.1922.–10.01.2013.) (aut. <i>Ēvalds Mugurēvičs</i>)	3	201–207
Vēsturnieks Rihards Treijs (21.07.1931.–29.05.2013.) (aut. <i>Ēvalds Mugurēvičs</i>)	2	206–207